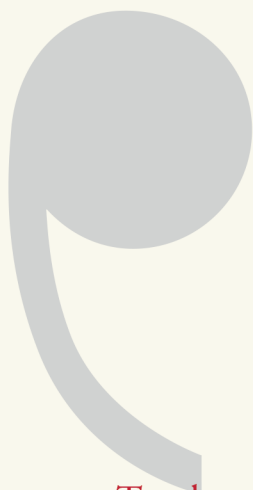

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Tot desembolicant
la meua biblioteca

Walter Benjamin

Debat sobre les llengües
al Senat francès

«Nacionalitat històrica»

Albert Girona

La involució
de la dreta valenciana

Josep Vicent Boira

Enigma del passat
i incògnita del futur

Josep-Antoni Ybarra

Economia valenciana, ara

Ernest Reig

Què fou la revolució
del Tercer Món?

Clifford Geertz

Els fantasmes de
Karl Marx i Edward Abbey

Michael D. Yates

L'hispanisme
al servei de l'Estat

Joan Ramon Resina

Aproximació a
Ernst Tugendhat

Jaume Urgell

Violència de gènere:
l'infern a casa

Anna Aguado,

Neus Campillo,

Joan M. Oleaque

La indústria
del xafardeig televisiu

Julio A. Máñez

Llibres

Daniel Arenas,

Jesús Navarro

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 19 / PRIMAVERA 2005

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ: Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Xavier Antich, Neus Campillo,
Juli Capilla, Olga Dénia,
Martí Domínguez,
Ferran Garcia-Oliver, Juli Peretó,
Vicent Olmos, Faust Ripoll,
Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald Car-
bonell, Narcís Comadira, Manuel
Costa, Alfons Cucó (†), François
Dosse, Antoni Espasa, Ramon
Folch, Mario Garcia Bonafé,
Salvador Giner, Josep Fontana,
David Jou, John Keane, Giovanni
Levi, Isabel Martínez Benlloch,
Joan Francesc Mira, Javier Mu-
guerza, Francesc Pérez Moragón,
Damià Pons, Josep Ramoneda,
Ferran Requejo, Vicenç Rosselló,
Xavier Rubert de Ventós, Pedro
Ruiz Torres, Vicent Salvador,
Josep-Maria Terricabras, Vicent
Todolí, Enzo Traverso, Josep
Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València
i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:
Publicacions de la
Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.
Tél.: 963 864 115 Fax: 963 864 067
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes
Fotocomposició i maquetació:

Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Guada Impressors, SL

Distribució: Enlace S.A.

Tels.: 961 666 033 / 934 412 780 /
971 713 078

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

Més enllà de l'estricta conjuntura econòmica, que pot ser favorable segons els indicadors convencionals, i més enllà també dels reajustaments politicoinstitucionals —com l'acord per a la reforma estatutària— que són sens dubte significatius i cal tenir en compte, hi ha processos i tendències de fons que convé tenir ben presents, perquè poden condicionar més del que sovint es pensa l'esdevenir col·lectiu. La visió a curt termini resulta del tot insuficient i la retòrica institucional, habitualment triomfalista i autosatisfeta, pot revelar-se no ja negativa, sinó fins i tot catastròfica.

Una imatge podria simbolitzar l'entrada en joc de factors altament pertorbadors, però de cap manera imprevisibles. No fa gaire arribava a l'ampliat port de València un megavai-xell procedent de la Xina carregat amb milers de contenidors amb tota mena de productes de consum. El president de la Generalitat Valenciana havia d'anar a rebre'l, però un consell de darrera hora anul·là la seua assistència a la festa de benvinguda, considerada inoportuna en un moment en què les indústries valencianes comencen a patir amb força els embats d'una concurrència irresistible.

El fet és que el nostre present està dominat per l'efecte d'opcions i decisions que algú va prendre en l'etapa immediatament anterior, i que anaven en la direcció d'orientar l'economia valenciana cap a un model molt determinat, en el qual la construcció i l'ocupació residencial del territori n'esdevindrien l'eix, al costat del turisme de masses. Sens dubte, els milers d'edificacions, les requalificacions de terrenys, tot l'espectacle d'urbanitzacions i camps de golf, en construcció o en projecte, que s'estenen com una taca d'oli pel territori, han estimulat la conjuntura econòmica i actuen com un factor de creixement.

Mentrestant la indústria valenciana, o una part molt important, perd mercats acceleradament, i experimenta símptomes inequívocs d'esgotament. Es troba amb dificultats greus per competir amb els nous actors emergents, llunyans o més propers, com a efecte de la globalització i la

liberalització del comerç internacional. Els seus costos són massa alts i la productivitat és relativament baixa. Els economistes havien avisat fa ja molt de temps que calia dur a terme inversions massives en investigació i desenvolupament, i una política industrial digna de tal nom, per posar la nostra indústria en condicions de sobreviure en les noves condicions, força més complicades i a més a més irreversibles, del panorama internacional.

No se'ls va fer cas. I ara ens trobem davant una dècada perduda, amb efectes retardats que no són copsats encara de ple per l'opinió, afalagada per una propaganda sistemàtica i continguda en bona part pels resultats favorables d'una conjuntura expansiva que, tanmateix, no serà eterna.

Són molts els problemes que es poden entreveure, com ara l'efecte previsible de la fi de les aportacions europees o l'eventual canvi de signe dels fluxos turístics (que podrien fer-se més exigents). I d'altra banda, cal dir que el panorama descrit no és exclusiu de la realitat valenciana, per bé que ací presenta perfils negatius exagerats.

A la decadència de l'agricultura com a font de riquesa i ocupació, i a la del petit comerç, arraconat per les grans superfícies, podria sumar-se el declivi de les indústries anomenades tradicionals, l'especialització valenciana en béns de consum, dinàmiques i tecnològicament febles, però que tanmateix han estat el fonament de l'economia valenciana—considerablement reeixida—durant la segona meitat del segle XX. ¿Podrà aportar l'ampli sector de serveis, una vegada esvaïda la febre constructora i aconseguides les plusvàlues corresponents, una base suficient per mantenir els nivells de riquesa, ocupació i benestar dels quatre milions i mig de valencians i oferir-los un futur sostenible?

¿Es podrà recuperar el temps perdut, posar l'accent en la qualificació de la població activa, en la recerca, en la tecnologia, el disseny i les xarxes comercials, en la productivitat, i en la salvaguarda dels actius patrimonials a llarg termini (el territori, el paisatge, el medi ambient)?

Algú va decidir irreflexivament promoure la desviació de les inversions públiques, i també dels capitals privats, cap a un model basat en la construcció a l'engròs i el turisme massiu, i amb això va desarmar l'economia i la societat valencianes. Les conseqüències per al futur podrien ser devastadores. □

Jesús Císcar (2004)

L'ESPILL

SUMARI

- 1 Editorial
- 6 Què fou la revolució del Tercer Món?
Clifford Geertz
- 22 Els fantasmes de Karl Marx i Edward Abbey.
Desigualtat social i destrucció del medi ambient
als Estats Units
Michael D. Yates
- 33 L'hispanisme al servei de l'Estat:
la fi d'un projecte imperial
Joan Ramon Resina
- 47 Aproximació a Ernst Tugendhat
Jaume Urgell
- VIOLÈNCIA DE GÈNERE: L'INFERN A CASA
- 59 Violència de gènere, subjecte femení
i ciutadania
Anna Aguado
- 69 L'ambivalència del sotmetiment
Neus Campillo
- 79 La violència de gènere en els mitjans
de comunicació
Joan M. Oleaque

DOCUMENTS

- 87 Tot desembolicant la meua biblioteca
Walter Benjamin
- 94 «*Ce qui n'a aucun intérêt*»
(Debat sobre les llengües al Senat francès)

-
- 104 «Nacionalitat històrica»
Albert Girona
- 115 La involució de la dreta valenciana
Josep Vicent Boira
- 127 Enigma del passat i incògnita del futur
Josep-Antoni Ybarra
- 138 La indústria del xafardeig televisat
Julio A. Máñez

NOTES

- 147 Elkarbide: Un manifest per la pau i el diàleg al País Basc
- 152 El moment present de l'economia valenciana
Ernest Reig

LLIBRES

- 159 L'obligació de recordar i perdonar
Daniel Arenas
- 163 Metafísica experimental
Jesús Navarro

Què fou la revolució del Tercer Món?

Clifford Geertz

Començaré amb la citació d'un passatge d'un assaig d'Irving Howe (publicat el 1954 i que ha estat inclòs en el volum *Fifty Years of Dissent*) titulat força premonitòriament «The Problem of U. S. Power»:

El fet cabdal és que vivim encara en una època revolucionària. L'impuls revolucionari ha estat contaminat, corromput, ha perdut tremp, està desmoralitzat, se l'han apropiat els enemics del socialisme. Tot això és veritat. Però l'energia que hi ha darrere d'aquest impuls perviu. Ara esclata en un lloc del món ara en un altre. No pot ser esborrat totalment. A tot arreu, tret dels Estats Units, milions d'éssers humans, i sens dubte la majoria d'aquells que tenen un sentit polític mínimament format, viuen per aconseguir alguna mena de canvi social. Els treballadors d'Europa són conscientment anticapitalistes, les poblacions d'Àsia i Amèrica del Sud [i podria haver-hi afegit: del Pròxim Orient i

d'Àfrica] són antiimperialistes. Aquestes són les energies dominants de la nostra època i qui n'assolesca el control, siga de forma legítima o distorsionada, triomfarà.

Entre 1945 i 1965 si fa no fa aparegueren al món —depèn del càlcul que en fem—, cinquanta-quatre nous estats independents, amb fronteres, capital, exèrcit, dirigents, polítiques i nom distintiu. Entre 1965 i la fi del segle n'aparegueren, depenent també una mica de com i qui hi comptem, uns cinquanta-set estats nous més. Tots els grans imperis colonials —el britànic, l'holandès, el francès, l'espanyol, el portuguès, l'americà, l'alemany, l'australià i (arran de la guerra del Pacífic) el japonès i (arran de l'esfondrament del comunisme) el rus— s'han dissolt, la majoria d'una manera relativament pacífica. En alguns casos —com ara l'Índia, Algèria, el Congo Belga, les Índies Orientals, Kenya i Indo-xina—, enmig d'esclats esgarrifosos de violència generalitzada. Un sistema internacional format per uns seixanta membres oficialment reconeguts (la Societat de Nacions estava constituïda a l'inici per quaranta-dos països; després se n'hi afegiren setze més, i caldria comptar-hi també Estats Units i un parell més de recalitrants), ha estat substituït per un altre que, segons el recompte més recent de membres de l'ONU, consta

Clifford Geertz, antropòleg de gran projecció internacional, és professor emèrit de l'Institute for Advanced Study de Princeton (EUA) i autor, entre altres obres, de *Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics* i *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. L'origen d'aquest article (publicat a la revista *dissent*, hivern 2005) és una conferència dedicada a Irving Howe, pronunciada a la City University de Nova York el novembre de 2004.

de cent noranta membres. El món ha estat redefinit, refundat i reestructurat en el decurs de poques dècades. Hi ha hagut, sens dubte, una revolució. Però quina mena de revolució –què hi va ser capgirat, i en quina direcció–, això no s’ha comprès, ni es comprèn encara, del tot.

De fet, la seua dimensió i transcendència, allò que significa per al nostre futur comú, semblen avui menys clares que quan es va iniciar, quan la *grandeur* infinita dels principis, pròpia de totes les transformacions polítiques que trenquen motlles en l’època moderna, es revestia amb una densa simbologia d’autoafirmació, progrés, solidaritat i alliberament. Pels dies de la Conferència de Bandung de final dels anys 1950 i començament de la dècada de 1960, els carismàtics líders-herois –Nehru, Sukarno, Nasser, Nkrumah, Ben Bella, Kenyata, Ho, Azikwe, Lumumba, Nyerere, Mohamed V, Solomon Bandaranaike, aclamats per dirigents del «dos i mig» com ara Zhou Enlai, Tito i Castro– projectaven una visió intensa de nacionalisme radical, neutralisme davant la Guerra Freda, oposició col·lectiva a l’imperialisme occidental i progrés material del tipus gran salt endavant. Una visió que havia d’esclatar quan es va fer palesa la diversitat d’interessos, la varietat dels rerefons històrics i la incoherència de les interpretacions del món que teòricament acollia. En deu o quinze anys féu acte de presència una generació de dirigents durs i de visió més limitada –Bokassa, Suharto, Gowon, Marcos, Bumedian, Mobutu i Indira Gandhi arribaren al poder entre 1965 i 1966; Hassan II i Ayub Khan poc abans; Gaddafi, Assad pare i Idi Amin una mica després– que substituï la mobilització popular i l’entusiasme nacional per les pressions i el càlcul d’un poder basat en la dis-

ciplina. Aquest enfocament, d’altra banda, que era en bona mesura producte dels equilibris d’aliances i del mercadeig d’ajudes de les grans potències que féu possible la difusió de la Guerra Freda enllà d’Europa i les seues intrusions i intensificacions regionals, no durà gaire. Deixant de banda uns quants vestigis del passat o nostàlgics, com ara Mugabe o Nijazov, i també rareses aïllades del tipus Than Shwe o Ben Ali, la majoria dels líders actuals d’uns estats que ja no són tan nous –Mbeki, Buteflika, Abdullah, Obasanyo, Manmohan Singh, Mkapar, Yudhoyono, Karzai, Mohamed VI, Salih, Macapagal-Arroyo, Assad fill, i fins i tot equilibristes de situació com ara Sharon i Musharraf– són més aviat polítics de gestió circumspectes adaptats a l’entorn, i no petits leviatans o *superstars* amb vocació de presència internacional.

Fóra una equivocació, però, concloure que s’ha tancat el cercle, que l’impuls revolucionari de què parlava Howe, «les energies dominants de la nostra època», ha deixat les coses, a la fi, com estaven, tret d’algun canvi purament cosmètic. Certament, alguna transformació s’ha esdevingut en la manera com funciona el món, o com no funciona, al llarg dels més de quaranta anys que es van escolar entre la partició de l’Índia i la caiguda del Mur de Berlín, i el procés continua, per camins diversos, ben visible, amb esclats intermitents. El problema és que, presoners de categories d’anàlisi dissenyades per a una política menys multiforme i menys dispersa i atrapats en percepcions bàsicament errònies de la nostra pròpia situació («el problema del poder dels Estats Units»), només tenim idees molt esquemàtiques, i a més quasi sempre dubtoses, sobre el contingut de la «transformació» evocada.

El meu interès per tot això, per saber què han aconseguit en termes de realitats pràctiques formacions com ara Istiqlal, Merdeka, Uhuru, Swarakh i la resta, i per la rellevància de tot plegat en la direcció general de les coses, deriva, per descomptat, de la meua implicació molt estreta i personal com a antropòleg —un antropòleg nord-americà, amb compromisos i preocupacions nord-americans— que ha treballat en i sobre la Indonèsia i el Marroc postcolonials al llarg de gairebé tota la seua carrera, que coincideix amb la independència d'aquests països. Vaig arribar a Indonèsia el 1952, una mica més d'un any després de la fundació de la nova república. (Hi vaig arribar, de fet, el dia del primer intent de colp anti-Sukarno, que amb el seu *élan* habitual La Veü del Poble —«tot llengua i res d'orelles»— sufocà amb les seues emissions a les escales del Parlament.) Al Marroc, hi vaig anar per primera vegada el 1963, poc després que Hassan II, el príncep daurat de la bona societat del país, arribàs sobtadament i sonada al poder, brandant la tradició i perseguint els malcontents del rerepaís. (El seu pareheroi, Mohamed V, havia desaparegut tot just amb una mort estranya, prematura i políticament desestabilitzadora.) Des de llavors vaig anar i venir entre l'un i l'altre país, tant físicament com en l'atenció de la meua recerca, mentre que tots dos miraven de trobar el seu camí en un món esquinçat i tan volàtil i esmunyedit com ells mateixos. A Indonèsia, l'hipernacionalisme populista hi deixà pas a l'assassinat en massa de bàndols enfrontats, que al seu torn deixà pas a una *Gleichschaltung* militar, que al seu torn deixà pas a una política de bandositats boirosa i cada vegada més dispersa, amb una forta càrrega ètnica. Al Marroc la restauració reial fou seguida per un parell

d'intents espectaculars de colp d'estat, que estigueren a punt de reeixir, a càrrec d'ajudants renegats i d'estudiants de les acadèmies militars, per l'exercici implacable de la revenja del sobirà i per una expansió d'aires imperials cap al Sàhara, que deixà pas a moviments dubitatius i indefinits cap a una quasi-monarquia quasi-constitucional i quasi-democràtica.

Aquesta mena de formació *in media res* («i ara, què?»), particularment quan es combina amb la preocupació per lligar allò que s'esdevé davant nostre amb desenvolupaments d'arreu, semblants però diferents, i d'ací l'interès, dóna lloc inevitablement a un tret particular i peculiar del pensament i el caràcter i, especialment, quan hom es fa gran, a una urgència desesperada de resumir el que no es pot resumir i d'ordenar el que no es pot ordenar. Trobar sentit enmig de tota aquesta confusió és, per descomptat, una tasca formidable. Però no és, em sembla, una tasca desesperada, i això per diverses raons.

En primer lloc, la majoria dels estats nous, o relativament nous, i sobretot els més rellevants, tenen a hores d'ara una trajectòria contrastada, han deixat enrere mig segle, si fa no fa, de canvis espasmòdics i diversificats, però que tanmateix obeeixen a una pauta determinada. Els estils polítics, que no són simplement els règims i els governs, que passen, com els seus líders, amb el titulars dels diaris, començaren a prendre forma amb els rudiments, si més no, d'estructures i d'entrellats ben definits. La «construcció de la nació» [*Nation-building*], l'eslògan-objectiu dels anys cinquanta i seixanta, potser és encara més hipotètica que real en la majoria de llocs o una tapadora espúria que amaga un separatisme endèmic. Les comunitats imaginades potser

són sobretot imaginàries. Però pràcticament a tot arreu s'han desenvolupat procediments específics, propis de cada lloc, de plantejar reivindicacions i d'enfrontar-s'hi («la forma com funcionen les coses ací»). Només cal estar-se uns pocs mesos a Indonèsia o al Marroc (i gosaria dir també que a Nigèria, l'Índia, Sudan o les Filipines; als Grans Llacs Africans, al Sahel, al Caucas, o a l'Àsia central dels països acabats en «stan») per adonar-se clarament de com funciona específicament la col·lisió d'interessos i el joc de poder, amb independència de com siga d'amorfa i de dividida la societat, l'estat o el cos nacional.

En segon lloc, l'impuls central que inspirà el moviment cap a la revolta i la independència potser s'ha aturat, s'ha desviat o s'ha esfilagarsat, però plana encara sobre la vida col·lectiva, com a rerefons general, com un marc, present en part i en part imaginat, d'esperances i expectatives. La idea del desenvolupament, és a dir, l'impuls cap a la modernitat tecnològica i el creixement econòmic sostingut; l'integralisme, és a dir, la fusió política de pobles i territoris sota un govern actiu i responsable; i el particularisme, és a dir, l'articulació cultural d'una personalitat social original i singular, funcionen encara com a propòsits inspiradors de l'existència nacional, i si no són realitats, almenys són ambicions. El *take-off* econòmic, la sobirania efectiva i la creença en l'existència d'un poble cohesionat són encara els mites dels nous estats, postcoloniais, del Tercer Món: el canvi social evocat per Howe, que orienta la vida de milions de persones, d'una manera explícita o tàcita, però en tot cas indefugible.

En tercer lloc, i aquest és el punt més crític a parer meu, tot això —la formació d'estils polítics diferenciats i consolidats,

l'alentiment de la construcció nacional i la persistència dels ideals alliberadors— s'esdevé en el context d'una reestructuració global propiciada per la descolonització i el desmembrament dels imperis. La designació de capitals, la fixació de fronteres i la multiplicació d'actors, la redefinició general del catàleg mundial, configuren l'entorn de conjunt en el qual funcionem avui tots plegats, els *nefos* i els *oldefos* (les noves forces, emergents, i les velles, establertes fa molt de temps), com li agradava dir-ne a Sukarno.

La dinàmica irregular i difusa d'aquest paisatge capgirat no sols amenaça de desbordar la nostra capacitat de controlar-la, sinó que defuig, o gairebé, les categories amb què treballa el nostre enteniment. I així cal considerar aspectes com ara la urbanització desbocada (el Caire tenia 2 milions d'habitants als anys cinquanta i en té 16 avui; Bombai, 4 milions i ara 14; Lagos, 300.000 i ara 10 milions; i això per no parlar de Shangai, Ciutat de Mèxic, Bangkok o São Paulo), les migracions a gran escala i multidireccionals (20 milions d'indis viuen fora de l'Índia, uns quants centenars de milers dels quals al nord de Nova Jersey; hi ha quasi un quart de milió de turcs a Berlín, i 40.000 a Amsterdam; l'arribada de gent del Tercer Món representa dues tercers parts de l'augment de població anual als Estats Units, i la totalitat a Califòrnia; el 90 per cent dels residents als Emirats Àrabs Units són estrangers; només Déu sap quants xinesos viuen avui a «ultramar»), l'explosió, un rere l'altre, com si fossen focs units per lligams invisibles, de focus de violència ètnica i etnoreligiosa molt arrelada (Rwanda, Sri Lanka, Aceh, Dārfūr) i de microguerres per la definició de fronteres (Timor, Kaixmir, Txetxènia,

Eritrea, Bougainville, Rio de Oro). No és tan sols que siguin inadequades les nostres polítiques, anàlisis i explicacions. És que resulta inadequat l'equipament conceptual que fem servir per a pensar-les.

Un simple experiment mental, concret i elemental, ens ajudarà a fer-nos-en càrrec. Imaginem tot allò que calia que fes *ab initio*, d'entrada, el nou estat prototípic del darrer mig segle, acabat de sorgir d'un passat colonial en desús, desdibuixat, i que es trobava de sobte enmig d'un món de conflicte intens, implacable, entre grans potències. Havia d'organitzar o reorganitzar un sistema econòmic feble i desbaratat, «subdesenvolupat»: aconseguir ajudes, estimular el creixement econòmic, endegar tota mena de polítiques, relatives al comerç, a la reforma agrària, a l'ocupació industrial o a la fiscalitat. Havia de construir o reconstruir un conjunt d'institucions polítiques populars (almenys de cara enfora) i culturalment comprensibles: una presidència o el càrrec de primer ministre, un parlament, partits, ministeris, eleccions. Havia d'establir una política lingüística, fixar els àmbits i competències de l'administració local, generar un sentiment general de ciutadania —una identitat pública i un sentiment de poble— a partir d'un garbuix de particularismes ètnics, religiosos, regionals i racials. Havia de definir, per complicat que fos, les relacions entre la religió, l'estat i la vida secular; entrenar, equipar i dirigir unes forces de seguretat professionals; consolidar i codificar un ordre legal altament dispers i molt lligat al costum; desenvolupar un sistema d'ensenyament primari àmpliament accessible. Havia de combatre l'analfabetisme, l'expansió urbana desordenada i la pobresa; controlar el creixement de la població i els seus moviments; modernitzar l'atenció de

salut; administrar les presons; recaptar impostos; construir ferrocarrils; tenir cura de la premsa. I això era tan sols el començament. Calia organitzar una política exterior. Calia aconseguir una veu pròpia al sistema, cada vegada més vast i atapeït, d'institucions transnacionals, supranacionals i extranacionals. Calia repensar les actituds envers les civilitzacions metropolitanes, odiades i estimades alhora, però de cap manera oblidades —Londres, París, Amsterdam, Madrid— i calia recuperar el seu llegat, de vegades l'únic sistema quasi-modern que hi havia al país, i això volia dir, entre altres coses, capgirar el nacionalisme, convertir-lo d'ideologia resistent i reactiva de separació (*allò que no som*) en la imatge persuasiva d'una comunitat natural, orgànica, històrica (*allò que som*), capaç de fer tractes, de desenvolupar-se, d'establir aliances pràctiques. En un mot: Mazzini modernitzat. Fou una època estimulants i atrafegada. No pot sorprendre que fos seguida per èxits ambivalents, tombants precipitats, decepcions cruels i, massa sovint, daltabaixos sagnants.

Si la proposta d'un estat prototípic, estàndard, del Tercer Món exigeix un esforç massa gran d'imaginació —que bé pot ser, atesa l'enorme heterogeneïtat d'una categoria que inclou l'Índia, Tunísia, Guinea Equatorial, Belarus, Laos, Qatar, Sud-àfrica, Surinam, Iemen, Myanmar o Vanatu—, podríem considerar el cas d'un dels meus referents específics, Indonèsia. Als anys cinquanta el contacte amb la dinàmica de la vida pública en aquell país menava a la incredulitat. Què era Indonèsia? Un arxipèlag allargassat, dispers i irregular amb sis mil illes grans, petites i microscòpiques, les fites del qual foren fixades pel radi d'acció mercantil dels navegants holandesos als

segles XVII i XVIII; llar d'uns cinc-cents grups ètnics grans i centenars de petits, amb demarcacions i definicions incertes i mòbils; un país amb tres, quatre o cinc-centes llengües, segons el criteri del recompte; amb musulmans, catòlics, protestants, hindús i els anomenats «animistes» (ara ascendits a «indígenes»); amb una minoria comercial xinesa, una altra de raça papú, àrabs residents, indis immigrants. I, per descomptat, amb presència d'una munió d'economistes, empresaris, tècnics, diplomàtics, turistes, periodistes, espies i antropòlegs occidentals, tots els quals tractaven, deien, només d'ajudar («deixe'm que li explique com...»). Posar-hi en marxa una nació, per utilitzar aquest terme desgastat i imprecís, enmig de tot això, era una aspiració grandiosa i, ahora, una empresa desesperada.

Ara bé, si el País de Sota els Vents (com en deien els portuguesos) sembla extrem o massa complicat, podem considerar el meu altre cas de referència, menys pertorbador per a tothom i més compacte i homogeni. Si Indonèsia havia de produir alguna mena d'existència col·lectiva a partir d'un poti-poti de llengües, costums, religions i situacions locals, ajuntades per atzar, el Marroc, en canvi, que era en teoria un regne però en realitat un camp de brega on s'enfrontaven caps locals violents i amb tirada a les bandositats, havia de definir-ne una en relació amb el rerefons més ampli d'una civilització regional dotada de més continuïtat («el Nord d'Àfrica», «el Magrib», «l'Occident àrab»), però que havia estat dividida diplomàticament per França, Espanya, Itàlia i Gran Bretanya en batlies administratives més o menys arbitràries, a penes estructurades i escassament arrelades. Colonitzat durant cinquanta anys, i no al llarg de dos segles i mig, i araboberber i

musulmà de cap a cap (tret d'una minoria comerciant jueva que s'autoexilià tan bon punt existí l'opció israeliana), el Marroc, que és un seguit de microsocietats enclavades en oasis, planures i ports de muntanya i no un conjunt de comunitats de cultura escampades en illes, comptava amb una vida política una mica menys febril. La seua vocació d'esdevenir una nació era una mica menys temerària. Tanmateix, davant la necessitat de respondre si fa no fa a les mateixes exigències imperioses, a coses que calia fer, i a més immediatament, hi respongué, o tractà de respondre, amb una barreja semblant de fórmules heretades, martingales locals, arranjaments per sortir del pas i institucions copiades.

És en aquest sentit emblemàtic, icònic, i de cap manera com a casos estàndard, com a mitjana estadística (cosa totalment fora de lloc ací, davant una distribució tan irregular i discontinua, que aplega en realitat una col·lecció de singularitats i situacions altament peculiars) que aquests dos països poden servir, bé que convenientment adobats i analitzats, com a tipus, com a expressions diagnòstiques, com a exemples de fet de la revolució del Tercer Món: com allò que els biòlegs de les granotes, els cucs i la mosca de la fruita anomenen «sistemes model». Allò que els fa adequats en aquest sentit no és (o no és sols) la seua complexitat etnoreligiosolingüística o les seues fronteres culturalment arbitràries i determinades des de fora. Això ho tenen en comú pràcticament amb totes les excolònies. (Penseu en l'Índia, Nigèria, Myanmar, Líban o Papua-Nova Guinea). És la seua experiència compartida d'un fenomen comú, característic no sols d'aquests països, sinó fins a cert punt de gairebé qualsevol *nefo* i cada vegada més, a mesura que les masses es posen en movi-

ment, també d'alguns *oldefos* suposadament més cristal·litzats. Es tracta de la dissociació d'allò que a l'Occident modern hem convingut a considerar, d'ençà del tractat de Westfalia, com a formes pràcticament sinònimes i equivalents de realitats col·lectives connaturals i coincidents, articulades internament, i generades endògenament: «estat», «nació», «poble», «país», «societat» i «cultura». Tot això, que són els conceptes clau de la descripció i la comprensió política moderna, els marcs últims de la lleialtat, la identitat, la pertinença, la sobirania i el suport, que apareixen en els mapes com a espais acolorits i en el nostre vocabulari amb noms convencionals, avui no sols manca cada vegada més de sentit i aplicació, sinó que no evoluciona cap a la generalització i la consolidació, sinó tot el contrari.

La visió unitària del liberalisme clàssic (John Stuart Mill: «És en general una condició necessària de les institucions lliures que els límits del govern siguin bàsicament coincidents amb els de la nacionalitat»; Ernest Barker: «Sorgeix un esquema mundial d'organització política en el qual cada nació és també un estat i cada estat és també una nació» [dec aquestes citacions a Walker Connor, un dels pocs politòlegs contemporanis, gairebé tots wilsonianes estrictes, no subjugats per aquella]) apareix en un món d'Indonèsies i Marrocs –i també de Congos, Iraqs, Sri Lankas i Geòrgies– com un somni intel·lectualista d'abans del diluvi. La divergència i la irregularitat, la pluralitat i el solapament, el desajustament de categories i la confusió de lleialtats sembla que no hagen de desaparèixer mai, igual que l'enorme varietat de formes polítiques (penseu en Singapur, Nepal, Xipre, els Emirats Àrabs Units o Aràbia Saudita). Fos el que fos la revolució del Tercer Món, no ha

estat, com es va prometre, una força homogeneïtzadora.

Per descomptat, els estats-nació considerats «desenvolupats», «madurs» o «moderns» d'Europa i Amèrica del Nord no han estat sempre les mònades «un país, una llengua, un poble» de la imatge que presenten tant per a consum intern com exterior. Si de cas han arribat a ser-ho, ha estat bastant recentment i no sense trajectòries accidentades. Eugen Weber ha mostrat el procés lent, complicat i incomplet a través del qual es van transformar «pagesos en francesos». Linda Colley ha mostrat alguna cosa de semblant pel que fa a l'aparició dels «britànics» a partir dels anglesos, els escocesos i (cosa més aviat incerta) els protestants irlandesos en el marc de les aliances i oposicions religiosoculturals del segle XVIII. I fins i tot sembla que Mazzini va dir que s'havia fet Itàlia però calia encara fer els italians. La cristal·lització de turcs, serbis, búlgars, romanesos i hongaresos enmig de la barreja otomana-habsburguiana, amb l'aparició consegüent de problemes de minories i majories d'una complexitat temible, forneix exemples més recents, gairebé proverbials. Canadà i Estats Units, tots dos àrees de colonització, amb una població diversificada, realment mai no han estat sinó agrupacions només imaginàriament compactes, en termes racials, ètnics, culturals i geogràfics, acoblades peça a peça i representades després, no sense esforç, com a entitats naturals fixades i irreductibles. I així tants i tants casos, per no dir res d'«Alemanya», «Espanya» o «Brasil».

Siguen les que siguin, però, les il·lusions i la credulitat programada que implica, o la propaganda tipus *Blut und Boden* adreçada cap endins, la concepció d'un món integrat per pobles consolidats repartits en territoris

discrets i estats indissolubles —els *plébiscites de tous les jours* implícits de Renan—, es desenvolupà amb rapidesa creixent al llarg del període que, potser prematurament, anomenem modern i es materialitzà de la manera més completa, supose, i certament més apassionada, en les nacionalitats en marxa de les dues guerres mundials. I és aquest ordre de coses, real o suposat, allò que la revolució del Tercer Món ha fet veure menys com un punt final d'una evolució, el focus d'atracció cap al qual convergeixen o haurien de convergir totes les formacions estatals, que com una mena d'*ancien régime* que trontolla, que dóna mostres d'obsolescència, i que apareix com un cas particular. Com a imaginari i representació —una figuració ideològica de l'«esquema mundial d'organització política» de Barker—, el mapa de l'era colonial, en el qual un petit nombre de nacions ben formades, bàsicament d'Europa occidental, projectaven les seues institucions i identitats cap a països informes, societats irregulars i pobles exòtics, va fer més per obscurir fins a quin punt aquest esquema era realment hipotètic, arbitrari i provisional (recordem allò que es va dir respecte de l'Índia britànica, «la il·lusió de la permanència») que per materialitzar-lo o fer-lo efectiu. L'imaginari imperial, per usar aquesta terminologia a la moda, era exactament això: un ensomni contrafàctic dissenyat per encabir una munió de situacions estranyes i de partícules d'allò més divers dins d'un conjunt manejable de categories normalitzades, organitzades com caps, àmplies i familiars.

La raó per la qual les revolucions i separacions de 1949 a 1991 han transformat tan profundament la nostra manera de pensar el món polític i han alterat, fins al punt que ho han fet, els procediments ha-

bituals d'actuar-hi, de defensar els nostres interessos o de promoure els nostres ideals, tanmateix, no hem d'anar a cercar-la simplement en les recombinacions de les ciutadanes i els governs, o fins i tot en els desplaçaments de legitimitat que han propiciat, en els canvis dels mapes. Allò que les ha fet tan transformadores és el conjunt d'idees, equívocues i contradictòries, de doble tall, que van impulsar-les i per raó de les quals s'han assolit gairebé a tot arreu els seus indeterminats resultats: allò que, per donar-li un nom, podem anomenar «la paradoxa nacionalista».

Paradoxa perquè la base ideològica a partir de la qual els aspirants a nous estats, o en tot cas els líders, aspiraven a la independència —«Llibertat!», «Merdeka!», «İstiklal!»— era, per descomptat, la mateixa afirmació d'una coincidència àmplia i intrínseca de la nació, l'estat, el país, la cultura i el poble en la qual les potències imperials (incloent-hi també Rússia, sota la disfressa soviètica) havien prestat suport a les seues pròpies pretensions d'identitat i sobirania, legitimitat i autogovern. La interpretació de la difusió com a «taca d'oli» del nacionalisme del Tercer Món des de l'Amèrica Llatina bolivariana, via Europa i Estats Units, i llavors de nou cap a Àsia i Àfrica, a partir dels corrents tumultuosos de la lletra impresa, una visió associada sobretot, potser, al nom de Benedict Anderson, i la interpretació de la mobilització per la modernització, que hi veu un reflex (o potser n'és la causa) de l'evolució des d'una civilització agrària centrada en els petits pobles cap a una civilització industrial i urbana, a la manera d'Ernest Gellner, bé poden plantejar problemes històrics i contenir simplificacions polèmiques. Però el fet que l'avantguarda del Tercer Món va bastir els seus

arguments i programes a partir d'una versió reelaborada de la mateixa concepció de la nacionalitat integral que s'havia fet quallar, o almenys es maldava per fer quallar, a Gran Bretanya, França, Espanya, Bèlgica, Rússia i Holanda, que la van promoure en terres llunyanes, això queda molt clar, com també l'ambigüitat que procedint d'aquesta manera van introduir en les seues lluites i en els resultats volàtils, estranys i imprevistos, que se'n seguiren.

Novament els països que em serveixen com a referent del sistema-model valdran com a exemple de tot això, i faré servir textos anteriors meus, més elaborats, relatius a la seua història, breu però intensa.

A Indonèsia les primeres cinc dècades d'independència foren una successió de compromisos ideològics fermes i apassionats –nacionalista, comunista, pretorià, islamista– tots els quals han maldat per fixar el país a una identitat única i definida. Tots han fracassat i cap (tret potser del comunista en la seua forma original, i només tal com s'expressava literalment) no ha desaparegut. I tots han propiciat, a la fi, un sentiment encara més fort de diferència i desunió. Si la temptativa de construir un estat nació viable i espiritualment cohesionat ha tingut més èxit potser en un altre lloc, a Indonèsia, si més no fins ara, ha estat un projecte elusiu, espasmòdic, fracassat.

El moviment independentista indonesi prengué força bàsicament, en imitació general dels models europeus, als anys vint i trenta del segle passat. Sota la direcció teatral de Sukarno –un sotstinent de gran eloqüència, sens dubte– era un moviment radicalment unitari en una situació radicalment pluralista. Aquesta és una definició (o un fet) aplicable, com he dit, al conjunt de la història política de la república. Durant els

anys cinquanta i la primeria dels seixanta, l'intent de proveir un fonament conceptual per a la noció integral de la nació (una barreja estranya i bigarrada de simbolisme nativista indojavanès, socialdemocràcia holandesa i populisme camperol de tipus maoïsta) s'esmicolà a poc a poc davant les pressions combinades del conflicte de bàndols, de les tensions induïdes de la Guerra Freda i, no en darrer terme, de l'impacte desigual del canvi econòmic en les diverses regions, escampades i discontinües, de l'arxipèlag. Algunes es van veure afavorides, d'altres marginades, i tot plegat donà origen a un fort sentiment d'injustícia distributiva entre les regions riques en recursos (petroli, fusta, minerals), d'on sortien les exportacions, i Java, illa densament poblada, on hom consumia les importacions pagades gràcies a les primeres. (O, si més no, això és el que hom pensava: un diari nacional habitualment tranquil fou tancat a final dels anys cinquanta per haver publicat a la primera pàgina, sense cap comentari afegit, un simple gràfic on es mostrava això.)

El 1958, després que les primeres eleccions havien demostrat l'enorme divisió interna (els nacionalistes, els islamistes i els comunistes s'havien repartit el vot a parts més o menys iguals, tot i que hi havia més de quaranta partits que eren versions i contraversions dels altres), esclatà la rebel·lió oberta contra el govern de Jakarta en diverses regions. Sukarno l'esclafà i substituï el govern parlamentari per la seua famosa, o infame, «democràcia guiada». Cap al final dels anys seixanta el país es trobava fins a tal punt assetjat pels conflictes partisans de matís cultural que, després d'un intent de colp de palau a Jakarta, es veié submergit en un immens i terrible bany de sang. Hi van morir centenars de milers de persones,

i molts altres milers s'exiliaren o foren emprisonats. Un govern militar autoritari, allò que el general Suharto en va dir suggestivament el «Nou Ordre», prengué el poder a Jakarta. Tanmateix, tot i que Suharto s'apartà del desventurat populisme de Sukarno i implantà el rigor disciplinari de caire militar, continuà basant la idea de país i el seu projecte en el mateix tipus de coordinació sintètica i simbòlica, culturalment eclèctica, que hi havia instaurat Sukarno. I quan, al seu torn, Suharto caigué, després de trenta-cinc anys de govern autoritari, la violència promoguda des del poder i el conflicte ètnic, regional i religions feren novament grans estralls arreu del país.

És sobrer fer la crònica d'aquest procés en les seues darreres fases, que es pot trobar als diaris: els avalots, les bombes, les insurreccions i la catàstrofe de Timor (producte, si més no en part, de l'enorme confusió de components de nació, estat i cultura comprimits en l'espai d'una única illa, petita i dividida colonialment); la recuperació del govern parlamentari i les eleccions; la ràpida i atabaladora successió al cim del poder, on han passat en poc temps un tecnòcrata de formació alemanya vagament musulmà i vagament nacionalista, un clergue islàmic abrandat, erràtic, cec i progressista, l'arrogant, evasiva i tradicionalista filla gran de Sukarno, i ara un buròcrata militar reservat i circumspecte de Fort Benning i Leavenworth. I, per descomptat, hi van tenir lloc també les atrocitats jihadistes de Bali i Jakarta (de cap manera alienes a algunes formes de diferència de trencament). El país encara es manté, almenys fins ara. Però això té més a veure amb la gestió dels xocs i les discontinuïtats de què està fet —que malda per esmussar i desviar, i amb els quals fa malabarismes desesperats— que

amb l'esforç reeixit per alinear-les o subsumir-les dins d'una *grande solidarité* (Renan, novament).

Marroc, ja ho he dit, no era el poti-poti de llengües, religions, pobles, cultures i hàbitats d'Indonèsia, ni va viure la mateixa successió de megaprogrames ideològics concebuts per donar-li identitat, sentit i una posició al món. El seu problema, més aviat, era la definició d'una identitat, compacta i original, en el context d'una formació social historicouniversal difusa i que l'encerclava (alguns dirien que l'ofegava), allò que Samuel Huntington —supose— definiria, bo i aixecant la il·lusió poble=cultura=entitat política a un nivell superior, com una «civilització»: l'anomenat món àrab. Allò que defineix al Marroc no són ni els seus límits, que són de fet porosos i poc marcats, i en alguns punts disputats, producte de negociacions externes entre potències foranes, ni la seua especificitat cultural, que amb prou feines marcaria una diferència enfront d'altres nous estats del seu voltant, com ara Mauritània, Algèria, la resta del Magrib àrab occidental, fins i tot el decandit i escampat Sahel, en què penetra, i que el penetra, cap al sud i cap a l'est. Allò que defineix al Marroc és la presència, al seu centre i al seu vèrtex, d'una institució peculiar i ambigua, que és alhora arcaica, tradicional, pertinaç i que s'ha reestructurat de cap a cap: la monarquia alauita.

Tampoc en aquest cas caldrà entrar en detalls: la llarga i semimítica història de la monarquia («Alauí» és el nom de la dinastia regnant), que remunta als dies de l'Espanya àrab; la seua supressió sota el protectorat francès; la restauració com a força efectiva després de les confuses lluites del moviment per la independència, dividit i desorganitzat, menys massiu i menys excitat que

l'indonesi; la successió del santificat rei-heroi Mohamed V pel seu fill, l'implacable Hassan II, i d'aquest pel nét, el desdibuixat i lleugerament reformista Mohamed VI. La qüestió és que, si allò que defineix a Indonèsia independent és una successió incompleta (i que potser, encara que això ja ho veurem, no es completarà) d'impulsos vers la consolidació nacional, allò que defineix al Marroc posterior al Protectorat (si més no fins ara) és la monarquia o, més exactament, la persistència de la monarquia, aquesta institució tan singular i que singularitza el país.

La peculiaritat de la monarquia no és la seua existència com a curiositat tradicionalista única al Magrib, enmig de tota una sèrie de règims d'arribistes controlats per militars (Gaddafi, Ben Ali, Buteflika, al-Bashir, Ould Taya), sinó el fet que s'haja mantingut malgrat els grans daltabaixos i les transformacions —modernització, mobilització política, descolonització, autofirmació col·lectiva, racionalització administrativa, govern popular— que han marcat, encara que siga parcialment i irregular, allò que he anomenat la revolució del Tercer Món. Hi ha d'altres monarquies al Tercer Món, però són o bé productes de la manipulació colonial tardana, com és el cas de Jordània, Aràbia Saudita i el Golf, o bé recialles cerimonials d'un passat llunyà, com a Tailàndia, Butan, Cambodja o Tonga. La monarquia marroquina no és ni una simulació ni un residu. És alhora formalment sobirana i efectiva en la pràctica. Gairebé tots els investigadors, estrangers o autòctons, que han reflexionat sobre la vida política del país s'han plantejat essencialment la mateixa pregunta: què és allò que l'aguanta, a la monarquia i als seus representants, en un món d'eleccions, parlaments,

ideologies, empreses, periòdics, sindicats i partits polítics? Què fa un príncep com els dels Mèdici en un segle com aquest?

Les respostes, per descomptat, són complexes, i a més no s'han donat del tot. Però una cosa que sens dubte fa la monarquia o, més exactament, la posició que ocupa i el paper que representa, i que a més fa emfàticament, és singularitzar la població, i amb la població també l'espai, on pren cos la nacionalitat o la ciutadania o la condició de súbdits, en una paraula, la «marroquinitat». Alhora «rei» (*malik*), cap del govern amb seu a Rabat dirigit de manera totalment secular des del palau, i «comanador dels creients» (*amir l-mu'minin*), cap sagrat i carismàtic de la comunitat religiosa que l'envolta (l'*umma* local), el monarca fa el país. I no per decret i ni tan sols per la força de les armes, si bé tant una cosa com l'altra hi han tingut un paper gens menyspreable, sinó a través de la xarxa de lleialtats i adhesions constituïda entorn seu i que controla des de dalt. El país té fronteres, una capital, una burocràcia, una personalitat internacional, un exèrcit i un nom. Però allò que el fa real no és ni l'especificitat cultural, ni la solidaritat col·lectiva, ni tan sols un territori ben definit, sinó l'abast de la projecció personal del rei, en la mesura que en té efectivament i la desplega.

Certament, aquest camí cap a la transformació d'un espai geogràfic en un ens polític no ha estat plàcid, gradual, harmònic o consumat. D'altra banda, tampoc es pot dir això del que ha seguit Indonèsia, amb els seus moviments a batzegades cap a la unificació simbòlica i la instauració d'un sistema de creences omnicomprensiu. Tanmateix, fins ara el Marroc, deixant de banda alguns intents sonats d'assassinat, ha conegut una densitat de crisis una mica menor. El tron

s'ha pogut anotar èxits: la integració més o menys pacífica de Tànger i l'antiga zona espanyola al nou estat; la contenció dels desafiaments tribalistes al poder central; el sotmetiment, violent o no, d'intel·lectuals republicans i militars renegats; i sobretot, pel seu caire espectacular i massiu, la «marxa verda», instigada i dirigida pel rei, que fou una incursió a peu de milers de marroquins normals i corrents que van travessar una línia fronterera ja caducada cap al Sàhara espanyol. De tota manera, les fonts mateixes de la fortalesa de la monarquia esdevenen, alhora, l'origen de les seues dificultats, que són grans i creixents, pel que fa a mantenir la seua posició com a centre ordenador d'una possible nació.

Concretament, a mesura que avança la dispersió de la població marroquina enllà de la seua indefinida pàtria i creix l'apassionada politització de l'islam del Nord d'Àfrica —una cosa segueix l'altra, quan els musulmans tradicionalistes es troben projectats devers indrets no preparats històricament per acollir-ne la fe i afirmar-ne la identitat—, es troben sota pressió tant els fonaments tradicionalistes-seculars com els carismàtics-religiosos del poder reial. A hores d'ara viuen a Europa més de dos milions de marroquins (de més de trenta milions, encara que les xifres varien molt): 900.000 a França, 270.000 a Bèlgica i Holanda, 170.000 a Itàlia, 90.000 a Alemanya i (fàcticament, a la vista d'esdeveniments recents) uns 220.000 a Espanya. Per bé que tenen tendència a esdevenir residents a l'estranger, més que no treballadors temporers, envien al país —les xifres són insegures i variables— quasi 200.000 milions de dòlars cada any (i això deixant de banda les operacions irregulars). A més, centenars de milers retornen periòdicament a casa travessant

el Mediterrani, una mar cada vegada més petita, en un trajecte que a hores d'ara és quasi tan sols un viatge amb ferry. Tot plegat altera la faç del país. (En comparació, de l'ètnicament intrincada Indonèsia, només n'ha emigrat l'1 per cent, enfront del 10 per cent del Marroc, i tot i això les quatre cinquenes parts s'han instal·lat en llocs tan a la vora com Malàisia i Singapur.)

És una qüestió oberta en quin grau l'autoritat del rei s'imposa encara a aquests súbdits resituats, i l'ansietat religiosa que sembla originar el fet de tractar de viure com a musulmans en un context no musulmà planteja qüestions encara més greus. Els recents atacs terroristes a Casablanca i a Madrid (el govern de Rabat detingué alguns centenars de ciutadans sospitosos de tenir relació amb l'un, amb l'altre, o amb tots dos, i els espanyols n'han detingut desenes més), així com l'aparició d'una dissidència política de base profundament religiosa —xeics sufis i *mulla* salafistes— dona a entendre que el manteniment de l'autoritat i el control sobre una comunitat que s'ha dispersat d'aquesta manera, i no diguem ja l'intent de fer-ne una nació unificada, és una empresa com a mínim complicada, fins i tot per a un príncep sacralitzat.

La paradoxa nacionalista —el fet que una sèrie de moviments laxament interconnectats i d'inspiració similar que pretenien alliberar unes comunitats polítiques (suposadament amagades rere la superfície artificial del mapa colonial) sota la divisa d'un poble, un país, una cultura, hagen conduït precisament a la desconstrucció dels principis que els havien conformat— potser no és, ben mirat, del tot sorprenent. Al cap i a la fi, les revolucions, si són reals, troben el camí per a produir just el contrari d'allò que havien estat les intencions declarades.

Indonèsia i Marroc són tan sols casos representatius, exemples únics però àmpliament il·lustratius del procés general que ha generat el món convuls i irregular que és el nostre. Sudan, amb els seus conflictes racials, religiosos i ètnics aparentment inacabables, arrecerats al seu perímetre de línies en la sorra, pateix alhora d'una diversitat indonèsia i d'una indefinició marroquina, sense gaudir no obstant de l'esbalaïdor eclecticisme de la primera ni del monarquisme generador d'un centre del segon; a més, a diferència d'Holanda en el cas indonesi i de França en el marroquí, Sudan ha estat més o menys totalment abandonat per Gran Bretanya, que se l'havia inventat originàriament, en gran mesura per als seus propis fins. Sri Lanka, amb la guerra civil congelada entre tàmls i singalesos que dura ja més de quaranta anys, és una versió binària del pluralisme indonesi on gairebé la meitat de la població ha d'avenir-se, d'alguna manera, a viure com una minoria permanent, que és el mateix que els passa als indis a Fidji, als xinesos a Malàisia, als negres a Guyana i als sunnites a l'Iraq. A Rwanda, a Burundi i al nord-est del Congo, faccions tribalitzades, arbitràries i artificials, travessen en un sentit i en l'altre fronteres territorials, que són igualment arbitràries i artificials, i escampen una violència permanent i omnipresent. Una cosa semblant s'esdevé al nord del Caucas i al sud de Filipines. L'Índia i Nigèria són aglomeracions geogràfiques i els pobles que en són part integrant —panjabis, bengalís i tàmls; iorubès, ibos i fulani-hausas— s'estenen de manera difusa enllà de les fronteres del país. Singapur i Taiwan són fragments culturals. Myanmar i Líban, vestigis administratius. I pel que fa a aquest suposat monopolista del poder, de la legitimitat i de l'expressió

cosmopolita que tant fascina els teòrics de la política seguidors de Weber i els radicals de café, és a dir, «l'Estat», cal dir que l'enorme varietat de les seues formes i expressions i la diversitat de règims que acull i de polítiques que suporta, fa que la seua idea mateixa, com a tal, siga elusiva, malapta, proteica i problemàtica. Hom parla sovint d'estats fracassats, d'estats delinqüents, de superestats, de quasi-estats, d'estats-escenari, d'estats disputats, d'estats orfes, de presumptes estats i de microestats; de tribus amb bandera, de comunitats imaginades i de règims d'irrealitat. Xina és una civilització que tracta de ser un estat, Aràbia Saudita és un negoci familiar disfressat d'estat, Isarel és una fe inscrita en un estat, Iran és —hipogràficament— una teocràcia populista. I qui sap què és Kirguizistan, fora d'una adreça postal o una destinació turística?

Hi ha també les anomenades organitzacions «internacionals», públiques i privades, de regulació i d'ajuda, aparegudes després de la Segona Guerra Mundial en gran nombre, i amb molta varietat, que malden per promoure algun tipus de relació efectiva entre aquests llocs i poblacions o per evitar que els seus capdavanters es tallen el coll els uns als altres, i que, a la vista dels problemes a què s'enfronten i dels mitjans que hi entren, potser fóra millor d'anomenar-les «trans», «extra» o fins i tot «contra-nacionals».

Nacions Unides, originàriament un intent de restaurar i eixamplar la malagunyada Societat de Nacions, ha demostrat que és més un dispositiu complicat, de vegades reeixit, més sovint frustrat, per aconseguir acords *ad hoc* davant crisis *ad hoc* que no pas la institucionalització de l'autodeterminació, la seguretat col·lectiva i el supergovern d'un estat mundial que hom va

concebre a la Conferència de San Francisco. (Com passa amb el nacionalisme mateix, en resta el llenguatge fundacional: forçat, abstracte, nostàlgic, una mica fantasmal. Roméo Dallaire, el general canadenc que exercia el comandament de les forces de l'ONU durant la catàstrofe de Rwanda el 1994, ha remarcat amb el punt just d'amargura que les frases utilitzades per l'assemblea de l'ONU a l'hora d'abordar aquesta crisi i les que empra a hores d'ara per a abordar la crisi de Sudan, una dècada després, són essencialment idèntiques —«reafirmant el seu compromís [diuen les resolucions] amb la sobirania, unitat, integritat territorial i independència de [Rwanda/Sudan]»... la qual cosa és una mena de broma macabra quan el que es tractava de fer realment era posar dempeus una coalició provisional d'estats africans desganats, governs occidentals que preferien restar-ne al marge, organitzacions no governamentals que treballaven sobre el terreny i algunes agències especials de ONU com a dic de contenció davant l'onada d'assassinats, violacions, rapinya i etnocidi.)

I pel que fa al Mercat Comú Europeu, després Comunitat, després Unió —els sis membres inicials es convertiren en quinze i després en vint-i-cinc—, el panorama és semblant. Dels somnis de postguerra de constituir una mena de superestat neocarolingi amb el Tractat de Roma, passant pels ajustaments pragmàtics i les distincions de Maastricht (els «pilars», la «subsidiarietat»), fins a l'expansió cap al sud, el nord i l'est, enllà de qualsevol coincidència ni que siga aproximada d'història, cultura, institucions polítiques i societat (Letònia?, Malta?, Xipre?, Turquia?), el procés ha estat també el pas de la fabricació d'unitats a la navegació de la diferència. Quelcom de semblant es

pot dir de l'evolució de les institucions econòmiques extra o contranacionals que començà amb Bretton Woods i que continuà amb els tractats comercials, les multinacionals, els programes d'ajust i tot el ventall de cimeres i clubs, fins a arribar al conjunt actual de formes de mobilitat accelerada del capital, el treball, l'organització i la tècnica al qual al·ludim, de manera més aviat vaga, amb el nom de globalització. La multiplicitat, «el món en fragments», és allò que ens envolta a hores d'ara, tard i d'hora.

Així, per circumscriure de moment tot això i evitar una conclusió: on es troba ara, una mica més de cinquanta anys després de l'assaig de Howe (amb la seua esperança característica davant-la-història), allò que ell no hauria acceptat mai de dir-ne la seua «problemàtica», el Problema del Poder Nord-americà? Els objectius immediats dels seus atacs de llavors: McCarthy («pot sofrir derrotes, però l'esperit polític que personifica no desapareixerà»), l'*ikeisme* («el petroli prioritari, reducció d'impostos a les grans empreses, saqueig dels recursos nacionals, acceptació d'un exèrcit de reserva de quatre o cinc milions de desocupats... por, covardia, sospita, antiintel·lectualisme, faxxenderia, desconfiança, denúncies» [*ikeisme* fa referència a Ike, diminutiu aplicat a Eisenhower, n. del t.] i «els que manen a Washington» («creuen sincerament que la força material, la riquesa, els diners, la tecnologia, el *know how*, superaran tots els obstacles; que la suma de tot això constitueix una política»), encarnaven d'alguna manera els mals evocats, l'obscuritat evocada, i compartien la convicció, que tenim també els que som tan folls per a tractar sobre els problemes del present immediat, que les polèmiques d'avui són els fets efec-

tius de demà. Però també projecten, i més profundament, la sensació inquietant que, com més canvien les coses, més ens trobem agafats en l'Etern Retorn. El Problema del Poder Nord-americà és encara, el 2004, el mateix que el 1954. Però agreujat.

És difícil per a mi, quan prove d'interpretar la meua experiència com a observador exterior al Tercer Món i com a subjecte polític al primer, tenir en compte el fet que Howe i jo no érem tan sols quasi contemporanis (ell era sis anys més gran), sinó també que entre tots dos gairebé abraçàvem tota l'extensió i la varietat de l'Amèrica que vam viure per separat. (Només ens trobàrem una vegada, en què se'ns va atorgar conjuntament –i també amb Dizzy Gillespie i Isaiah Berlin, encara que sembla increïble– un doctorat *honoris causa* a la New School. Em demanà referències d'estudis antropològics sobre «petites històries que resumeixen els sentiments d'una cultura» perquè estava treballant, em va dir, en l'ús de les anècdotes per escriptors «preurbans», com ara Leskov, Sholom Aleichem, Twain i Silone.) Ell havia crescut a la Nova York de la Gran Depressió, enmig de trotskistes, schachtmanians, gent de la YPSL [Young Peoples Socialist League] i altres espècimens urbans, i jo al San Francisco del New Deal, enmig d'*okies*, fàbriques d'armament, desplaçats japonesos i radicals rurals. Ell era arravatat, frontal i vehement i jo, més aviat vacil·lant, aproximatiu i indirecte. Però tots dos vam viure la Segona Guerra Mundial, ell a Alaska i jo al Pacífic, esperant el moment de jugar-nos-la, que finalment no arribà gràcies a la bomba atòmica. I tanmateix, el fet que les nostres preocupacions centrals, per no dir-ne obsessions, en el meu cas la transformació de l'estructura global d'identitat i diferència com a conseqüència del nou

paper públic de les veus disperses i particulars d'Àsia, Àfrica, Amèrica Llatina i la perifèria europea, i en el seu –per citar-lo una vegada més– «la tragèdia del poder americà que esdevé més terrible i aterridor cada dia a mesura que la comunicació entre Amèrica i la resta del món es fa més i més incerta, esporàdica i amarga», el fet que aquestes obsessions convergesquen a hores d'ara fins al punt que ho fan és quasi tan inevitable com sorprendent.

A mesura que el poder americà ha anat augmentant al llarg del darrer mig segle fins a esdevenir la «superpotència» única (Estats Units representa avui gairebé un terç del PNB mundial i dues cinquenes parts de la despesa militar total, i encara en controla o supervisa una bona part de la resta), i a mesura que l'heterogeneïtat interna del país, sempre molt gran, s'ha fet encara més gran i ha esdevingut palesa, pren embranzida i floreix un nacionalisme molt tancat, que expressa el desig que tot torne a ser com mai no va ser en realitat, i un imperialisme de gestió, l'esperança d'un control i una coordinació més enllà del nostre abast i del nostre dret. Com deia Howe en el seu article de 1954 (un article del moment i alhora premonitori):

S'ha desenvolupat en aquest país tal concentració de poder i riquesa, s'han obertes tantes possibilitats noves, que Amèrica s'ha aïllat cada vegada més de la resta del món... El poder potencial del país, la importància sense precedents que atorga... a l'acumulació i l'eficiència, la seua incapacitat literal d'entendre i el refús irat a compartir les pautes de pensament dominants a Europa i al Tercer Món [en realitat va escriure «Àsia», però crec que el canvi li hauria complagut], tots aquests factors... fan d'Amèrica un colós de

poder solitari... convençut sincerament que només amb la imposició de la seua voluntat pot salvar-se el món. Però el món es resisteix a la seua voluntat; no pot fer una altra cosa, encara que deixàs de banda les seues pròpies respostes. □

Traducció de Gustau Muñoz

Col·lecció Assaig

1. *Història. Entre la ciència i el relat*
FRANÇOIS DOSSE
Traducció d'Anna Montero
216 pp. – 11 €
2. *Reflexions sobre la violència*
JOHN KEANE
Traducció de Carles X. Subiela
226 pp. – 11 €
3. *El descrèdit de la modernitat*
NEUS CAMPILLO
396 pp. – 13 €
4. *El totalitarisme. Història d'un debat*
ENZO TRAVERSO
Traducció de Jordi Muñoz
246 pp. – 11 €
5. *Un país de ciutats o les ciutats d'un país*
JOSEP SORRIBES
206 pp. – 11 €
6. *Foucault: un il·lustrat radical?*
JOSEP ANTONI BERMÚDEZ I ROSES
298 pp. – 11 €
7. *Utopística. Les opcions històriques del segle XXI*
IMMANUEL WALLERSTEIN
110 pp. – 11 €
8. *Alacant contra València*
EMILI RODRÍGUEZ-BERNABEU
242 pp. – 11 €
9. *Literatura, món, literatures*
JOAN F. MIRA
148 pp. – 10 €
10. *La ment captiva*
CZESLAW MILOSZ
Traducció de Guillem Calaforra
338 pp. – 20 €
11. *Els noms de la història*
JACQUES RANCIÈRE
Traducció de Ferran García-Oliver i Antoni Furió
158 pp. – 11 €

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

c/ Arts Gràfiques 13 - 46010 València

tel. 96 386 41 15 - fax 96 386 40 67

www.uv.es/publicacions - publicacions@uv.es

Els fantasmes de Karl Marx i Edward Abbey

Desigualtat social i destrucció del medi ambient als Estats Units

Michael D. Yates

La meua dona Karen i jo hem estat en la carretera, viatjant pels Estats Units, durant cent cinquanta dies. Vam eixir de Portland, Oregon, el 30 d'abril de 2004, i durant els cinc mesos següents, vam fer en cotxe uns 14.500 km, a través de setze estats. Visitarem tretze parcs nacionals, set monuments nacionals i diferents ciutats grans i petites. Passejarem pels carrers i caminarem pels viaranys, parlarem amb la gent, llegirem els periòdics locals i veiérem les cadenes de televisió locals, comprarem en els mercats locals i observarem tant com poguérem l'economia, la política i l'ecologia dels llocs on estiguérem. El que segueix són algunes de les meues impressions.

Els fantasmes de Karl Marx i Edward Abbey rondan els Estats Units actuals. Marx no necessita cap presentació per als lectors d'aquesta revista, però potser Abbey sí. Edward Abbey nasqué el 1927 a Indiana, Pennsilvània, una petita ciutat situada a uns cinquanta quilòmetres d'on jo vaig nàixer. Una part de la seua joventut, la passà en una granja difícil de trobar en la minús-

cula aldea veïna de Home (Pennsilvània), però la major part de la seua vida adulta la visqué en el país de deserts i canyons del Sud-oest. Fou novel·lista, assagista, poeta i ecologista radical. Entre les seues millors obres figuren *Desert solitari*, la crònica de l'any que va passar fent de guarda forestal a Arches National Monument (avui un parc nacional) a Moab, Utah, i *La banda de la clau anglesa*, la novel·la que inspirà tota una generació d'ecologistes militants.

Marx sostenia que les societats capitalistes tendien a presentar pols extrems de riquesa i de misèria, estretament connectats l'un a l'altre. Aquesta predicció ha estat rebutjada per l'actual pensament dominant, per al qual, si bé això podria haver estat vàlid per als primers temps del capitalisme, els països capitalistes avançats han mostrat que tots els vaixells tendeixen a elevar-se en la marea de l'increïble creixement econòmic del sistema. Tanmateix, si mirem els Estats Units d'avui, uns cent quaranta anys després de l'expansió a escala global del capitalisme, als anys 1870, veiem que la predicció de Marx encara és bastant vàlida.

Marx parlava de misèria relativa, és a dir, a partir de la comparació entre els de sota i els de dalt. Els obrers creen benefici amb el seu treball, i els capitalistes s'apodoren d'aquest benefici perquè són propietaris dels llocs de treball. Si els obrers no estan

Michael D. Yates és editor associat de la *Monthly Review*.

Ha estat durant molts anys professor d'Economia a la Universitat de Pittsburgh, i és autor, entre altres obres, de *Naming the System: Inequality and Work in the Global System* (2004). Aquest article es va publicar en *Monthly Review* (vol. 56, núm. 10, març 2005).

organitzats, els empresaris espremeran més i més benefici del seu treball, i els treballadors es trobaran, amb el temps, en una posició pitjor. La desigualtat creixent és, per tant, la conseqüència del poder incontestat de l'empresari. No sembla haver-hi límits a l'augment de la desigualtat, llevat dels límits naturals imposats per la incapacitat dels treballadors per a automantenir-se mínimament. Per descomptat, si els treballadors estan organitzats, tant en els seus llocs de treball com políticament, poden i aconseguen posar límits socials al creixement de la desigualtat.

Avui, el poder del capital als Estats Units és més i més incontestat. Els sindicats continuen perdent membres i exerceixen un poder polític molt limitat. L'estat està molt més sotmès als empresaris del que ho ha estat en setanta anys. Els drets de propietat imperen en la llei, i el capital és més o menys lliure per a fer el que vol, encara que això supose acomiadar els treballadors que intenten organitzar sindicats o traslladar processos de producció a zones de salaris baixos en altres països. Els treballadors es troben cada vegada més insegurs, sense aliats ni organitzacions, i lentament però inexorablement van perdent les seguretats socials guanyades amb dures lluites en el passat.

Els fets demostren que la misèria relativa va creixent als Estats Units. Disposem de dades bastant precises sobre la distribució de la renda familiar o per llar des de 1913 (entenen per llar un espai físic on viu gent, sense incloure-hi, però, institucions com ara residències d'ancians i presons). L'any 2000, la part proporcional de la renda de l'1 % més ric de les llars suposava al voltant del 20 % del total [és a dir, la cinquena part de tota la renda es trobava en mans de només

l'1 % de les famílies], el nivell més alt des d'abans de la Gran Depressió. Aquesta part proporcional ha anat augmentant des de mitjan anys setanta, quan suposava just la meitat d'aquest percentatge (un 10 % del total). L'increment de la part proporcional de l'estrat social més privilegiat, el 0,01 % del total de la població (un centèsim de l'1 % més ric) ha estat encara més espectacular, en passar de menys de l'1 % del total de la renda familiar a mitjan dels setanta a poc més del 3 % avui. El mateix es pot dir de la distribució de la riquesa, és a dir, el valor patrimonial (propietats immobiliàries, béns mobles, accions...) de la gent en contrast amb la seua renda anual. L'1 % més ric de les llars posseeix un terç de la riquesa nacional, mentre que el 80 % més pobre en posseeix només el 16 %, i aquesta distància ha anat incrementant-se durant almenys les dues últimes dècades, encara que ha disminuït durant la recent fallida del mercat borsari.

Tots dos, Marx i Abbey, entengueren que el capitalisme devasta el medi ambient. Abbey deia, en referència al medi: «Com deia sempre el meu pare, el capitalisme sona bé en teoria, però no funciona; mira al teu voltant i observa el que ha fet al nostre país. I el que hi farà si el deixem». Abbey documenta en els seus assaigs i novel·les la destrucció en el Sud-oest de canyons, deserts i muntanyes únics per part de la indústria minera, la indústria agropecuària, l'expansió urbana descontrolada i l'automòbil. Sabia ben bé que el creixement que és al cor del capitalisme és incompatible amb la salut ambiental. També va entendre que el creixement no és un requeriment només del sistema econòmic, sinó que està profundament incrustat en la ideologia del capitalisme. La senadora Diane Feinstein, quan

era alcaldessa de San Francisco, va dir que no podia imaginar la ciutat sense créixer. Aquesta afirmació mereixeria paraules molt dures per part d'Abbey.

Les proves de la destrucció del medi ambient són tan evidents com les que posem sobre la desigualtat. Vegem només uns quants fets. Als Estats Units més de cent milions de persones viuen en àrees urbanes on l'aire està catalogat oficialment per l'Agència de Protecció Ambiental com a poc segur per a respirar. En un món inundat de substàncies tòxiques, els Estats Units, amb només el 5 % de la població mundial, produeix al voltant del 70 % dels residus perillosos de tot el planeta. Als Estats Units més d'un milió de xiquets sofreixen d'intoxicació per plom.

No cal dir que la desigualtat i la devastació ambiental estan connectades l'una a l'altra.

Els qui estan a sota en la distribució de la renda són els més afectats per la pol·lució, l'aglomeració, els pesticides i les aigües contaminades. Els rics poden comprar l'accés a un aire relativament net i un veïnat tranquil. La desigualtat extrema és perjudicial per a la democràcia i exclou qualsevol sentiment de comunitat o qualsevol necessitat de desenvolupar solucions socials als problemes. Els de sota estan tan angoixats pels problemes de la vida diària i tan allunyats dels de dalt que és molt probable que simplement s'abstinguin de la política, i que deixen als adinerats fer del govern un agent de la seua voluntat. Els de sota es veuen forçats a viure en condicions perniciososes per al medi ambient, mentre que els de dalt veuen la naturalesa només com una cosa que es pot comprar i vendre.

Sóc economista, i per tant estic acostumat a veure el món en dades. Però les dades

només no satisfan la majoria de la gent. Una cosa és exposar els arguments que acabe de formular i una altra fer-los ressonar prou en la ment de la gent perquè arriben a comprendre que els fets són part de les seues vides. Per a donar un mos de realitat als fets, cal connectar-los amb la vida de la gent corrent. Potser ho podré fer descrivint algunes de les coses que observarem en el nostre viatge a través del país.

Els signes de la creixent desigualtat són visibles arreu dels Estats Units. He escrit un detallat diari de viatge per a la pàgina web de la *Monthly Review* (www.monthlyreview.org), i n'hi he fet constar molts. Però ací vull destacar dos indicadors especialment descarnats. En primer lloc, hi ha una increïble i creixent distància entre l'habitatge dels rics i el dels pobres. El gran increment en la renda del 20 % més benestant del total de les famílies, i molt més encara del 5 % i de l'1 % més ric, combinat amb els baixos tipus d'interès dels crèdits hipotecaris, han augmentat el preu de l'habitatge, cosa que ha impedit fins i tot a les rendes mitjanes comprar res que no siguin cases modestes. En canvi, als rics no els frenen els preus alts, i les seues rendes altes i en constant augment els permeten comprar o construir cases encara més grans. Per als de sota ja no hi ha cases de protecció oficial, i pertot arreu els subsidis d'habitatge han disminuït i són objecte de crítica, de manera que han de viure on puguen. Cosa que ens porta a una mena d'*apartheid* residencial.

Allà on vages els poderosos han aïllat els seus àmbits de vida de tota l'altra gent. O bé viuen en comunitats enreixades o protegides d'alguna altra manera, o bé compren enormes extensions de terra i hi construeixen mansions més i més grans, completades de vegades amb camins privats i guardes de

seguretat. Sovint, el creixent poder polític dels qui tenen diners els permet obtenir, per mitjà dels grups de pressió immobiliaris i bancaris, generoses exempcions fiscals per a «urbanitzar» els terrenys. Alguna vegada, com en el cas del districte Pearl de Portland (Oregon), s'han concedit exempcions fiscals no sols als promotors que han convertit antics magatzems en apartaments de luxe, sinó també als compradors.

Vegem els casos de les ciutats de Florence (Oregon) i Santa Fe (Nou Mèxic). Florence, en la costa central d'Oregon, és la porta septentrional al tram de vuitanta quilòmetres de dunes d'arena que s'estén al sud de la costa fins a Coos Bay. Florence era una petita ciutat de pescadors, i encara hi ha barques en funcionament en el moll del riu Siuslaw en la Ciutat Vella, no lluny de l'esplèndid pont d'estil *art-déco* sobre l'autopista 101, construït per la Works Progress Administration durant la Gran Depressió. Com moltes petites ciutats de treballadors, Florence té un ambient agradable, calmos i acollidor. Però l'àrea dels voltants creix, i atrau gent amb més diners que pensen que gaudiran d'un ritme de vida més lent. Una passejada per la platja pròxima a la dàrsena nord on el riu desemboca en l'oceà Pacífic et porta per davant de diverses comunitats enreixades. Cosa que em va impressionar; em preguntava per què eren necessàries les reixes en un lloc així. Però la disparitat de renda continua en augment, com ho mostra la recent construcció d'un casino, un signe segur que les bones feines són rares, i sens dubte els nouvinguts més rics es troben més segurs darrere les reixes. Apunte, de passada, que també vam veure una comunitat enreixada en la pobríssima i polsegosa ciutat del desert del sud de Califòrnia, Twentynine Palms.

Santa Fe resultarà més familiar als lectors. És una ciutat molt més gran que Florence. És la capital de l'estat de Nou Mèxic, amb una reputació de sofisticació que atrau anualment milers de visitants a la seua òpera, al mercat indi i als museus. És el segon mercat d'art més gran dels Estats Units, només superat pel de Nova York. Al llarg del camí del Canyon, hi ha més d'un centenar de marxants d'art. Al centre de la ciutat hi ha excel·lents museus d'art, un dels quals dedicat a l'obra de Georgia O'Keefe, molts restaurants refinats, i finalment una mitja dotzena d'hotels elegants. La situació geogràfica de la ciutat és esplèndida, amb muntanyes fàcilment accessibles que arriben als quatre mil metres al nord i a l'est. Bona part de l'any el temps és càlid i assolat.

No viu molta gent al centre de Santa Fe; no hi podíem trobar un *drugstore* o un supermercat d'una de les grans cadenes. Però si fas un tomb pels turons dels voltants, s'hi poden veure cases que et deixen bocabadat. Un matí emprenguérem una passejada des de St. Johns' College, situat a l'est de la ciutat. Aquest col·legi és l'escola germana d'un altre del mateix nom a Annapolis, Maryland; els dos són famosos pel seu currículum centrat en les obres clàssiques. Aparcàrem en un solar del col·legi i, després de creuar dos *arroyos*, pujàrem un turó en direcció a la muntanya Atalaya. Arribàrem a un camí privat que duia a una comunitat enreixada molt elegant, plena de cases de rajola valorades probablement en més d'un milió de dòlars. A mesura que pujàvem la muntanya, hi trobàrem cases aïllades cada una més espectacular que l'anterior. Eren estructures de rajola gegantesques, amb més de tres mil metres quadrats de vivenda, a més de diversos edificis annexos, jardins, es-

tables i piscines. Com hem pogut descobrir en els nostres viatges, aquestes propietats sovint no estan ocupades tot l'any, sinó que són només una de les diverses residències dels seus propietaris. I com mostra una lectura atenta dels anuncis d'ofertes immobiliàries del *New York Times Magazine*, aquestes propietats poden arribar a costar deu milions de dòlars.

L'accés sud a Santa Fe és Cerillos Road, una recta de setze quilòmetres lletja i abarrotada de centres comercials, motels, negocis i magatzems d'articles rebaixats. Als carrers de darrere d'aquesta carretera és on hi ha les cases i apartaments dels treballadors més mal pagats, que serveixen els turistes en els restaurants i les tendes i els hotels del centre. Ens n'assabentàrem pel dependent d'una llibreria que ens va dir que molts dels treballadors de serveis guanyaven el salari mínim o una mica més i els resultava molt difícil trobar habitatge adequat a Santa Fe. Es poden trobar habitatges encara més pobres als pobles majoritàriament indis pròxims a la ciutat. I encara que no ho vam observar a Santa Fe, no és infreqüent veure famílies senceres vivint en els motels més barats. Incapaç de trobar casa, aquests immigrants busquen treball refugiats en motels mentre esperen alguna cosa millor. Jo pensava que aquesta gent eren principalment immigrants o obrers industrials deslocalitzats. Tanmateix, un recent article en *The Washington Post* descrivia un fenomen nou: treballadors de la tecnologia de la informació altament qualificats però deslocalitzats, que vivien en motels, sovint amb les seues famílies, mentre acomplien un destí laboral temporal. Un treballador es queixava que els 58 dòlars al dia que pagava per una habitació de motel es menjava una bona part del seu salari, igual com podia

preocupar-se un taxista urbà per fer front a les despeses diàries de gas i arrendament del taxi o el membre d'una banda criminal per obtenir la seua part setmanal.

Les famílies de renda alta que no són riques però encara tenen ingressos considerables estan traslladant-se al que el columnista de *The New York Times* David Brooks anomena les *exurbs*. Santa Fe no té pròpiament *exurbs*, és a dir, àrees allunyades fins i tot dels suburbis i no necessàriament connectades a una ciutat. Contràriament al panegíric que en fa Brooks com a incubadores de noves tecnologies, aquestes zones són més aviat llocs sense vida, d'habitatges cars construïts en solars sense arbres i sense massa serveis públics. Els empresaris van construir edificis d'oficines i altres llocs de treball en aquestes *exurbs*, lluny dels sindicats i dels impostos més elevats de les ciutats o fins i tot dels suburbis més antics. Les *exurbs* es poden veure a tot arreu del país. N'hem vist prop d'Albuquerque (Nou Mèxic), estenent-se descontroladament i interminablement des del centre de la ciutat, i també al llarg de la interestatal 5 a Oregon i Califòrnia.

El segon tret cridaner de la desigualtat als Estats Units és la seua cara racial i ètnica. Tot i que, evidentment, hi ha excepcions, als Estats Units d'avui *pobre* és sinònim de *negre* o *bru* i *ric* de *blanc*. Estic segur que molts blancs ni tan sols han arribat a advertir-ho, això. Quan vivíem a Portland i fèiem notar a la gent que no hi havia molta diversitat a la ciutat, ens responien: «Bé, mai no hi havia pensat». De seguida ens adonàrem que l'única gent de color que vivia en els veïnats de rendes altes eren els jardiniers i els obrers de la construcció mexicans.

Abans de donar alguns exemples de la divisió racial i ètnica que se solapa amb

la creixent desigualtat, vegem algunes xifres. La renda familiar mitjana (en dòlars de 2003) va ser el 2002 de 55.885 dòlars per als blancs, però per als negres va ser de 34.293 i per als hispans de 34.968. Mentre que el 20,4 % dels treballadors blancs guanyaven un salari que no podria mantenir una família de quatre membres per damunt del nivell de pobresa, entre els treballadors negres el percentatge pujava al 30,4 % i entre els hispans al 39,8 %. Des de mitjan anys setanta, la taxa de desocupació entre els blancs se situa una mica per damunt del 5 %. Per als negres puja per damunt del 13 % i per als hispans és de més del 9 %. Aquestes diferències en el nivell de desocupació minimitzen les veritables diferències perquè, proporcionalment, hi ha més negres i hispans fora del mercat de treball que blancs. Per exemple, els negres suposen només un poc més de l'11 % de tots els treballadors, però representen quasi la meitat dels 2,2 milions de persones tancades a les nostres presons. El ràpid increment en la taxa d'empresonament de la població negra en les últimes tres dècades ha tingut un impacte devastador sobre la totalitat de les comunitats negres. Si observem les dades de riquesa, l'esquerda racial és alarmant. El 2001, el valor net mitjà (els actius una vegada descomptats els deutes) de les llars negres era de 10.700 dòlars, en contrast amb els 106.400 per a les llars blanques. Aquestes xifres inclouen tota la riquesa, en la qual la casa representa el component més important per a tota la població, llevat dels més rics. Si ens limitem només als actius financers (accions, obligacions i efectiu), la riquesa mitjana dels negres se situa en a penes 1.100 dòlars, mentre que entre els blancs és de 42.100. El 31 % de les llars negres tenen una riquesa neta zero o negativa,

mentre que entre els blancs el percentatge baixa al 14 %. No hi ha dades disponibles sobre la riquesa de les llars d'hispans, però segurament són molt més baixes que les dels blancs.

La línia divisòria racial i ètnica es pot veure a tot arreu i en gairebé tots els aspectes de la vida diària. Les cases elegants que vam veure i les comunitats enreixades estaven habitades invariablement per blancs. La gent que vam veure vivint en motels eren persones de color. Les tronades tendes de queviures que visitarem eren freqüentades principalment per gent de color, però si anàvem a un establiment més gran com ara Whole Foods, New Frontiers o Wild Oats, la clientela era majoritàriament blanca. Ben sovint compràvem en mercats ètnics i, al contrari de llocs com Manhattan on aquesta mena de botigues atrau un grup de compradors molt heterogeni, a ciutats com Santa Fe, Taos o Flagstaff, hi podíem ser els únics blancs. Als centres urbans, els hispans, els indis americans i els negres s'hi barrejen amb els turistes (almenys als carrers; en una exposició d'art o en un concert simfònic, l'audiència serà blanca de manera aclaparadora), però els barris residencials de luxe i les *exurbs* són principalment vedats blancs.

La línia divisòria racial i ètnica esdevé un veritable abisme quan entrem en el món laboral. Podem estar segurs que, si es tracta d'un lloc de treball de baix nivell i baix salari, hi haurà una persona de color treballant-hi. Per tot l'Oest, hi vam veure presos que feien tota mena d'obres de carretera, vigilats per guardes armats. Un treballador blanc era tan rar ací com la pluja a la Vall de la Mort. Ens vam quedar en gairebé una trentena de motels, en la majoria una setmana i en un vint-i-dos dies. De manera que vam veure centenars de recepcionistes,

personal de manteniment i dones de la neteja. Era molt més probable que fos blanc el recepcionista, la persona amb qui primer es troba l'hoste, que no la dona de la neteja. De fet, en els cinc mesos que durà el nostre viatge, només trobarem una sola assistenta blanca (sense comptar els parcs nacionals, on els concessionaris dels parcs contracten joves blanques d'Europa oriental i després les dediquen, sovint contra la seua voluntat, a netejar cambres). Quasi totes les altres eren d'Amèrica Llatina. Totes dones. La majoria parlaven poc o gens l'anglès, i estic segur que moltes estaven als Estats Units de manera il·legal. No era infreqüent que es portassen al treball els fills petits o que una companya es fes càrrec dels infants quan no treballava.

Tinguérem una conversa amb l'única dona de la neteja blanca que vam trobar. Estàvem instal·lats en un motel en una aïllada ciutat de Utah, molt petita i uniformement blanca. Hi vam estar set dies, i ens vam adonar que no ens netejaven l'habitació. Feien el llit, però res més. Som sensibles al que han d'aguantar les dones de la neteja; sempre deixem una propina i ens assegurem cada matí que l'habitació estiga neta i endreçada abans d'abandonar-la. Però pensem que cal netejar-la, de manera que, després de tres dies vivint en una habitació bruta, preguntarem a l'assistenta si l'havia netejada. I quan va dir que sí, la invitarem a entrar-hi per mostrar-li que no. Aleshores ella va dir: «Oh, nosaltres no fem la neteja». Ens vam quedar desconcertats i li preguntarem per què no. La resposta va ser que no li agradava ficar el nas en objectes personals de la gent. Li vam dir que havíem apartat totes les nostres coses i fins i tot havíem tornat a guardar els estris del lavabo, de manera que no hi havia res en què ficar-se. Tota

ofesa, digué que tornaria a netejar. Ho va fer, esforçant-se sense massa entusiasme per netejar el terra i la pica. Vam advertir que anava vestida de manera completament inapropiada per a netejar habitacions, amb una brusa de mànigues llargues molt elegant i uns pantalons. Estava tan enfadada que es va queixar de nosaltres als amos, cosa notable tenint en compte a més que els amos es van disculpar vivament i ens van dir que sempre estaven dient a les assistentes que havien de netejar les habitacions. Què hi passava? Estic segur que el fet tenia a veure amb la raça. Era una ciutat blanca, i els immigrants hispans encara no hi havien arribat. De manera que només es podien contractar dones blanques de la localitat, que, sens dubte, feien la feina per necessitats econòmiques. Però quedava clar que consideraven que aquesta feina estava per sota del que els corresponia. No era una feina «blanca», i no volien rebaixar-se a treballar tan dur com les seues germanes de pell obscura. I, al contrari que les assistentes hispanes que trobàvem a tot arreu, aquestes dones blanques no podien ser substituïdes fàcilment, ja que no hi havia una reserva disponible de treballadores excedentàries per a prendre el seu lloc. El privilegi de la pell blanca està ben arrelat, i divideix a fons la classe obrera.

El que és veritat als motels, ho és també als restaurants. On és possible contractar-los, com ara als parcs nacionals, el més probable és que els cambrers siguin blancs, mentre que els cuiners i els rentaplats rarament ho són. Els assistents de la bugaderia automàtica, els treballadors de les botiguetes obertes a totes hores i de les gasolineres, els dependents de les tendes de queviures, els empaquetadors i els aparcacotxes, els treballadors dels magatzems de rebaixes,

els jardiniers, els obrers de la construcció no sindicats, els jornalers agrícoles... Molt rarament vèiem blancs en aquests oficis. A l'Oest, els hispans, els indis americans i els negres hi fan el treball brut. I encara podria afegir-hi que viuen en els pitjors habitatges, la majoria són gent sense sostre i ocupen la majoria de les cel·les de les presons.

Acabàrem el viatge a Miami Beach, Florida. Un bon lloc per a observar la desigualtat i la divisió racial. Passejàvem sovint per la platja fins al moll, a l'extrem sud de la ciutat. Hi vèiem els grans vaixells de contenidors que baixaven la càrrega al port de Miami i carregaven mercaderies per als racons més llunyans de la terra. També contemplàvem els enormes creuers que portaven turistes a llocs exòtics. Els viatgers deien adéu amb la mà a la gent que hi havia al moll, i de nit els vaixells semblaven cases decorades que eixien cap a la mar. Tanmateix, per sota d'aquesta plàcida escena, hi ha una realitat de treball dur i perillós. Aquests vaixells normalment estan abanderats en països com Libèria i, per això mateix, són immunes a les lleis laborals dels Estats Units. Els treballadors que hi fan la feina més pesada són invariablement gent de color, generalment de països pobres. El seu salari és baix, i les seues hores, llargues. Si es lesionen greument en el treball i requereixen atenció hospitalària, sovint són forçats a tornar als seus països d'origen a curar-se, encara que el millor tractament es trobe als Estats Units. Un treballador d'un país caribeny relliscà al terra de la cuina mentre carregava un gran perol d'oli. L'oli li cremà greument la cama i el peu. El van traure d'un hospital d'Anchorage (Alaska) i l'obligaren a prendre diversos vols per tornar a casa. Desesperat, telefonà a la seua mare i, en una escala a Miami, aconseguí

entrar en contacte amb un advocat que la seua mare coneixia a través d'un amic. Aquest advocat reeixí a procurar-li atenció mèdica a Miami, i després demandà la companyia naviliera. La companyia es venjà avisant les autoritats d'immigració, que immediatament el deportaren.

«Desenvolupament urbanístic» i «creixement» són les consignes del capitalisme als Estats Units. La protecció mediambiental és poc més que un pensament d'última hora; quan entra en conflicte amb el creixement, guanya el creixement. Dues coses que no pots oblidar si condueixes per tot el país són la descontrolada expansió urbana-suburbana-exurbana, amb un fort suport pel govern, i l'ús privat de terres públiques. Els exemples són massa nombrosos per a esmentar-los. Los Angeles és el pòster infantil que té tothom sobre l'expansió urbanística desordenada. És tota una experiència conduir dins i al voltant d'aquesta ciutat, veient pertot arreu autopistes embussades i embolics en els accessos d'entrada i sortida de les carreteres, al costat d'urbanitzacions lletges i interminables, un caos que ha estat possible per cent anys de construcció de pantans, finançats amb fons públics, i de destrucció dels rius. La ciutat i els seus suburbis s'estenen fins a ben entrats els deserts del nord i el sud. Darrere seu hi ha ciutats i urbanitzacions a tot arreu, sofrint la boira tòxica i la contaminació industrial. Uns dos-cents trenta quilòmetres al sud-est de Los Angeles, just als afores de Twentynine Palms, hi ha el relativament impol·lut Parc Nacional de Joshua Tree. Des de dalt de Keys View (el punt més alt del parc a què es pot accedir en cotxe), es pot veure la ciutat turística de Palm Springs, amb el seu centenar de camps de golf balafiant aigua descarament. També és visible la boira marró de

Los Angeles, que avança serpentejant a través d'un pas de muntanya i que corromp fins i tot aquest lloc especial. La bogeria d'una megalòpoli en el desert resulta encara més palesa per una cosa que també s'hi pot veure: la falla de San Antonio.

El creixement salvatge es pot observar també a Albuquerque (Nou Mèxic) i Denver (Colorado). La població d'Albuquerque s'ha quadruplicat des dels anys cinquanta, fins a arribar als 800.000 habitants, i avui s'estén interminablement des de la intersecció de les interestatals 15 i 40. Ara hi ha dinou sortides de l'autopista gratuïta d'Albuquerque, i els residents pensen que encara en són necessàries més per a facilitar el trànsit incessant. No hi ha manera d'anar d'un lloc a un altre en aquesta ciutat sense agafar una autopista interestatal. És com una infinitat de suburbis i *exurbs* que fan recular el desert, plenes d'urbanitzacions de materials barats però de cases cares en parcel·les sense arbres que es torren al sol i segueixen quasi tota la carretera fins a Santa Fe, uns cent quilòmetres al nord. Potser amagats en un dels vulgars parcs industrials que foraden el paisatge de les *exurbs*, hi ha els científics que desenvolupen nanotecnologia i sobre els quals David Brooks es desfà en elogis quan les descriu com una emocionant nova frontera. Però fins i tot el progrés tecnològic no paga la pena del cost social que suposa tanta destrucció de terra, balafament d'aigua i la lletjor de l'aire contaminat.

Denver, a pocs centenars de quilòmetres al nord d'Albuquerque en la interestatal 15, és un altre caos de trànsit implacable i edificis de carretera. Al nord de la ciutat les terres de cultiu van convertint-se imparablement en urbanitzacions sense cara. La juxtaposició de granges i línies

d'edificis, novament en parcel·les sense arbres i amb cases tan paregudes que deu ser difícil trobar la teua en una nit obscura, és difícil d'integrar. Tanmateix, les granges no tardaran a desaparèixer del tot, mentre que Denver continuarà. La lògica del capitalisme, que avui té gairebé tan poques restriccions com el 1920, imposa que la terra es destine als usos que generen majors beneficis. Els agricultors curts de diners acabaran venent els camps als promotors urbanístics, que faran una fortuna, compartida amb les empreses de la construcció i els polítics a càrrec, construint noves *exurbs*. Els governs els faran les coses fàcils amb noves lleis urbanístiques, més autopistes i parcs industrials subvencionats.

En teoria, les terres públiques dels Estats Units pertanyen a tot el món. En la realitat, moltes terres públiques podrien ser també de propietat privada i moltes altres estan sempre sota l'amenaça de ser venudes a promotors privats. En tot l'Oest, els ramats pasturen en terres públiques regades amb aigua pública, cosa que arruïna el terreny i contamina els rius i les rieres en una operació extraordinàriament ineficient en termes socials. Les torres de comunicació contaminen els cims de les muntanyes de propietat pública. Dominant Albuquerque, prop de Sandia Peak, hi ha una gran quantitat de torres, anomenada sense ironia pel govern «un bosc d'acer». Fins i tot en els parcs nacionals s'estan construint torres de telefonia mòbil per tal que els turistes puguin xarrar amb els amics i dir-los quines vistes meravelloses estan veient. Els senyals dels nostres boscos nacionals proclamen que són terres de «molts usos». El fet curiós és que molts d'aquests usos són comercials. En aquests boscos s'estan construint camins a corre-cuita per tal que les companyies fus-

taires en puguen traure més ràpidament els arbres. Avui es poden excavar mines i pous des de fora de les terres públiques però en un angle que hi entra, i això ho consent el govern. L'administració de la majoria dels parcs nacionals ha estat des del principi el paradís de l'empresa privada. La Xanterra Corporation (que havia estat anteriorment un dels «cinc grans» cacics del sucre de Hawaii) posseeix avui la concessió de diversos parcs i una part dels drets d'aigua a la Vall de la Mort i els drets de propietat dels edificis històrics del Parc Nacional del Gran Canyó. Ni tan sols hem estat capaços d'evitar l'ús de motos de neu al Parc Nacional de Yellowstone (fermament promogudes per les empreses a Yellowstone occidental i altres ciutats d'accés al parc), a pesar del dany evident que produeixen al medi. Els guardes de la porta del parc ara han de dur màscares per a protegir-se de la pol·lució causada pels vehicles.

Probablement, l'apropiació de terrenys públics per part d'interessos privats és molt més gran a escala local i estatal, on les empreses poden exercir una influència enorme sobre els càrrecs públics i on aquests darrers estan més disposats a vendre influència. Virginia Key és un oasi de bellesa i tranquil·litat naturals fora de –però formant part de– l'abarrota ciutat de Miami. Hi ha platges que es conserven intactes i camins naturals senyalitzats. Aquestes platges van ser les primeres a què tingueren accés els negres a Miami. Però als promotors els agradaria construir-hi apartaments de luxe, i la ciutat farà molts diners si ven el terreny. Un guia voluntari del vell far de Key Biscayne ens va dir que s'estava intentant assolir un compromís. Si la història serveix d'orientació, els rics aviat tindran un altre lloc per a viure. Una vegada el capital posa

els peus a la porta, no tolera compromisos. A pocs quilòmetres de Miami Beach hi ha una platja gran i preciosa que normalment és utilitzada com a propietat privada pels rics. A finals de novembre de 2004, el magnat de la joieria David Yurman i la seua dona Sybil hi construïren una tenda de campanya tan gran com un magatzem, dissenyada perquè semblàs un saló *chic* i equipada amb diversos aparells d'aire condicionat, per tal de celebrar una festa en honor a l'obra caritativa de la cantant cubana *gusano* Gloria Estefan i el seu marit Emilio. A uns quants metres, la gent sense sostre tractava de dormir una mica.

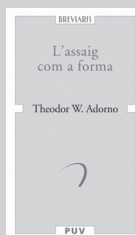
He tret una important conclusió del que he presenciat. La política radical del futur ha de fer de la desigualtat i la destrucció del medi ambient els seus objectius centrals. Ambdós fenòmens estan tan relacionats amb la naturalesa mateixa del capitalisme que és difícil parlar-ne sense qüestionar almenys parcialment el sistema. Les seues conseqüències són profundament nocives per a la salut, el benestar i la felicitat de la majoria de la gent. Fan tan horrorosa la vida diària que resulta cada vegada més difícil de tolerar. Aquesta és la raó per la qual alguns es giren cap a les veritats aparents de la religió. Però sé per la meua llarga experiència com a professor, principalment de treballadors i treballadores, que la discussió i l'anàlisi d'aquests dos mals bessons ressonen fortament. Només hem de trobar les maneres i els mitjans d'insistir en els efectes d'aquests mals nacionals, una i altra vegada, en els nostres sindicats, en els nostres llocs de treball, en el nostre treball polític, en cartes al director o en les nostres converses diàries. □

Traducció d'Antoni Furió

REFERÈNCIES

Les dades sobre distribució de la renda i la riquesa i sobre les diferències racials i ètniques de renda i riquesa procedeixen de Lawrence Mishel, Jared Bernstein i Sylvia Allegretto, *The State of Working America, 2004-05* (Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 2005). La cita d'Edward Abbey és de *The Journey Home: Some Words in Defense of the American West* (Nova York, E. P. Dutton, 1977), p. 187. Agraesc a Brett Clark haver-me-la assenyalat. Les dades ecològiques procedeixen de <<http://www.lightparty.com/Economic/EnvironmentalFacts.html>>. Les optimistes opinions de David Brooks sobre l'Amèrica suburbana/exurbana es poden trobar a *On Paradise Drive* (Nova York, Simon & Schuster, 2004). La informació sobre els treballadors dels creuers és d'un excel·lent article titulat «Screwed If by Sea: Cruise Lines Throw Workers Overboard When It Comes to Providing Urgent Medical Care», de Forrest Norman, publicat en el *Miami New Times* i disponible en <<http://www.miaminewtimes.com/issues/2004-11-11/news/feature.html>>. Pel que fa a documents sobre els parcs nacionals, incloent-hi els que se citen en aquest article, vegeu Philip Burnham, *Indian Country, God's Country: Native Americans and the National Parks* (Washington, D.C., Island Press, 2000).

BREVIARIS

L'assaig com a forma
Theodor W. Adorno

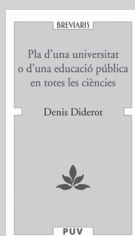
Traducció
de Gustau Muñoz
Introducció
de Jacobo Muñoz
Preu: 6,00 €

De Sagunt a Perpinyà
Giacomo Casanova

Traducció i introducció
de Josep Ballester
i Enric Salom
Preu: 8,00 €

La ciència i la política
Max Weber

Traducció i introducció
de Guillem Calaforra
Preu: 10,50 €

**Pla d'una universitat
o d'una educació pública
en totes les ciències**
Denis Diderot

Traducció d'Eduard J. Verger
Introducció i notes
d'Antoni Furió
Preu: 10,50 €

PUV PUBLICACIONS
UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

Arts Gràfiques, 13 - 46010 València
www.uv.es/publicacions
publicacions@uv.es

L'hispanisme al servei de l'Estat: la fi d'un projecte imperial

Joan Ramon Resina

AL CAPDAVALL
DE LA FILOLOGIA

Si avui es parla tant de memòria, és perquè ja ningú no es recorda de l'objecte d'aquesta memòria. Ens trobem, doncs, en una paradoxal espiral malenconiosa: retenim la relació intencional amb un objecte del qual ens costa imaginar-ne no ja la funció original sinó els contorns mateixos. La religió reté la fosca memòria d'un món poblat per déus; l'ecologia, la memòria d'una natura que ja només existeix en els anuncis de viatges turístics i en les etiquetes de productes orgànics; la política conserva en el seu subconscient la memòria d'unes comunitats participatives a escala humana; l'urbanisme, la memòria de la ciutat; la cultura, la de l'ennobliment dels costums; i la filologia, la del vincle axiològic entre la societat i la paraula que li dona origen. Tant fa que el vincle consisteixi en una tradició escolàstica o popular; l'essencial és que hi bategui el sentit d'una necessitat, i que la paraula sigui epifania del que és sagrat. L'«Elogi de la paraula» de Maragall

és un manifest filològic en el més ple sentit del mot. El poeta percep la majestat del que és sagrat en la «paraula viva», que és la paraula pròxima a ser natura i ja (o encara) plenament integrada en el paisatge. Per a ell el verb poètic recolza en l'experiència del que és sublim, però reté la familiaritat del llenguatge ordinari; és el llenguatge familiar descobert en el seu context primordial. Pel fet de ser una epifania del *logos* originari i no pas material litúrgic, la paraula viva ressona en l'àmbit vernacle. La filologia de la paraula viva s'ocupa, doncs, no pas de les llengües clàssiques o que aspiren a tals, sinó de la diversitat de la parla humana en tota la seva riquesa fonètica i varietats geogràfiques. Com a teoria de poeta que és, la paraula viva de Maragall es vincula al que Gumbrecht ha anomenat la producció de presència.

Maragall recull, és clar, aspectes de la filosofia del llenguatge de Herder, els mateixos que funden la filologia com a disciplina constitutiva de la universitat moderna. De Herder, la filologia en pren la idea que els pobles viuen espiritualment en el seu llenguatge i que en les seves consecucions lingüístiques, en la literatura sobretot, tenen els seus monuments espirituals. Però en el curs del segle XIX, les filologies assumeixen també la radicalització d'aquella idea per part de Fichte, per a qui l'idioma

Joan Ramon Resina és catedràtic a la Cornell University d'Ithaca (Nova York). És autor, entre altres, de *Disremembering the Dictatorship: The Politics of Memory in the Spanish Transition to Democracy* (2000), i *After-Image of the City* (coeditor, 2003).

és el reducte ontològic de l'esperit nacional, el lloc on aquest esperit demostra la seva puixança. A Espanya serà Ramón Menéndez Pidal, contemporani de Maragall, qui inserirà el projecte romàntic de producció de presència al si de la universitat. Després de la fallida de l'absolutisme, la filologia interessa a l'Estat en la mesura que li pres- ta una legitimació secular sense sacrificar l'halo carismàtic imprescindible a la sobi- rania. L'edat mitjana interessa especialment com a àmbit de causes remotes però im- manents, que nodreix l'Estat modern amb el prestigi del mite i li subministra el prin- cipi axiològic de la seva identitat. Afirmar Menéndez Pidal: «Esas viejas ficciones, cuanto más primitivas, interesarán siempre ante todo porque sus héroes, conductores de pueblos, llevan en sí el misterio que envuelve los oscuros orígenes de nuestra civilización, de nuestra manera de ser» (*La epopeya castellana a través de la literatura española*, Madrid: Espasa-Calpe, 1974: 244). La filologia al servei de l'Estat in- verteix els termes del positivisme que ella mateixa subscriu, i així parteix del misteri i del que és sagrat per contemplar el present *sub specie aeternitatis*. L'arcaisme justifica «la nostra manera de ser» presentant-la com una constant al si de la història. Aquesta manera de ser «nostra», inequívocament lligada a allò que Menéndez Pidal anomena «caràcter originari de Castella», deu molt a la tasca del filòleg, al seu devot rastreig en la tradició, però també en l'àmbit antro- pològic, a l'*ethos* normatiu de la comunitat nacional. Aquest *ethos* heroic, que el filòleg troba en l'epopeia castellana i especialment en el *Cantar de Mio Cid*, és «un atavismo ineluctable, que pesará sobre nosotros aún después que la idea de patria, primera ins- piradora de esas creaciones heroicas, haya

sufrido transformaciones inevitables» (*La epopeya castellana* 244-45). És a dir, després que aquell comtat dependent d'un regne ibèric vingués a encarnar retrospectivament la idea nacional que inspira el filòleg al servei de l'Estat.

La filologia, tal com la va instituir a Es- panya Menéndez Pidal i la van practicar els seus deixebles, està avui immersa en la crisi de les humanitats. Encara que la inèrcia de l'Estat confereix a la filologia la longevitat artificial d'una corporació momificada, la respiració assistida pel ca- ràcter funcional dels sabers no oculta el declivi d'una metodologia que ha perdut la funció social. Es podrà argüir la necessitat de conservar unes tècniques textuals, però caldrà convenir que el maneig editorial dels textos canònics no és ni pot ser ja el prin- cipal objectiu d'una facultat universitària al servei públic. Per diverses raons. Una és la pauta de beneficis decreixents. La major part dels manuscrits d'una certa entitat ja han estat editats, en alguns casos reitera- dament, i encara que tota edició és en principi perfectible, un sentit de l'economia imposa límits a l'ambició de restaurar al text el seu ple significat. Allò que resta, per tant, de l'esperit fundacional de la filologia espanyola és la transmissió d'uns valors suposadament nacionals que s'expressen primordialment en la literatura. Aquesta presència de valors lligats a l'idioma de referència alimenta la creença en una identitat hispànica, de la transmissió i la potenciació de la qual s'encarrega l'hispanisme. En el límit tautològic d'aquest programa, l'ac- tivitats «científica» esdevé una interminable taxonomia d'autors i obres, convertides en objecte de «recerca» pel mer fet de complir un únic criteri eficient: estar escrites en castellà i ser, doncs, portadores del que

Menéndez Pidal va anomenar «las inspiraciones atávicas de la raza».

Que l'hispanisme nacional s'identifiqui amb la tradició filològica quan aquesta virtualment ha desaparegut del panorama internacional, no prova tant la necessitat d'aquella tradició com la seguretat que li presta la seva integració en l'Estat. Però ja es tracti de les velles glòries filològiques, d'estilística, de crítica estructuralista, de psicoanàlisi, de desconstrucció o d'estudis culturals, l'hispanisme ha entrat en crisi, com sol succeir, en el moment del seu triomf aparent. Precisament quan el castellà triomfa a tot arreu com a objecte d'estudi pragmàtic, l'hispanisme perd la seva raó de ser sense haver arribat a constituir-se en saber universitari solvent o, si més no, atractiu. Que Almodóvar sigui, en aquest terreny, l'única fita global espanyola, en paritat amb Cervantes i seguit a distància per García Lorca, és una indicació de l'estat de coses.

Les acusacions recíproques entre els professionals inserits en la funció pública i els que breguen en el mercat global de sabers no haurien d'ocultar que tots estan subjectes a una mateixa evolució del camp, i que filòlegs espanyols i culturalistes nord-americans (que representen, respectivament, la institució més protegida i la més sotmesa a la lògica del mercat) experimenten a ritmes distints la fi de l'hegemonia de la cultura lletrada i del monopoli universitari d'aquesta. Ara bé, l'hispanisme viu la crisi general de les humanitats des del seu tradicional particularisme. Havent perdut el seu objecte sense haver-se'n ben bé adonat, pateix una peculiar malenconia, i mostra una estranya tirada per l'objecte que no va tenir mai, una teoria hispànica moderna, ahora que rebutja la teoria que efectivament existeix com si es tractés d'un cos estrany. Igual que el

protagonista de *Hable con ella*, l'hispanisme manté una relació intencional *aparentment* normal amb el corpus disciplinari, fixant els textos, fent-los massatge, acaronent-los i *in extremis* fecundant-los. L'anormalitat de la situació és que tota aquesta activitat a propòsit d'una disciplina en estat de coma té per objecte produir una il·lusió de presència, o sia, de present. És, en altres paraules, una simulació de rellevància.

He començat parlant de memòria perquè la missió tradicional de les humanitats ha estat i és vetllar per la memòria cultural. Empro el terme *memòria* amb preferència a *herència* o *llegat* per evitar les connotacions patrimonials i patriarcals d'aquests termes, i amb preferència a *tradició* perquè aquesta sol entendre's com un conjunt invariable de disposicions socials. El fet fonamental, però, és que la memòria cultural no consisteix en la mera conservació de l'objecte «cultura» sinó que és la resultat d'unes operacions prèvies, com la selecció, l'aïllament dels materials i la interpretació. En un mot, la memòria és performativa, es configura en el mateix acte mnemònic. Confada a una disciplina, l'extensió i la inclusivitat d'aquesta memòria, així com l'ordre narratiu que en configuri el sentit, dependran de la pressió que la disciplina exerceixi sobre els seus materials, de com organitzi el seu arxiu de coneixements. Una disciplina exerceix aquesta pressió a través de les seves inversions pragmàtiques, constatables en la seva pròpia història. Les disciplines són, abans que res, espais competitius per a la definició social de la memòria: s'hi decideix en tot moment el que compta com a coneixement legítim i es transmet a la generació següent. Dins aquest espai es determina el valor dels havers simbòlics segons la posició que aquests ocupen en

relació amb el nucli disciplinari. Per aquesta raó, una disciplina és també el terreny de joc en què es debat l'extensió i la intensitat del que pot conèixer-se per mitjà d'aquesta.

Ara bé, com es delimita el terreny de la disciplina? Com més redundat sigui la seva definició més fàcilment se l'acceptarà, encara que això no significa que la disciplina resti consensuada ni que la definició sigui eficient. L'hispanisme pot definir-se sense gran risc de dissensió com el joc acadèmic que decideix les regles i arbitra les pràctiques que donen valor a la memòria cultural d'Hispania i sobre Hispania. Aquesta definició, tanmateix, només aconseguirà desplaçar les discrepàncies latents a l'entitat escolàstica que pocs anomenarien avui Hispania, encara que molts continuen referint-se a un món hispànic tan abstracte com aquella. L'abstracció d'aquest terme el fa immanejable en l'esfera dels valors d'ús, on tornem a trobar els conflictes que l'abstracció pretenia conjurar. Però això no significa pas que tals termes estiguin mancats d'un valor de canvi i el transmetin als productes culturals integrats en els seus camps respectius. En la pràctica, l'hispanisme opera com si Hispania fos un autèntic espai territorial, les essències culturals del qual confereixen necessitat històrica a l'Estat espanyol, o com si l'anomenat món hispànic representés una comunitat espiritual, quan de fet té el seu origen en un fet de força prolongat en el temps. En vista d'una història que ha après a qüestionar la distribució antropològica entre civilització i incultura, la celebrada universalitat de la llengua apareix com un dels documents de la civilització dels quals Benjamin deia que són alhora documents de la barbàrie. *Ubi lingua ibi Hispania* ha estat des de Nebrija el principi

en què recolza l'essència d'allò hispànic. Llengua i comandament, investits d'un sentit de missió, han forjat la universalitat en què s'inscriuen la noció d'Hispanitat i el seu derivat cultural, l'hispanisme.

Pel fet d'adoptar la llei cultural de l'Estat sota pautes universalitzadores, l'hispanisme naturalitza el domini d'un particularisme triomfant. Aquí podria referir-me a Althusser i als aparells ideològics de l'Estat, entre els quals cal comptar no sols les reials acadèmies i els organismes de difusió exterior, com l'Instituto Cervantes, sinó la mateixa universitat en la seva tasca unificadora (Rafael L. Ninyoles, *Mare Espanya*, València: Tàndem, 1997). Prefereixo, però, invocar Weber i el desencantament del món com a impuls a la creació d'àmbits socials diferenciats. De la secularització, en diré alguna cosa una mica més endavant; ara interessa assenyalar que la diferenciació de funcions al si de l'Estat modern és l'origen de la il·lusió escolàstica i del seu dogma de neutralitat epistèmica. Malgrat la invocació de sabers positius, l'hispanisme està inserit en un camp polític que comprèn poderoses forces nacionalitzadores i que s'estén alhora que la llengua castellana en virtut de la lògica postcolonial, primer, i més tard, de la lògica globalitzadora. Perquè, en definitiva, la missió tàcita de l'hispanista consisteix a portar a terme els «deberes hegemònics» que Menéndez Pidal veia inscrits en l'evolució mateixa de l'idioma castellà (José del Valle, «La historificació de la lingüística històrica. Los *Orígenes* de Ramón Menéndez Pidal», *Historiographia Linguistica* XXIV: 1/2, 1997: 191-92).

Un aspecte central d'aquesta ideologia és la pretensió d'oferir accés a una universalitat, o més exactament, a una atopia

o desubicació, que es predica en la repressió de l'origen del camp. Encara que amb prou feines té una mica més d'un segle, l'hispanisme s'ha comportat fins ahir mateix com una realitat ahistòrica. Això no significa que escassegessin els tractats historicistes sobre *lo español*. Tot el contrari, es partia d'unes premisses-valors com a barem de la història, sense demanar-se mai per quina raó eren precisament aquells valors els que organitzaven el discurs o com s'havien constituït en valors. La repressió dels orígens té un efecte dissuasiu en la mesura que impedeix articular les condicions de participació en el camp, que es mantenen implícites. D'aquesta manera s'oculta als participants el sentit últim de la seva activitat, que actua, però, des de l'inconscient disciplinari. Aquesta ceguesa resulta preocupant, ja que si d'una banda les condicions fundacionals constitueixen la disciplina com un subespai social, són també aquestes les que li permeten de conformar l'espai social mitjançant el poder de la representació, que és la forma d'acció específica del camp escolàstic.

La impossibilitat d'extrapol·lar el joc acadèmic del joc social desmenteix la pretensió d'universalitat dels sabers. Arrogant-se el valor de les posicions neutres, el pensament escolàstic afecta una imparcialitat i un allunyament de l'acció històrica que contrasten amb les determinacions institucionals inscrites en la lògica particular del camp. De la seva capacitat per a crear la il·lusió d'una esfera atemporal, des de la qual jutja i elabora coneixements objectius, en depèn el seu èxit en el mateix terreny de joc que pretén transcendir. Dit d'una altra manera: la preeminència social de l'erudit, el seu accés a càrrecs i honors institucionals

(càtedres, rectorats, poltrones en les reials acadèmies, gerències, etc.) van units força sovint a la seva habilitat per a legitimar el poder social des de posicions teòricament autònomes i, per tant, més eficaces.

Enfront dels qui creuen en la possibilitat de mantenir posicions epistèmiques independents —la il·lusió que Bourdieu anomena «epistemocentrisme»—,¹ importa recordar que l'ordre de representació específic a l'hispanisme i, sobretot, als veredictes automàtics que disciplinen el camp i el converteixen en una «disciplina», s'autoritzen en última instància per una violència simbòlica transvalorada en signes humanístics del valor d'aquesta tradició. Garantida per la violència que hi ha en l'arrel d'allò social, la jerarquia de valors que organitza aquest camp reproduceix constantment les relacions de poder sobre les quals es predica el coneixement hispanístic.

El domini simbòlic és més eficaç com millor dissimula la seva connexió amb la violència efectiva. Aquesta circumstància estimula els agents culturals a reprimir no sols l'enllaç entre universalitat i coacció sinó també l'existència d'aquesta. Per a reclamar un lloc en la cultura legítima, els marginals i els exclosos no poden simplement denunciar la violència històrica; els cal, a més, neutralitzar el projecte cultural que els suprimeix. Aquests jugadors rarament accedeixen a la universalitat en compensació pel seu respecte a la raó disciplinària. La lògica escolàstica tendeix a contrariar-los les expectatives i converteix la mateixa marginalitat en l'argument deslegitimador per excel·lència. La universalitat, en altres mots, no és qüestió de centre i de marges, sinó de presència o absència en els espais del poder simbòlic.

HISPANISME: APOSTOLAT D'UNA SÍNTESE PATRIÒTICA

L'hispanisme té les arrels en l'apologètica del segle XVIII i en la reacció antifrancesa del XIX. En el segle XVIII creix l'aspiració a substituir el llatí pel castellà com a llengua culta, és a dir, a avançar en el procés nacionalitzador. Es tracta d'un procés anivellador comú a tots els països europeus, que a Espanya obeeix, a més, a la constatació que a la primeria del segle gairebé ningú no parlava ja en llatí a les aules. Ara bé, la substitució del llatí pel romanç pren un caire peculiar en els apologistes del castellà, que entenen la substitució no sols com una democratització del discurs docte per la implantació de l'idioma nadiu, com l'anomena Juan Pablo Forner (*Exequias de la lengua castellana*), sinó també com una substitució amb caràcter general. El castellà ha d'emparar-se de la universalitat del llatí. El jesuïta Masdéu afirma la superioritat del castellà sense embuts: «Los españoles, en su dialecto, han mejorado aquella nobleza romana» (cit. Lázaro Carreter, *Las ideas lingüísticas en España durante el siglo XVIII*, Barcelona: Crítica, 1985: 169). I poc més d'un segle després, Unamuno hi afegix la idea de predeterminació quan converteix el castellà en el nou llatí, no sols d'Europa sinó també d'un mapa mundial:

La sangre de mi espíritu es mi lengua
y mi patria es allí donde resuena
soberano su verbo que no amengua
su voz *por mucho que ambos mundos llene.*

Ya Séneca la preludivo aún no nacida,
y en su austero latín ella se encierra,
Alfonso a Europa dio con ella vida,
Colón con ella redobló la tierra.

Y esta mi lengua flota como el arca
de cien pueblos contrarios y distantes,
que las flores en ella hallaron brote

de Juárez y Rizal, pues ella abarca
legión de razas; lengua en que a Cervantes
Dios le dio el Evangelio del Quijote.
[La cursiva és meva.]

Américo Castro comenta melangiós: «Se confirma así la idea de ser la vigente historiografía española un aspecto más del ansia de imperio, del afán de compensar por esa vía confusa y fabulosa las deficiencias y oquedades que ensombrecen el alma» (*Sobre el nombre y el quién de los españoles*, Madrid: Taurus, 1973: 384-85). No era només la historiografia. Des de la darrerria del segle XIX, l'hispanisme, en totes les seves dimensions, fa funcions compensatòries d'aquesta passió imperativa de l'espanyol que s'ha quedat sense objecte commensurable. Però tota passió necessita un objecte i, donat el cas, l'inventa. Mancat d'un vast imperi colonial, que s'ha esvaït com un somni, la universalitat pot implantar-se en el territori que es controla efectivament. El mapa polític ja s'ha redibuixat fragmentant les antigues nacions en províncies homogènies després d'evacuar les restes de la seva antiga sobirania. És el moment de l'*adentro* ganivetia i de la intrahistòria unamuniana, de la Castella cor del tronc ibèric i de l'ànima d'Espanya. L'hispanisme deriva en espanyolisme, o sia, en l'aportació de models, teories, arguments i especialment sentiments per a legitimar la implementació d'una cultura particular, la castellana, com a cultura universal de l'Estat. Simultàniament, l'hispanisme es proposa recuperar la influència transatlàntica a cavall de la suposada comunitat de llengua i de raça. Al

llarg del segle XIX van apareixent publicacions com ara *La Revista Española de Ambos Mundos* i *La Ilustración Española y Americana*, juntament amb altres esforços destinats a crear una vasta esfera d'influència a les antigues colònies i a través d'aquestes.

Una definició programàtica d'Hispanitat, la va oferir Alfredo Sánchez Bella, el primer director de l'Instituto de Cultura Hispánica, antecessor franquista de l'actual Instituto Cervantes. La Hispanitat, segons ell, seria

la proyección de la síntesis española lograda dentro de la Patria por una milenaria tarea, lanzada con ímpetu sostenido desde hace cinco siglos sobre la redondez de la tierra, esta Hispanidad se multiplica en partes al producirse su dispersión geográfica. No dispersión babilónica, sí evangélica, apostólica. («La Hispanidad y sus obras», dins *Presente y futuro de la Comunidad Hispánica*, Madrid: Ediciones Cultura Hispánica, 1951: 94)

Observeu la cura amb què la paraula *dispersión* s'enllaça amb la catolicitat de la missió espanyola i la cautela amb què es conjura la concurrència de llengües. *Dispersión* és en aquest cas un eufemisme per a la irradiació ideològica que, emanant d'un centre que es pretén mil·lenari (per tant, a efectes històrics, etern), pretén arribar a proporcions mundials. Res no s'escampa, tot es recull i s'unifica sota la tutela d'aquest centre. En tant que és promoguda per l'Estat, la cultura hispànica és la síntesi patriòtica que reemplaça les diverses cultures històriques, que es veuen degradades a la condició de cultures antropològiques.

Aquesta empresa ha estat i continua estant impregnada de misticisme. És indubtable que el desencantament del món va

accelerar la dimissió del llatí, les divines paraules del qual ja no sonaven ni tan sols a les càtedres; però per poc que un llegeixi en les retòriques i històries de la llengua, percep el to de croada que les impregna. La transferència del catolicisme militant al terreny de l'idioma, palès en el poema de Unamuno adés citat, dóna fe d'una secularització insuficient. El contrast amb el pragmatisme lingüístic en l'àmbit de l'anglès estalvia comentaris. Per no insistir en aquest punt, basta assenyalar que la referència de Sánchez Bella a la missió apostòlica de la Hispanitat condensa el sentit que es va voler imprimir a la *Fiesta Nacional* fixant-la en l'aniversari del descobriment d'Amèrica. Per aquest camí, l'aventura colonial esdevenia referent litúrgic del nacionalisme espanyol. Aquella aventura es convertia en el primer referent nacional perquè era, en última instància, allò que fonamentava les relacions de poder entre l'Estat, identificat amb el centre geogràfic, al qual s'atribuïa el *Descubrimiento*, i la perifèria de pobles assimilats per la Corona castellana. Havent estat companya de l'expansió imperial, la llengua esdevenia ara un important instrument de nacionalització. Per això, durant els debats previs a la institució de la *Fiesta Nacional*, hi va haver propostes per a anomenar-la *Fiesta del Idioma* (Carlos Serrano, *El nacimiento de Carmen: Símbolos, mitos y nación*, Madrid: Taurus, 1999: 321). I encara que les Corts espanyoles van acabar anomenant-la *Día de la Raza*, el providencialisme no quedava gaire lluny del paper etnicista que l'Estat reservava a l'idioma.

Ja Unamuno, al tombant del segle XX, barrejava la idea de raça amb la de llengua, i la consanguinitat amb la unitat lingüística («El pueblo que habla español», *El Sol*, Buenos Aires, 1899). La seva idea d'un

evangeli hispànic, amb el *Quixot* per sagrades escriptures, es convertia en religió laica de l'Estat, fins al punt que, en acabar la Guerra Civil, alguns jerarques van jurar els seus càrrecs sobre aquest llibre. Per als fidels d'aquesta religió, no hi ha salvació, ni cultura, ni modernitat fora de l'Església Hispàica. «El camino hacia la libertad transita por la hispanización», va escriure el 1991 Manuel Alvar, membre de la Real Academia Española, a propòsit de les nacions indígenes d'Amèrica (cit. José del Valle i Gabriel-Stheeman, eds., *The Battle over Spanish between 1800 and 2000*, Londres i Nova York: Routledge, 2002: 208); i Mario Vargas Llosa, també acadèmic, ha corroborat aquesta opinió.

En confirmar-se el 12 d'octubre com la *Fiesta Nacional*, l'actual monarquia va reiterar, per Reial Decret del 27 de novembre de 1981, que, a més del *Descubrimiento*, la nació celebra «el origen de una tradición cultural común a los pueblos de habla hispánica» (cit. Serrano 327). De nou s'observa en aquesta definició la inquietud per l'origen com a localització privilegiada d'allò que hom diu celebrar en comú. Com que no es planteja la raó de ser d'aquesta comunitat, la definició de la festa arrossega, en l'ambigüitat del terme «parla hispànica», la tensió imperial entre la unitat forçosa de la tradició que se celebra i la multiplicitat de pobles de parla no espanyola que conviuen tant en el solar ibèric com a Amèrica. La Hispanitat, segons la celebra l'Estat tots els anys, seria, doncs, el mínim comú denominador assignat a la diversitat de tradicions que coexisteixen en l'espai darwinia obert per la Conquesta.

Aquest espai s'ha transformat des del període romàntic dels Boutewerk i els Ticknor, passant per l'integrisme de Menéndez

Pelayo, el positivisme de Menéndez Pidal i el vitalisme d'Américo Castro, sense que el trànsit representés una solució de continuïtat en les línies mestres d'una disciplina orientada a consolidar el seu objecte ideal, o sia, a donar forma a l'objecte d'aquella ànsia d'imperi de què parlava Castro al final de la seva vida. En època més propera a nosaltres, ha estat visible l'afany de globalitzar el nucli tradicional de la disciplina i revalidar així el seu particularisme fundacional. La internacional hispanista secunda totes les iniciatives del govern espanyol per a perfumar les velles figures i els vells textos en centenaris de tot pelatge, i severs acadèmics pelegrinen al bressol de l'idioma com els fidels a Terra Santa. La presència ordinària de membres de la Casa Reial o del cos diplomàtic i l'imprescindible finançament públic fan de tals actes una qüestió d'Estat, la qual cosa és encara més palesa quan els representants del poder públic hi participen directament.

No cal explicar que una tal simbiosi de poder i coneixement dissipa qualsevol pretensió d'independència intel·lectual o d'objectivitat científica. No és que l'hispanista hagi de violentar la seva consciència per a produir una miraculosa sintonia entre la seva «recerca» i els fonaments culturals de l'Estat; entre ells hi ha una harmonia preestablerta per tradició, selecció, inculcació i interessos de camp que es tornen, amb tota naturalitat, conviccions íntimes. Però és cosa de veure l'elasticitat d'aquestes conviccions quan alguna circumstància exterior arriba a sacsejar les estructures del camp. Pot observar-se llavors que les prioritats del saber cedeixen a les pressions d'ordre pragmàtic. En tals circumstàncies es palesa que la competició en el camp i pel camp és la raó de ser de la disciplina.

Qualsevol repte llançat a aquesta posa en relleu la complicitat que uneix per endavant els jugadors, capaços de refer el consens sobre allò «innegociable» mitjançant la seva espontània adhesió a la norma. Aquest consens tàcit és el que confereix una necessitat aparent a les convencions. No cal suposar-hi una intervenció totalitària en l'esfera cultural per a identificar l'origen de certs imperatius, perquè la complicitat que a tot arreu es constata entre la raó escolàstica i l'homeòstasi de l'Estat pot documentar-se al llarg de la història de l'hispanisme.²

Com més anem sabent de la dimensió pública d'algunes figures de la disciplina, tant més difícil resulta mantenir la imatge purament epistèmica d'aquesta. El més sorprenent no és que les figures fundacionals no ens lleguessin una reflexió sobre els pressupòsits de l'hispanisme; allò veritablement estrany és que la majoria dels exegetes contemporanis no adverteixin —o passin per alt— l'escassa reflexivitat dels precursors. Una tal inadvertència s'explica per la condició de coreligionari, que duu l'hispanista a idealitzar figures i doctrines perfectament descriptibles. La propensió a idealitzar explica l'escàndol (o el silenci) que provoquen les anàlisis irreverents, i la tendència a denunciar com a «ideològic» tot qüestionament del dogma regnant. Sovint aquesta denúncia representa una ingènua inversió del significat d'«ideologia». Filosòficament, per «ideologia» no s'entén pas l'explicitació d'intencions polítiques en l'esfera de la cultura. Marx i Engels la van definir en *La ideologia alemanya* com l'expressió de les relacions dominants en el món de les idees. Segons això, ideologia és la constel·lació de factors culturals que projecten la dominació sublunar a l'ordre dels estels.

Juan Carlos Rodríguez parla d'una matriu ideològica articulada en unes nocions-eix presumptament coincidents amb aspectes inqüestionables de la realitat, darrere dels quals s'oculta la intenció pragmàtica (*Teoría e historia de la producción ideológica*, Madrid: Akal, 1990: 13). Rodríguez estudia la matriu de la literatura en tant que institució burgesa basada en la noció-eix de subjecte. El seu punt de partida és la categoria de classe social. Respectant aquesta categoria, que al seu torn pertany a la matriu històrica estudiada per ell, però emfasitzant-ne l'aspecte institucional —l'Estat en què cristal·litzen les relacions entre els grups socials—, és oportú de reflexionar sobre la reflexió literària mateixa. És a dir, no es tracta només de la institució moderna de la «literatura», sinó també dels metarelats organitzats a l'entorn d'aquesta institució, i més concretament de l'hispanisme com a cristal·lització d'una noció-eix, la d'universalitat. L'hispanisme, a diferència d'altres compartimentacions d'«allò literari» o, més àmpliament, de «la cultura», no s'autorepresenta com a emanació d'una essència nacional, sinó que es concep també racional, en el sentit en què Hegel entenia el terme, és a dir, com a prova de la conformitat de la història particular d'una nació amb l'evolució de la racionalitat en la història. Per això, l'hispanisme actua com un projecte global, on es globalitza l'espanyol a través d'allò hispànic. Com fa notar Rodríguez, «tales *nociones* no son más que el resultado, la salida al exterior en forma de 'signo' visible de una serie de necesidades internas propias y exclusivas de una específica matriz ideológica, y no de otra» (13).

Així i tot, no sorprèn la inversió reactiva del sentit d'«ideologia» adés apuntada,

perquè la noció-eix d'universalitat assigna la categoria d'ideològic a allò marginal, local, parcial i limitat; en suma, a allò que existeix en situacions. El fet sorprenent en la inversió del sentit d'«ideologia» no és la inversió en si mateixa, sinó el reforçament de la il·lusió d'objectivitat assolida per aquest mitjà. Quan hom ocupa el nucli de la disciplina, pot estalviar-se l'esforç de reflexivitat invocant la *doxa* disciplinària com a argument suprem enfront de les crítiques promogudes des de fora del paradigma. Els custodis de l'ortodòxia confien en els mecanismes disciplinaris, els quals, després d'una llarga decantació, imposen el sentit «comú» de forma automàtica.

Per la seva banda, el crític de l'ortodòxia es veu forçat a un plus de reflexivitat, que el condueix a situar-se en el terreny de la reflexió en qualitat d'objecte, i fins i tot a invocar les seves pròpies experiències, amb la qual cosa ofereix un flanc anecdòtic a les acusacions de relativisme i de parcialitat en les seves propostes. Censurat en qualsevol cas per la seva desviació de la norma, aquest crític es veu constret a confirmar una vegada i una altra la seva posició perifèrica, i així dóna arguments als qui descompten la seva pròpia localització en l'ordre social. El crític heterodox ha de comptar amb la desqualificació preargumental de la seva posicionalitat. Aquesta debilitat pràctica constitueix, però, la seva força teòrica, ja que per als qui polemitzen contra l'estructura del camp resulta evident que tots i cadascun dels participants competeixen per la distribució del valor des de posicions orientades per interessos particulars. Per això, els crítics marginals són els més impermeables a l'idealisme escolàstic. Saben que el terreny de joc està fortament escorat cap a la *doxa* i, per tant, dediquen cadascun dels seus gests

a anivellar l'accés al certamen de sabers que defineix la disciplina.

Hom podria invocar la participació, ni que sigui simbòlica, de jugadors marginals com a prova de la neutralitat del camp i de la regulació impersonal de les seves múltiples perspectives. A aquesta objecció, cal respondre-hi que l'existència d'algunes vies (no gaires ni molt àmplies) per al treball contradisciplinari revela menys l'obertura del camp que la capacitat d'aquest per a retrobar el seu centre de gravetat després de cada crítica. No em refereixo a la reordenació del cànon en el sentit en què la descriu T. S. Eliot en «Tradition and the Individual Talent», sinó a la capacitat de la disciplina per a recompondre el seu format després d'assimilar dosis homeopàtiques de paradigmes alternatius. N'hi ha prou d'estendre un vel sobre els aspectes corrosius d'aquests paradigmes perquè aquests puguin adoptar-se sense alterar l'ordre tradicional. Només fent un cop d'ull a les obres més recents amb pretensions de totalitat, ja sia en l'àmbit de les històries de la literatura, ja sia en manuals o en repertoris de metodologies crítiques, pot observar-s'hi la domesticació dels paradigmes innovadors, des de la crítica postmoderna fins als estudis culturals, passant pel feminisme i la teoria gai, per no parlar del desinterès per les literatures en llengües distintes de la castellana, no mai estudiades amb la profunditat exigida pel pes específic i complexitat de cadascuna. Valgui com a exemple d'aquesta actitud tan prevalent la *Historia de la literatura española* de Hans-Jörg Neuschäfer, en què es dedica mitja pàgina, sobre un total de més de quatre-centes, a totes les literatures no castellanés, i aquesta mitja pàgina es consumeix a celebrar la sàtira de Juan Marsé contra la normalització del català en *El*

amante bilingüe, novel·la d'altra banda escrita en castellà. Allò que és revelador no és el fet en si mateix, que podria arribar a passar per una singularitat, sinó el fet, aquest sí que preocupant, que en el seu moment cap ressenya d'aquesta obra (i n'hi va haver de molt crítiques) posés en relleu l'amputació de les grans tradicions literàries no estatals. Cal esmentar també altres estratègies de substitució d'aquestes tradicions, com la recent invenció d'una literatura catalana en castellà (la seguiran la gallega i la basca) pel procediment de regionalitzar una part del que ja coneixem com a literatura espanyola, anteposant el criteri territorial al lingüístic. És notable, però, que aquest relleu del raonable criteri que a tot arreu uneix llengua i literatura no s'apliqui a l'àmbit d'allò hispànic (o de les altres tradicions literàries).

En vista de tals estratègies de neutralització i difuminació dels marges, podrà semblar paradoxal que hi hagi hispanistes disposats a adoptar posicions d'elocució minoritàries i cal interrogar-se per les disposicions psicològiques que els inclinen a fer-ho. Els qui participen en el joc escolàstic des de posicions marginals xoquen una vegada i una altra amb l'evidència que no basten els arguments per a alterar les disposicions en què rutinàriament hom socialitza els neòfits. Aquestes disposicions són tant més inflexibles com més condicionen la capitalització simbòlica i contribueixen a fer i desfer les reputacions acadèmiques.

En èpoques de crisi, però, creix la possibilitat que es produeixin ruptures amb els principis que organitzen una disciplina. En tals èpoques la precarització del consens permet comprovar que les pràctiques no obeeixen a una necessitat intrínseca, sinó que evolucionen amb l'experiència

històrica. I és justament en la percepció de l'obsolescència d'una experiència determinada on es troba l'arrel de la crisi disciplinària. Les regles del joc es renoven sempre a partir de l'evidència que hi ha una contradicció entre les pretensions epistèmiques i l'abast de la disciplina. Ara bé, sempre és possible canviar les coses perquè tot continuï igual. Quina altra cosa és el nou argot sobre transatlantisme sinó un hispanisme refós o merament rebatejat? Per això, la necessària feina negativa dels qui amenacen de trencar la baralla perquè els naips estan marcats s'ha de completar amb aportacions positives. No n'hi ha prou de demostrar la fallida de l'hispanisme; cal incorporar a les seves ruïnes el paisatge en què aquestes cobren sentit i un cert valor objectiu en la seva existència pòstuma.

Un canvi d'horitzons implica sempre un canvi del fenomen estudiat. Al seu torn, la renovació de l'objecte obliga a posar al dia les disposicions pràctiques i l'instrumental teòric; en suma, a alterar les estructures cognitives. Per a estar a l'altura de la crisi disciplinària no serveixen les expressions voluntaristes ni tampoc la mera revisió. Cal afrontar la crisi en la seva radicalitat i obrir-se a la possibilitat que l'hispanisme no tingui ja futur com a disciplina universitària. A aquesta conclusió semblen apuntar, als Estats Units, les pessimistes projeccions sobre el futur de la literatura com a objecte de coneixement. Per tant, té una certa raó Germán Gullón quan acusa a l'hispanisme nord-americà d'existir «desligado de la bibliografía y de la problemática surgida en el mundo hispánico». No en té, però, quan denuncia la subjecció de l'hispanista nord-americà «a la norma impuesta por los vecinos» («Entre la espada y la pared», *Lateral*, núm. 96, 2002). Amb «los vecinos»

Gullón al·ludeix a altres disciplines literàries que en l'actualitat es troben en una situació tan crítica, o si es prefereix, tan heterotèlica, com la de l'hispanista. Sobretot cal destacar que el que Gullón, amb mirada d'apologeta d'allò hispà, percep en termes d'indesitjables influències i dependències pot ser que no sigui, efectivament, sinó relació de veïnatge, o interdisciplinarietat, segons l'argot administratiu. Però cal no passar per alt que la interdisciplinarietat és la norma vigent en la universitat nord-americana, on, per a bé o per a mal, es globalitzen actualment els sabers. I això vol dir, agradi o no, que l'hispanisme aïllacionista elevat a projecte de cultura universal té els anys comptats, mentre que certs aspectes de l'anomenat abusivament «món hispànic» interessaran en vista de preocupacions compartides amb altres espais, per bé que el ritme de la transformació no pot ser el mateix a tot arreu, perquè no són idèntiques les condicions institucionals ni els sistemes de rellevàncies. El fet veritablement preocupant seria que, mitjançant una injecció de teoria a les facultats espanyoles i una dosi de positivisme als departaments nord-americans, s'arribés a un sistema homeostàtic retroalimentat.

Gullón s'adona que una llengua post-colonial no garanteix la universalitat cultural i accepta resignadament la fallida del somni universal que sosté l'hispanisme. «Así el hispanismo *forever* se disuelve en las letras de las culturas hispánicas», conclou. Perfecte, però resta el buit de la disciplina, i la universitat adora les retallades però repel·leix el buit. Més que no pas lamentar la desaparició dels «grans mestres» de l'exili, que van viure d'esquena a l'ambient intel·lectual que els havia acollits, convé parar esment en el salt qualitatiu en sofisti-

cació analítica que s'ha produït en plena crisi disciplinària i com a expressió de la crisi. No cal desestimar el fet que, en certes condicions, la reforma del paradigma pot conduir a l'aparició d'una nova disciplina. És el cas de l'antropologia cultural, sorgida de la innovadora aproximació de Vico als estudis històrics. O el cas de la història mateixa, que emergeix com a disciplina a partir de la resposta de Herder a l'ahistoricisme de la Il·lustració. Més recentment, ha estat el cas dels estudis de la dona, sorgits quan s'ha impugnat la centralitat de la perspectiva masculina en diverses àrees de les humanitats i les ciències socials.

Actualment, la qüestió més urgent posada en relleu per la crisi de l'hispanisme són les cultures marginades. En l'àmbit de l'Estat la urgència prové de la mateixa societat, que planteja tossudament la vigència de la plurinacionalitat. La filologia espanyola, en la mesura que pretengui ser espanyola, és a dir, aglutinar la cultura general de l'Estat, no pot continuar sent monopoli d'un particularisme sobredimensionat. I com ja s'ha dit, és dubtós que pugui continuar sent només o principalment «filologia». Als Estats Units la creixent presència de la cultura llatina accelera la descomposició de l'hispanisme, i relega encara més la ja remota centralitat espanyola. A més, pretereix la literatura pel fet de promoure una cultura popular que canalitza les seves preocupacions i urgències per altres mitjans. La reubicació dels marges pot atribuir-se a l'apogeu de la multiculturalitat en els estudis socials, així com a la voga recent dels estudis de subalternitat. Però cal no oblidar que aquests canvis no obeeixen a l'arbitri acadèmic sinó a amplis lliscaments del sòl cultural, que també afecten la societat espanyola.

D'aquí la necessitat en què aquesta societat es troba de recórrer a tots, absolutament tots, els seus recursos per a situar-se en la contemporaneïtat, més enllà de l'hispanisme. Gradualment, els peninsularistes nord-americans més innovadors van reconeixent la necessitat de convertir la disciplina en un marc eficaç per a les diverses cultures que s'han desenvolupat històricament en el territori del que avui constitueix l'Estat espanyol. Cada vegada es van tenint més en compte, al costat de la cultura en castellà, les cultures hispanohebrea i araboandalusa, i és previsible un eventual redescobriment de la cultura hispanoromana. Però, sobretot, les darreres promocions van prenent consciència de com d'indispensables són les diverses cultures nacionals vigents per a la comprensió del conjunt peninsular, i de com aquestes reanimen una àrea d'estudis que semblava desnonada.

Concretar l'ideal d'una disciplina atenta a la pluralitat constitutiva de la cultura a Espanya exigeix una mica més que bona voluntat i cabotades d'assentiment. Exigeix, abans que res, familiaritzar-se amb la complexitat del camp i arbitrar les discrepàncies, contrastant-les amb la totalitat de la documentació disponible sense reduir-la artificialment. Mentre no arriba aquesta nova expansió de la disciplina, resta pendent una tasca prèvia: aplicar la raó explicatòria als qui es consideren socialment autoritzats per a donar raó d'allò hispànic, és a dir, als hispanistes mateixos. Ja hi ha contribucions lúcides on es demostra la influència que ha tingut una atmosfera social prescriptiva sobre la labor acadèmica de l'hispanisme. A més dels llibres de Juan Carlos Rodríguez i de José del Valle i Gabriel-Stheeman ja citats, mereixen ser esmentats *Culture and*

the State in Spain, 1550-1850, coordinat per Tom Lewis i Francisco Sánchez (Nova York: Garland, 1999), com també *Ideologies of Hispanism*, coordinat per Mabel Moraña (Nashville: Vanderbilt University Press, 2004). En l'àmbit de la historiografia, destaquen *La gestión de la memoria*, coordinat per Juan Sisinio Pérez Garzón, i *Mater Dolorosa*, de José Álvarez Junco, on s'analitza la formació del nacionalisme espanyol a través de les disciplines acadèmiques. Tota aquesta tasca, útil en l'àmbit d'allò històric, hauria d'estendre's al terreny, molt més sensible, de les pràctiques contemporànies. És en el terreny d'allò actual, més que en el desvelament retrospectiu, on la reflexió metadisciplinària confronta efectivament la lògica del camp, ja que és en la contemporaneïtat de les pràctiques on més feroçment es resisteixen i es bloquen les propostes de canvi.

A diferència de les disciplines científiques, on es combat primordialment pel domini teòric, en l'hispanisme es discuteix abans que res per la definició de l'objecte. És a dir, no sols pel com sinó també pel què. Aquesta peculiaritat, que l'hispanisme comparteix amb altres disciplines humanístiques, refuta per ella mateixa la pretensió d'operar amb principis universals de coneixement. Cal mostrar a plena llum el biaix que dona a la disciplina el seu particularisme fundacional, perquè deixi de ser el punt cec en la visió d'aquelles realitats sobre les quals la disciplina aspira a tenir una perspectiva autoritzada.

A l'investigador de les idees i de les ideologies hispàniques, li convé abandonar el mode hegemònic d'explicació a fi de llançar llum sobre l'inconscient disciplinari i albirar allò que aquell mode no pot explicar. Una forma d'afrontar aquesta tasca seria qües-

tionar la divisió lukacsiana de les figures i els textos en progressius i conservadors, i renunciar a una concepció lineal de la història que constitueix la gradual epifania d'una espanyolitat políticament correcta. Eficient durant el franquisme i fins i tot durant la Transició, aquest esquema analític s'ha vist superat per l'aparició de problemes que exigeixen teoritzacions distintes. Més encara, aquest esquema oculta una homogeneïtat de fons sota una dicotomia aparent, perquè ignora el privilegi que uneix conservadors i progressistes en tant que beneficiaris de l'únic camí històric cap a la universalitat, un camí que, com Hegel sabia, condueix teleològicament cap a l'Estat.

En aquest moment la qüestió rellevant per a uns estudis culturals que aspirin a un ressò social i a un públic ja no és el conflicte entre l'Església i l'Estat secular, entre la propietat pública o privada dels mitjans de producció, o entre individu i societat. El que hi ha en joc en l'àmbit de la competició pel capital simbòlic és l'extensió democràtica de l'accés a la universalitat cultural, entenent per universalitat no pas el monopoli estatal ni tampoc l'extensió planetària d'una cultura particular, sinó l'usdefruit dels instruments de l'Estat, que han de ser compartits per tots els grups culturals que el conformen.

L'hispanisme no està en condicions de mantenir l'extraterritorialitat dels grups subalterns, però fins i tot si pogués fer-ho, hauria de calcular si li convé sacrificar allò que podria dinamitzar millor les seves ruïnes, precisament quan s'esgota el paradigma monista. Que els implicats sàpiguen o vulguin fer aquesta reflexió són figures d'un altre paner. Una vegada establerts, els paradigmes rarament canvien per ells mateixos. L'habitual, com ha observat Thomas Kuhn

(*The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press, 1970), és que resisteixin feroçment els reptes a la legitimitat que produeixen i incorporen. Als qui desafien el model establert se'ls margina, no perquè les seves tesis siguin necessàriament errònies o estiguin mal argumentades, sinó perquè difereixen del model operatiu. Pertany a la lògica dels paradigmes dominants ratificar els marges i rebutjar les incursions en els seus esquemes d'intel·ligibilitat. L'homeòstasi, que Lyotard considera el principi que governa la institució del coneixement (*The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984: 63), és també la llei a la qual l'Estat fia la seva conservació. Tant en el camp epistèmic com en el polític, l'homeòstasi es manté il·legalitzant o directament silenciant els qui qüestionen les regles del joc. Quan això succeeix, tenim un símptoma diàfan que el model ha entrat en crisi. □

1. Vegeu el capítol «The Three Forms of Scholastic Fallacy» dins *Pascalian Meditations* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2000), amb l'autor del qual estic en deute quant a les línies generals d'aquest assaig.
2. Vegeu Joan Ramon Resina, «Hispanism and Its Discontents», *Siglo XX / 20th Century*, 14. 1-2 (1996): 85-135.

Aproximació a Ernst Tugendhat

L'ètica comunitarista del respecte universal de Tugendhat: una aproximació crítica

Jaume Urgell

El filòsof Ernst Tugendhat es planteja al llarg de la seva obra el problema de la fonamentació de l'ètica. Podem dir que una de les seves preocupacions intel·lectuals principals és determinar fins a quin punt es pot trobar una fonamentació última, però ho fa des d'un punt de vista crític i alhora escèptic respecte a aquesta possibilitat.

En aquest assaig ens proposem fer una caracterització del sistema ètic que desenvolupa Tugendhat (el que anomenarem ètica comunitarista del respecte universal), a partir de la lectura i la interpretació de les seves obres principals sobre aquesta matèria. A continuació farem una anàlisi crítica d'algunes de les tesis d'aquest autor, tant pel que fa a la forma d'alguns dels arguments que presenta com al contingut de les seves tesis. Conclourem amb un apartat on definirem, encara que sigui esquemàticament, una proposta alternativa a la de l'ètica comunitarista del respecte: l'ètica liberal de la identitat.

EL PRIMER TUGENDHAT: «PROBLEMAS DE LA ÉTICA»

En *Problemas de la ética* Tugendhat comença dient que les tres lliçons intentaran respondre a la «possibilitat de fonamentar els nostres judicis morals», i justifica aquesta inquietud –present en tota la seva obra posterior– per la necessitat que tenim les persones en la vida quotidiana de fonamentar les nostres creences, els nostres comportaments i els nostres judicis morals en bases sòlides. Altrament, segons Tugendhat, si no trobéssim cap fonamentació, hauríem de renunciar a tot judici i a tot pràctica moral, i cauríem en el relativisme. Des d'aquesta perspectiva, les normes morals serien normes socials que han estat fonamentades i que, per tant, tenen una certa pretensió de permanència, més enllà dels canvis culturals.

L'intent de recerca d'una fonamentació en *Problemas de la ética* segueix tres passes: una exploració lingüística d'alguns termes relacionats amb l'ètica («bo», «haver de», «moral»), una anàlisi de les possibilitats d'aprendre moralment a partir de l'experiència, i una crítica de l'acció comunicativa com a fonament de la moral. Aquestes tres lliçons, juntament amb les retractacions publicades simultàniament, apunten clarament, com veurem, les

Jaume Urgell és doctorand en filosofia per la Universitat de Barcelona, màster en administració pública per la Universitat de Harvard i autor del llibre *Donar protagonisme a Catalunya. Acció internacional i política exterior catalana* (Pòrtic, 2003).

característiques principals de l'ètica de Tugendhat, que quedarà més detalladament definida en les seves obres posteriors, i en especial en *Ser, verdad, acción. Ensayos filosóficos*.

L'exploració lingüística, justificada pel contingut lingüístic de tota norma moral, du Tugendhat a adonar-se de les diferents concepcions que paraules com ara «bo», «haver de» i «moral» tenen en diferents contextos i des de diferents posicions teòriques. És a dir, es posa de manifest el relativisme inherent al llenguatge mateix. En *Diálogo en Leticia* sembla confirmar-se l'escepticisme respecte a la possibilitat de fonamentar la moral en el llenguatge: «Vols dir, doncs, que de la forma lingüística no es pot extraure res sobre allò que pot significar ací estar fonamentat. En l'essencial concorde amb tu» (p. 18). Pensem, però, que fer una exploració lingüística no és un esforç banal, ja que, si bé és cert que Tugendhat se centra en una anàlisi semàntica, l'etimologia, entesa com a arqueologia dels significats col·lectius i eina de fonamentació del llenguatge, pot ser que encara ens reservi un bon grapat de sorpreses en l'àmbit de la filosofia.

En la segona lliçó, l'autor es pregunta si la possibilitat d'aprenentatge moral a partir de l'experiència no estaria en contradicció amb la possibilitat de fonamentació (amb pretensions absolutes) de la moral. La manera de desrelativitzar i evitar aquesta aporia seria entendre que «[...] l'actitud moral s'ha de fonamentar en un principi d'imparcialitat del judici i, a més, que aquest principi s'entenga com un principi del judici i no com un principi deductiu». El que vol dir Tugendhat amb això és que, efectivament, ens podem equivocar en els judicis, i l'aprenentatge (el coneixement, però no únicament el deductiu) ens pot aportar in-

formació, experiències i vivències que corregeixin els biaixos de percepció, les nostres predisposicions i les possibles imparcialitats en els judicis que fem. Amb tot, des del nostre punt de vista, es poden trobar objeccions importants a una postura cognitivista en la moral com aquesta; així, per exemple, com podem arribar a conèixer tots els elements, matisos i perspectives necessaris per a efectuar judicis imparcials, llevat, és clar, que siguem Déu, és a dir, omniscients? D'altra banda, l'èmfasi de Tugendhat en la importància del principi de judici per sobre del principi deductiu en l'aprenentatge de l'experiència sembla denotar un cert intuicionisme, que es contradiu en part amb alguns escrits posteriors.

Tugendhat, després del desencís que li produeix el relativisme del llenguatge –i la seva incapacitat per a fer una exploració pròpiament etimològica– acaba les tres lliçons admirant en certa manera la teoria de l'acció comunicativa i explorant les seves aplicacions a la filosofia moral. Podria Habermas haver trobat una fonamentació racional de la moral? Són la participació, la deliberació i el consens de tots els implicats en una qüestió moral les condicions necessàries i suficients per a fonamentar els judicis morals? Tugendhat sembla suposar que l'acció comunicativa produeix un consens que està basat en allò que és «igualmente bo per a tothom», i que l'acord a què s'ha arribat constitueix la mateixa fonamentació de la norma moral. Amb tot, veu problemes en la possibilitat de complir les condicions de la situació ideal de parla, i per tant en el consens com a fonamentació de la moral. Troba a faltar en Habermas una consideració de les relacions de poder entre parlants morals.

Un cop deixa de banda l'acció comunicativa, afirma que la fonamentació no ho és dels enunciats morals pròpiament, sinó «per a l'ingrés en una praxi intersubjectiva», és a dir, és fruit d'una voluntat comuna de constituir una comunitat moral, en la qual els enunciats morals tinguin validesa. Aquests enunciats hauran de ser l'expressió d'allò que és bo per a tothom, d'acord amb els interessos mínims fonamentals de les persones, i susceptibles de revisió empírica.

LA POSICIÓ ÈTICA DE TUGENDHAT

La posició ètica bàsica de Tugendhat, ja visible en la seva primera obra i que es manté en la seva obra posterior, es pot caracteritzar, a grans trets, com a (i) empirista, (ii) cognitivista i (iii) comunitarista. En efecte, com hem vist, rebutja que les regles morals es puguin fonamentar en un concepte absolut de raó (per exemple, l'imperatiu categòric), però també en versions actualitzades de postures kantianes, i especialment els intents recents de Habermas de fonamentar l'ètica en una raó de l'acció comunicativa (i és la seva crítica a les propostes habermasianes –basada en la presumpta circularitat dels arguments i en el fet que pressuposen la universalitat– una constant en tota la seva obra).

A més, podem considerar Tugendhat com un filòsof moral cognitivista, tal com hem vist: en *Problemas de la ètica* analitza les possibilitats de l'aprenentatge moral a partir de l'experiència.

Finalment, Tugendhat és un filòsof comunitarista perquè basa la seva teoria en

el concepte de pertinença a una comunitat moral, i vincula l'esfera moral amb les normes socials (en contraposició a normes racionals i jurídiques) i amb sancions internes (culpa, vergonya moral) que impliquen l'exclusió de la comunitat moral. Així, per exemple, afirma: «En la moral es constitueix la identitat social dels membres d'una comunitat. Hom s'identifica valorativament amb la comunitat; la pertinença a la comunitat és constitutiva de la pròpia identitat (...);¹ i també «l'expressió 'és un de nosaltres' és decisiva per a la manera de veure moral, si és correcte que la moral siga quelcom essencialment relatiu a la comunitat».²

L'EDIFICI ÈTIC DE TUGENDHAT: L'ÈTICA COMUNITARISTA DEL RESPECTE UNIVERSAL

A partir de tot el que hem dit fins ara, podem resumir la teoria ètica de Tugendhat i apuntar-ne els trets principals:

– *Axioma* (o el que podríem anomenar «el dogma de Tugendhat»): la pertinença a una comunitat moral és un element crucial per a la construcció de la identitat dels individus (i –tot i que això no ho afirma explícitament– la construcció i el desenvolupament de la identitat és una condició indispensable per a una vida bona). La possibilitat d'existència d'aquesta comunitat moral, i el «sentit d'allò bo» que aquesta defineix (i que determina els sentiments negatius del ressentiment, la indignació i la culpa), és també la «propietat essencial» sobre la qual es basa l'edifici ètic de Tugendhat.

– *Corol·lari*: l'exclusió de la comunitat moral és un risc que es voldrà evitar.

– El deure moral es basa en la possibilitat de *sancions socials de tipus intern* (la vergonya i la possibilitat d'exclusió), i requereix la possibilitat de reciprocitat entre els agents morals, i una certa capacitat comunicativa i cooperativa.

– El contingut de les normes morals es basa en el *respecte* («respecte significa ací que hom reconeix a la persona respectada el dret de reclamar, com a membre de la comunitat, les prestacions normatives que li corresponen»).³ També se serveix del concepte de sofriment (que Rorty també utilitzarà en les seves discussions morals, tot i que des de posicions relativistes i sense les pretensions de Tugendhat). Tugendhat defineix el respecte com un criteri més ampli –i alhora més útil– que no la compassió i el dolor («La norma del respecte als altres té un abast més gran que la de no perjudicar-los i també un abast més ampli que la de no causar-los dolor»).⁴

– *Casos particulars*: els animals i els nens petits (cf. Peter Singer). A l'hora de plantejar-se si els animals i els nens petits pertanyen o no a la comunitat moral de referència, Tugendhat afirma que els nens petits, per tal com estan en camí de ser adults desenvolupats (i, per tant, amb les capacitats comunicativa i de cooperació), cal incloure'ls en la comunitat, però que els animals, com que no poden complir el principi de reciprocitat en l'observació de les normes morals i com que no se'ls pot considerar éssers amb capacitats comunicatives, no en són membres.

ANÀLISI CRÍTICA DE LA TEORIA DE TUGENDHAT

Qüestió 1: Incoherències respecte a la possibilitat de fonamentar la moral

L'exposició (pro)positiva de Tugendhat sembla implicar, contràriament a la seva exposició negativa (crítica d'altres sistemes ètics), un sistema ètic fonamentat. Quan exposa i defensa algunes de les seves posicions (el respecte com a base de la moral, el paper de la comunitat moral, etc.), no s'hi refereix com a substituïts de la moral, sinó que sembla indicar que es tracta pròpiament d'una teoria moral (encara que en alguns escrits l'anomeni mínima).

Aquesta moral mínima ja es comença a dibuixar en el primer Tugendhat de *Problemas de la ètica*, on el problema de la fonamentació es relaciona no amb els enunciats, sinó amb la praxi intersubjectiva, com a voluntat comuna. Però Tugendhat sembla concloure en escrits posteriors que no és possible fonamentar l'ètica, i aleshores «si ja no podem fonamentar una moral de manera tradicional per mitjà d'una veritat suprema, potser l'únic que queda és un substituït de la moral».⁵

En altres indrets parla dels substituïts de la moral referint-se a les teories contractualistes i a les ètiques de la compassió (utilitarista i schopenhaueriana), amb les quals no s'identifica. De fet, a l'hora de proposar la seva pròpia teoria, el seu propi edifici moral, es basa en criteris que considera fonamentals, i per tant axiomàtics, encara que digui que no ho són i que la seva proposta és únicament pràctica («la moral del respecte universal es només una proposta pràctica»)⁶.

Sigui com sigui, no queda clar que—com fa el Tugendhat posterior—, si acceptem la impossibilitat de fonamentar la moral, només queden substituïts de la moral, o bé seria possible una proposta com la seva; tampoc no queda clar fins a quin punt la voluntat de pertinença a la comunitat moral com a tret essencial per a la identitat és o no és, segons Tugendhat, un fonament per a la moral (tota la seva argumentació sembla indicar que ho és).

Qüestió 2: La comunitat és un element essencial en la identitat individual?

Tot i que Tugendhat reconeix l'existència del «lack of moral sense» en determinats individus, que implicaria la indiferència davant la possibilitat de les sancions internes i de l'exclusió de la comunitat moral, sembla que ho considera un defecte (psicològic), i aposta per una tendència general a valorar la integració en la comunitat com a element essencial en la construcció de la identitat en una part preponderant d'individus. Tugendhat no diferencia entre comunitats, i per tant contempla des de la tribu fins a tota la humanitat. Una possible crítica liberal a aquesta postura comunitarista de Tugendhat sostindria que el principi d'autonomia —i el seu exercici, que podem anomenar afirmació de la identitat, i que desenvoluparem més endavant— és allò que caracteritza amb més nitidesa la identitat individual, i que, tot i que pressuposem la pertinença de l'individu a una o diverses comunitats, aquest fet no té les implicacions morals que semblen atribuir-li les postures comunitaristes. En un món globalitzat i caracteritzat per una mobilitat creixent, i en societats multiculturals com les de les democràcies avançades, els individus desenvolupen

lleialtats a una diversitat de comunitats de referència, lleialtats que, tot sovint, són provisionals i, en tot cas, canviants i febles (en el sentit de postular universos morals difusos i poc exigents). No és el cas, òbviament, de les comunitats de tipus religiós o conservador, que apel·len a veritats absolutes. Però Tugendhat tampoc no contempla aquestes comunitats en la seva teoria. Aquesta diversitat de pertinences i la mobilitat entre comunitats posen en qüestió el paper que la identitat comunitària té en la construcció de la identitat individual. Hi ha autors, fins i tot, que alerten sobre les tiranies que provoquen els rols que de vegades s'han d'adoptar per a ser considerat un «bon membre de la comunitat». Així, K. Anthony Appiah, en *Multiculturalism*, editat per Charles Taylor, diu: «Hi haurà maneres acceptades de ser gai o de ser negre, hi haurà expectatives que caldrà complir, hom formularà exigències. És en aquest punt que, si ens prenem seriosament l'autonomia, haurem de preguntar-nos si no hem substituït una tirania per una altra. Si jo hagués de triar entre el món dels urinaris i el món de l'alliberament gai, o entre el món de la Cabanya de l'Oncle Tom i el Black Power, triaria sense cap mena de dubte el segon terme en cada cas. Però m'agradaria no haver de triar. Potser m'agradarien més altres opcions». És un crít liberal en contra de la construcció social de la identitat.

Emfasitzar la comunitat moral i les sancions internes com fa Tugendhat equival, d'alguna manera, a anar enrere en el temps, per exemple, fins a l'època de Stendhal, el qual afirmava en un article seu sobre *Le Rouge et le Noir*: «Les mœurs sont fort pures en France dans les petites villes; chaque femme surveille sa voisine et Dieu sait qu'il n'y eut jamais de police mieux faite». Sigui

dit de passada, la relació etimològica entre costum i moral és aquí molt clara.

D'altra banda, els mateixos contorns de les comunitats són de vegades poc clars, com també és poc clar fins a quin punt podem distingir entre comunitats morals i comunitats no morals. Observem que són els mateixos individus els qui defineixen la comunitat, de manera que el que tenim són tantes percepcions del significat, els límits i les regles d'una comunitat qualsevol com membres té (això és, entre altres coses, el que du al conflicte polític, inevitable en qualsevol societat democràtica). Potser això vol dir que només ens queda el diàleg, la parla, el llenguatge... però un diàleg sense gaires pretensions de consens. D'alguna manera, això posaria de manifest clarament que el llenguatge, tal com deia Heidegger, és veritablement la casa de l'ésser.

Tugendhat diria que, quan parla de comunitat moral, també inclou en aquesta definició la possibilitat d'una comunitat universal (tota la humanitat). Però aleshores, l'individu que viola les regles morals d'una suposada comunitat moral universal i que en queda exclòs, on va a parar? En altres paraules, què hi ha més enllà de la comunitat moral? (una altra comunitat?, el regne animal o vegetal?). Quines són les normes de reingrés en la comunitat? El penediment cristià? El treball comunitari dels comunitaristes? La negociació? El pas del temps? Les postures comunitaristes (incloent-hi la de Tugendhat) són incapaces de respondre satisfactòriament –o, fins i tot, de plantejar-se– aquestes qüestions, perquè senzillament és impossible.

Tot l'anterior fa que una teoria moral basada en les sancions internes perdi bona part del seu poder normatiu i de les seves aplicacions pràctiques.

Qüestió 3: Són equivalents els conceptes d'«exclusió de la comunitat moral» i «sanció interna»?

En *El retrat de Dorian Gray*, Oscar Wilde ens descriu el procés pel qual el protagonista perd tot sentiment de culpa o vergonya moral en traspasar-se aquests sentiments al retrat que d'ell ha fet el pintor. Això provoca una vida plena de conductes immorals, algunes de les quals coneixem i altres només intuïm. Seguint Tugendhat, diríem que Dorian Gray només es veuria exclòs de la seva comunitat moral inicial si hagués conservat els sentits de culpa i vergonya, necessaris per a una sanció de tipus intern. Però no és cert que una part important del seu entorn el censura, que se'n parla amb indignació, menyspreu i fins por? No és això una exclusió de la comunitat moral (o d'una de les comunitats morals) a les quals Gray pertany? Òbviament, parlem d'un personatge de ficció, però no resulta difícil d'imaginar casos reals de persones que no senten «la culpa que esperaríem que sentissin». És probablement aquest diferent «sentir culpa» que tenim les persones, fruit del nostre bagatge biològic i cultural, i de la perspectiva des d'on mirem la vida mateixa, juntament amb els contorns poc definits de l'exclusió d'una comunitat moral i la possibilitat (de vegades per raons d'allò més diverses) de «reinclusió», allò que fa tan difícil el mateix concepte de moral.

Continuant amb Dorian Gray, no sols l'exclusió de la comunitat moral no l'afecta (perquè no sent culpa), sinó que és capaç de continuar tenint una vida social activa: al capdavall, continua sent membre d'una determinada classe social (i, per tant, té accés a certs ambients), continua sent profundament britànic, manté la lleialtat dels

seus amics més fermes, etc. No són aquestes altres també comunitats morals? Exactament, què volem dir quan diem que ha quedat exclòs de la comunitat moral? Què determina que una persona es vegi exclòsa d'una comunitat moral determinada, però no d'unes altres? Podríem arribar a argumentar que Dorian Gray queda exclòs de la comunitat moral que el considera com un immoral, la qual cosa no és més que un argument circular.

Per acabar aquest punt, val la pena esmentar que el caràcter fonamental que Tugendhat dóna a la comunitat moral està basat en una suposada preocupació dels individus pel seu estatus. Cal entendre aquest concepte en sentit fort, de pèrdua greu de consideració i fins i tot de certs drets implícits, i no sols situacions en què l'individu «loses face». Tugendhat no arriba a incloure en aquesta idea d'estatus criteris materials, quan és el cas que en la vida quotidiana la pèrdua d'estatus està en gran part lligada a beneficis i situació material. La pèrdua d'estatus, per tant, no és exclusivament una sanció interna. D'altra banda, és il·lusori pensar que en societats en què continuen sent importants les desigualtats, i no sols de caire econòmic, els individus estaran més preocupats per mantenir el seu estatus (en el sentit de Tugendhat) que no a resoldre els conflictes polítics, socials, econòmics, etc. en benefici de condicions més avantatjoses, encara que això impliqui qüestionar de vegades l'ordre moral existent.

Dubtem, per tant, que els conceptes d'«exclusió de la comunitat moral» i «sanció interna» puguin ser equivalents, o que estiguin relacionats per una relació de causa-efecte biunívoca.

Qüestió 4: El respecte, base d'una ètica comunitarista?

El concepte de respecte que fa servir Tugendhat no és equivalent al punt de vista deontològic que inspira una ètica basada en els drets. Quan Tugendhat parla de respecte no està únicament parlant del respecte als drets, sinó d'una idea menys definida, que intentarem explicar en els paràgrafs següents. Les ètiques liberals basades en els drets són, en el fons, ètiques amb un fort component contractualista. Quan invoquem la Declaració Universal dels Drets Humans, o qualsevol altre document institucional que reculli els drets de les persones o dels ciutadans, no ens referim al document com a veritat última, amb valor metafísic. De fet, les retòriques que pretenen fer immanents els pactes constitucionals i les grans declaracions de drets sovint són sospitoses d'immobilisme, conservadorisme o corporativisme, és a dir, d'esforços que pretenen preservar certs arranjaments històrics per defensar en realitat interessos parcials. Si som crítics amb aquesta retòrica, i a més no creiem en les veritats metafísiques (com Tugendhat), per a ser conseqüents hem d'acceptar també la contingència dels drets humans. Si el nostre filòsof estigués restringint el concepte de respecte a aquesta visió deontològica liberal, per tant, admetria la impossibilitat de fonamentar l'ètica en tal concepte. També es fa evident la dificultat de conjugar una moral comunitarista amb unes bases liberals de fonaments contingents com són els drets, i el seu respecte.

Tugendhat, però, quan parla de respecte, sembla referir-se a una idea més àmplia i alhora més vaga. El llenguatge ja hem vist que, tot i ser l'estri amb què dibuixem la

moral, difícilment pot considerar-se fonament d'aquesta. Però, puix que necessitem el llenguatge per a donar forma a la moral, és oportú que ens fixem en camps com el de la semàntica i l'etimologia, que ens poden ajudar a copsar millor què és el que hi ha darrere determinats conceptes. Si analitzem l'arrel indoeuropea de la paraula respecte, trobem que *spek-*⁷ vol dir 'observar', d'on el llatí *respicio*, que vol dir 'mirar enrere', 'vetllar per', 'considerar'. En altres paraules, el respecte és, d'alguna manera, tenir cura de l'altre o, parafrasejant Heidegger, el respecte seria l'ésser del *Dasein* polític i moral. És aquest el concepte ampli i vague de respecte que Tugendhat fa servir.

En la definició de respecte trobem la frase «faltar al respecte», que es defineix com «No guardar a algú aquella consideració que pertoca».⁸ Respectar és, per tant, tractar d'acord amb «el que pertoca», és a dir, amb els costums, amb consideració i miraments. Potser aquesta definició sí que s'adiu amb una postura comunitarista, però no amb la visió del Tugendhat posterior, contrari a la possibilitat de fonamentació de la moral i en concret també al valor de les tradicions com a base per a aquesta fonamentació.

Curiosament, aquesta concepció del respecte té algunes ressonàncies del concepte de compassió, que és, precisament, un substitut de la moral que Tugendhat rebutja. Amb tot, arriba a afirmar:

Quan es tracta, en especial, de mitigar o impedir el sofriment de l'altre, el respecte implica, almenys normalment, que ens comportem afectivament respecte a aquest dolor, és a dir, compassivament.⁹

Qüestió 5: El concepte de respecte universal i la teoria cognitivista fan bona parella?

El cognitivisme de Tugendhat (la seva convicció que es pot aprendre moralment de l'experiència), lluny de ser un complement al concepte de respecte universal, i permetre que la seva ètica esdevingui més útil per als dilemes de l'esfera política, encara fa més difícils els judicis morals. La imputabilitat dels actes (im)morals, que implica la llibertat de triar cursos d'acció diferents («hauria pogut obrar d'una altra manera»), és un concepte amb contorns indefinits, que, d'acord amb el cognitivisme, cal revisar contínuament amb allò que l'experiència ens mostra. Però l'experiència avui dia ens mostra tantes coses (les ciències, però també altres tipus de coneixement no forçosament racional), que podríem arribar a un punt en què calgués suspendre el judici moral (a la manera pirroniana, podríem dir), precisament perquè el respecte ens obligaria a acceptar «atenuants». El que volem demostrar amb aquesta crítica no és la feblesa absoluta del concepte de respecte, sinó la seva inadequació en un pensament moral amb pretensions de normativitat com és el de Tugendhat.

DE L'ÈTICA COMUNITARISTA DEL RESPECTE A L'ÈTICA LIBERAL DE LA IDENTITAT I L'ESCOLTA

És una llàstima que, després de l'anàlisi tan aprofundida que fa Tugendhat sobre el concepte d'identitat en el seu llibre *Self-consciousness and Self-determination*, no sigui capaç d'identificar com a axioma del comportament moral l'afirmació de la

identitat individual. Un dels punts amb els quals coincidim amb Tugendhat és en la centralitat que dóna a la construcció i el desenvolupament de la identitat, però no, com ja hem dit, en el paper que hi té la comunitat.

Les extenses investigacions que fa Tugendhat sobre les teories de l'ésser, en particular heideggerianes (que superen fins i tot les seves investigacions sobre l'ètica discursiva), no influeixen, però, en la seva teoria moral. És sorprenent que el seu interès per l'ontologia existencialista no li impedeixi desenvolupar una postura comunitarista en l'esfera moral: es podria dir, en aquest sentit, que retorna a Hegel (cf. autoconsciència en Hegel).

Una ètica liberal de la identitat no s'oposa frontalment als pressupòsits de l'ètica del respecte, però és escèptica en relació amb les possibilitats de construir normes morals sense el suport d'alguna forma de contractualisme. El contractualisme està devaluat pel seu caràcter intrínsecament egoista; però es pot concebre un «contractualisme indicatiu», que formuli acords intersubjectius no tan sols com a garantia de reciprocitat, sinó també com a models que «indiquen» allò que moralment és acceptable. De fet, es podria defensar que el contractualisme sí que implica consideracions morals: no tots els acords preveuen sancions externes per a qualsevol situació d'incompliment, i per tant en cas de conflicte les reaccions de les parts poden incloure sentiments de ressentiment, indignació o culpa que apel·lin a la consciència i no únicament a pactes acordats.

D'altra banda, no podem pretendre que els individus acceptaran les normes morals per por de ser exclosos de la comunitat

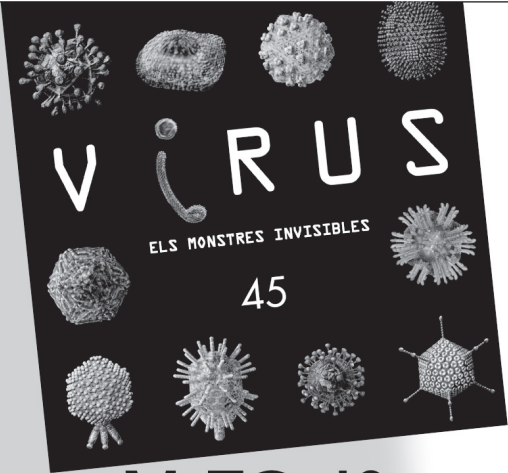
moral, si més no perquè, com hem dit, la definició de comunitat de referència és un constructe individual, i les lleialtats a les comunitats són múltiples i canviants.

Finalment, l'ètica liberal que proposem es completa amb un concepte de relació amb els altres que anomenem l'escolta. L'escolta activa no és ni un fonament ni un axioma de l'ètica, sinó un component central d'una versió encara més mínima de la moral que la que proposa Tugendhat. L'escolta defuig el caràcter superflu i vague del concepte de respecte aplicat a l'ètica (superflu perquè el compliment de normes legals i declaracions no necessita una formulació pomposa, i vague perquè quan l'ampliem per significar la «consideració que pertoca» necessitem recórrer a fonamentacions últimes per a omplir-lo de contingut). L'escolta és etimològicament (klei-) un inclinar-se, un acostar l'orella; per tant, una actitud d'interès actiu per altri, sense necessitat de pronunciar-se, «compadir-se'n» o pre-ocupar-se'n (tenir-ne cura). Val a dir també que l'escolta juntament amb la parla són components essencials del llenguatge on vivim. La comunitat de referència en una ètica d'aquest tipus seria, així, una comunitat d'oïdors, els individus pertanyen (*gehören*) a la comunitat dels qui escolten (*zuhören*). Per dir-ho amb paraules de Peter Sloterdijk en *Esferes I*, «En la casa sense parets dels tons, els éssers humans s'han convertit en animals que s'escolten junts. Siguen el que siguen a part d'això, son comunards sonosfèrics». □

1. *Ser, verdad, acción*, p. 205.
2. *Lecciones de ética*, p. 182.
3. *Ser, verdad, acción*, p. 212.
4. *Lecciones de ética*, p. 169.
5. *Ser, verdad, acción*, p. 208.
6. *Ser, verdad, acción*, p. 217.
7. Per a les arrels indoeuropees, v. *Diccionario etimológico indoeuropeo de la lengua española*.
8. *Diccionari de la Llengua Catalana*, Institut d'Estudis Catalans.
9. *Lecciones de ética*, p. 173.

BIBLIOGRAFIA

- TUGENDHAT, Ernst, *Problemas de la ética*, Barcelona, Grijalbo, 1988.
- *Lecciones de ética*, Barcelona, Gedisa, 1997.
- *Ser, verdad, acción: ensayos filosóficos*, Barcelona, Gedisa, 1998.
- *Diálogo en Leticia*, Barcelona, Gedisa, 1999.
- *Self-consciousness and self-determination*, Cambridge (MA), MIT Press, 1986.

Mètode
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

NÚM. 45. PRIMAVERA 2005 (MAIG 2005)

MONOGRÀFIC: VIRUS. ELS MONSTRES INVISIBLES
Coordinat per M. Alma Bracho

ENTREVISTA A GEORGE GOUVRAS per María Iranzo

ENTREVISTA A AILEEN M. MARTY per M. Alma Bracho i María Iranzo

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS:
MÈTODE: Jardí Botànic de la Universitat de València • C/. Quart, 80. 46008 València • E-mail: marti.dominguez@uv.es • Subscripcions: 96 386 45 61
<http://www.uv.es/metode>

* Preu Subscripció anual (4 números l'any): 18 € per a Espanya, 25 € per a l'estranger

EXPOSICIÓ PERSONATGE A LA VISTA!

LLIBRES QUE FAN LECTORS

Hi ha llibres que ens converteixen, per sempre més, en lectors.
Vine a veure'ls tots junts a l'exposició **PERSONATGE A LA VISTA**,
al Palau Robert, del 21 d'abril al 30 de novembre.

2005
**ANY DEL
LIBRE
I LA LECTURA**

 **Generalitat
de Catalunya**

Violència de gènere: l'infern a casa

PRESENTACIÓ

El descobriment o, més aviat, el recordatori per part d'algun erudit del fet que Francesc de Vinatea, un dels pocs herois positius valencians, havia mort la seua dona, i per tant fou no ja un maltractador, sinó un «assassí de gènere», causà neguit i indignació fa uns mesos. No debades Vinatea forma part del panteó, no gaire atapeït, de personatges històrics que gaudeixen d'un consens general, i té una estàtua a la plaça central de València. De seguida s'alçaren veus feministes i no feministes que demanaren la retirada de l'efígie (poc afortunada des d'un punt de vista estètic, però això és una altra qüestió).

Aquesta història il·lustra a bastament un aspecte relacionat amb la violència contra les dones que no hauria de passar desapercebut. Durant molt de temps, com correspon a l'hegemonia d'unes estructures socials i mentals no qüestionades, la violència contra les dones no era considerada un fet greu. Més aviat era vista, si de cas, com un afer penós, desagradable, però al capdavall bastant «natural». O, més sovint encara, ni tan sols era vista.

Francesc de Vinatea, un home del segle XIV, havia passat a la història com a «defensor de les llibertats valencianes», no per haver mort la dona. En aquest petit detall no es parava esment, s'havia mig perdut en la lletra menuda, en la pols de la història, i no n'havia afectat gens la fama pòstuma, positiva i magnificada.

Ara les coses, fins a cert punt, han canviat. Es pot percebre un canvi de sensibilitat en aquesta matèria, i augmenta el desassossec davant aquesta mena de violència, present i generalitzada arreu. Sovintegen les denúncies públiques, i fins i tot es prenen mesures legals articulades per tal de reduir-la i castigar-la de manera eficaç. Com s'explica en els articles que integren aquest dossier, la violència de gènere té arrels fondes, ve de molt lluny, i ens recorda al capdavall que el procés de civilització no s'ha acabat, ni de bon tros. Encara queda molt de trajecte per fer, ací i més encara en àrees culturals on aqueix canvi de sensibilitat tot just s'insinua.

Emperò, el fet mateix que s'aborde socialment, que produeca desassossec, indignació, escàndol i promulgació de lleis, ja indica alguna cosa. Ara ja no es considera, almenys en una part creixent de la població, com un fet «normal», «privat» o «secundari». És un problema públic i central, i una anormalitat en una societat que reconeix i defensa la igualtat i la mateixa dignitat de tots els seus membres. Tot i la gran inèrcia històrica de les estructures patriarcales, que es perllonguen en les mentalitats, tot i els determinants més profunds encara i la subtileza i complexitat d'una violència que, a més de física, pot ser psicològica, es pot dir que el camí cap a la seua eradicació està, per primera vegada, obert. O, si més no, això voldríem creure.

Violència de gènere, subjecte femení i ciutadania

Anna Aguado

La reflexió històrica ens proporciona claus explicatives de la violència de gènere en les societats passades i presents; igualment, ens permet analitzar-ne els aspectes ideològics, culturals i socioeconòmics; i al capdavant plantejar d'una manera més adequada les polítiques públiques contra aquesta mena de violència, que han de tenir com a punt de partida indefugible la perspectiva de gènere.

Cal partir del pressupòsit inicial que es tracta d'abordar aquesta qüestió tant des d'una perspectiva pública com privada i, en aquest sentit, haurem de considerar la interrelació que ha existit històricament entre aquestes dues esferes –la pública i la privada–, per a poder plantejar amb major rigor mesures, actuacions i alternatives. Així, des de la història del gènere es poden contemplar diferents aspectes històrics i culturals conformadors de la caracterització de la dita violència; aspectes com ara normes i pautes socioculturals, universos

simbòlics patriarcals, models i rols de feminitat i de masculinitat; i finalment, l'articulació històrica de l'esfera privada i de l'esfera pública en clau femenina i masculina respectivament.

Pot resultar significatiu recordar ací les següents paraules de la Declaració de la IV Conferència Mundial sobre les Dones, celebrada a Pequín el setembre de 1995, que fan referència a com s'ha d'entendre la violència contra les dones:

La violència contra les dones és una manifestació de les relacions de poder, històricament desiguals, entre homes i dones, que han conduït a la discriminació contra les dones i a impedir el seu ple desenvolupament. La violència contra les dones al llarg del seu cicle vital té l'origen en pautes culturals, en particular, en els efectes perjudicials d'algunes pràctiques tradicionals o consuetudinàries, i de tots els actes d'extremisme relacionats amb la raça, el sexe, la llengua i la religió, que perpetuen la condició inferior que s'assigna a les dones en la família, en el lloc de treball, en la comunitat i en la societat.

La Declaració contra la Violència de Gènere adoptada per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 1993, i la Plataforma d'Acció de la IV Conferència Mundial

Anna Aguado és professora d'Història Contemporània a la Universitat de València i membre de l'Institut Universitari d'Estudis de la Dona. Ha publicat diversos estudis d'història de les dones i és autora (amb M. D. Ramos) de *La modernización de España (1917-1939). Cultura y vida cotidiana*, Madrid, Síntesis, 2002.

sobre les Dones de 1995, són els referents més sòlids del compromís internacional en favor de la protecció del dret de les dones a la integritat física, dignitat, llibertat i emancipació. En aquest document es defineix la violència de gènere com una violació dels drets humans que inclou no sols maltractaments físics, sinó també qualsevol acte que tinga o pugui tenir com a resultat un mal o patiment físic, sexual o psicològic per a les dones, incloent-hi les amenaces d'aquests actes, la coacció o la privació arbitrària de llibertat. Es tracta també, per tant, de violència psicològica i moral, menys tangible i més subtil, consistent en actes o conductes dirigides a la desvaloració, humiliació o desqualificació, agressions verbals o xantatge emocional. És a dir, tots aquells actes que, mantinguts des d'una cultura sexista i patriarcal, no respecten la voluntat, la individualitat i la llibertat personal.

Encara que els últims anys s'ha aconseguit situar en el debat públic un problema que fins no fa massa temps era considerat de caràcter privat, i encara que les organitzacions internacionals s'han pronunciat reiteradament sobre l'agenda i els protocols que calia desenvolupar en favor de l'eliminació de la violència i de la igualtat real, qualsevol acció política, qualsevol pla que pretenga tenir èxit, ha de partir d'una anàlisi que contemple –tal com es planteja des d'una perspectiva feminista– el factor estructural de la violència de gènere, vinculat a l'existència històrica de relacions sexistes i patriarcals.¹ I pel que fa a aquestes relacions, els mecanismes culturals, de control social informal, funcionen per a determinar la subordinació de les dones. Entre aquests mecanismes, les representacions culturals de la feminitat han exercit un paper fonamental.

Com assenyalava Chartier,² les representacions culturals han sigut decisives en el desenvolupament de les identitats en la societat contemporània i, en concret, han tingut un paper determinant en la construcció de les identitats de gènere. Les representacions culturals són un poderós instrument que ha actuat i actua en el manteniment de la discriminació i la subordinació de les dones. La importància de les representacions culturals rau en la seua capacitat de vehicular pautes de comportament i de transmetre codis col·lectius sobre la masculinitat i la feminitat, i sobre les funcions socials d'homes i dones. Els discursos de gènere s'han fonamentat al llarg de diferents moments històrics en el pressupòsit inicial d'una diferència sexual de naturalesa universal i inevitable que justifica el poder masculí, i en últim terme, l'ús de la violència per part dels barons sobre les dones com a éssers jeràrquicament subordinats i inferiors.

L'essencialisme biològic ha funcionat, pel que fa als discursos de gènere, per a consolidar missatges entorn de la inferioritat femenina. Ha servit a la justificació d'una jerarquització social basada en el predomini masculí, en la consideració del baró com a superior i com a «norma».

Aquestes representacions culturals sexistes han perviscut en l'imaginari col·lectiu i han influït en processos, actuacions, valors, ritus i pràctiques socials derivades d'una microfísica del poder específicament patriarcal. Per això, una adequada comprensió del problema implica partir del concepte de violència contra les dones com a violència sexista, que pot sofrir qualsevol dona pel simple fet de ser-ho. La violència contra les dones és també terrorisme, un terrorisme que produeix a l'any centenars

d'assassinats i agressions físiques, però un terrorisme que no s'anomena com a tal, i que no rep la mateixa atenció informativa que el terrorisme polític. No el trobareu a les primeres pàgines dels periòdics, sinó, habitualment a les de successos. Sembla que durant molt de temps s'ha anat interioritzant per part d'amplis sectors socials el pressupòsit que allò privat no és polític i que els poders públics tenen poc a dir «de portes endins». I tot al contrari, la violència contra les dones no és un tema «privat», i la suposada privacitat de la institució familiar no pot servir d'escut institucional per als maltractaments, la violència i altres manifestacions més subtils d'aquesta classe de microfísica del poder.

Per aquestes raons, la reflexió sobre aquesta qüestió ha ser acadèmica i política al mateix temps. Política en el sentit que no ha de quedar restringida exclusivament a propostes teòriques, i per això mateix, ha de contemplar un compromís «polític» decidit en les conclusions i resultats, perquè la lluita contra la violència de gènere ha de ser una prioritat de la defensa dels drets humans a hores d'ara. Tothom s'hi hauria d'implicar, en aquesta defensa actual dels drets humans, la societat civil, tots els ciutadans, dones i homes, perquè es tracta de problemes comuns, universals, vinculats directament als conceptes de llibertat, individualitat, privacitat i, al capdavant, de democràcia en sentit pregon.

L'anàlisi acadèmica –i en el nostre cas concret, històrica–, ha de partir, doncs, dels plantejaments teòrics desenvolupats pel feminisme com a teoria crítica. Concretament, de la idea fonamental que estem abordant una qüestió tant privada com pública i, en aquest sentit, de la necessitat de vincular aquests dos espais o esferes –l'esfera

pública i l'esfera privada– per a plantejar anàlisis i actuacions eficaces tant immediates com a mitjà i llarg termini. Perquè ha sigut només en els últims anys quan s'ha aconseguit situar en el debat públic, gràcies a les aportacions dels feminismes polítics i acadèmics, un problema que fins no fa molt de temps era considerat fonamentalment de caràcter privat. Quan en realitat és absolutament al contrari: la intensitat i gravetat de la violència exercida sobre les dones es manifesta com el símbol més brutal de la desigualtat existent en les nostres societats entre homes i dones, i com a símbol de la persistència històrica de relacions i models culturals clarament patriarcals,³ perquè és una violència que es dirigeix sobre les dones pel fet mateix de ser-ho, i que per tant no afecta només l'àmbit privat; àmbit que, d'altra banda, el feminisme com a teoria crítica ens ensenyà fa temps a analitzar com a clarament polític.

Efectivament, «allò privat és polític» i, en aquest sentit, les actuacions polítiques poden ser tant més eficaces en la mesura que incorporen una anàlisi feminista que partesci de la consideració dels aspectes estructuralment patriarcals de la violència de gènere. En aquest sentit, l'èxit de les contínues actuacions i mobilitzacions en diferents països sol·licitant mesures contundents contra la violència de gènere no ha estat degut només al suposat augment d'aquesta violència, sinó també –i en gran manera– a les formes com el moviment feminista ha arribat a emmarcar aquesta violència, i del procés d'acceptació social i política d'aquest nou marc interpretatiu.

El primer pas d'aquesta nova definició de la violència com a producte del sistema de dominació ha sigut la ruptura conseqüent de la seua definició tradicional com

a problema privat. El segon pas ha consistit en l'acceptació i posada en marxa d'una política criminalitzadora de l'agressor i una dura crítica del tradicional oblit d'aquesta problemàtica específica per part del sistema penal. La transcendència d'aquestes mesures, organitzacions, fòrums i mobilitzacions, considerada com un èxit dels objectius plantejats per les xarxes submergides i transversals del moviment feminista, planteja la necessitat d'analitzar-ho, des de les implicacions i conseqüències d'aquesta nova dimensió cultural i sociològica, amb vista a una redefinició, dins dels moviments socials contemporanis.

En aquest sentit, tradicionalment, la lluita feminista per posar fi a una de les desigualtats més universals i prolongades, ha tingut com un dels seus problemes la visibilització social i cultural d'aqueixa desigualtat; i la tasca no ha sigut –ni és– fàcil, perquè s'ha vist dificultada per la reacció ideològica en contra del feminisme. Susan Faludi ha documentat clarament aquesta reacció en la dècada dels vuitanta a través d'una suggeridora anàlisi dels mitjans de comunicació de masses. Segons aquesta autora,⁴ el missatge antifeminista es manté en dos pilars ideològics falsos, però molt divulgats: 1) La igualtat sexual ja és un fet, el feminisme és cosa del passat. 2) La igualtat sexual ha empobrit i estressat la vida de les dones, les ha fetes «menys femenines». Enfront d'aquesta reacció ideològica contra el feminisme, les últimes accions, alternatives i projectes contra la violència de gènere podrien significar una nova i important possibilitat, tant cultural com política, per a estendre i difondre el feminisme crític, a través de la progressiva visibilització davant de l'opinió pública de la contradicció existent entre un valor cultural cada vegada

més acceptat com és el de la igualtat sexual, i una realitat en la qual es manté el recurs a l'ús de la violència per a controlar el cos i la llibertat de les dones.

El coneixement històric, i particularment la història del gènere, ens proporciona algunes claus sobre les causes i els perquè de l'existència d'aquesta violència patriarcal cap a les dones, profundament arrelada en les societats passades –i com és més que evident, també en les actuals– i en diverses tradicions culturals –entre les quals, la tradició occidental i judeocristiana–, i la seua necessitat de control sobre el cos, la sexualitat i les emocions de les dones, que es tradueix en l'elaboració d'uns determinats models i rols específics de feminitat i de masculinitat.

Aquesta necessitat es materialitzava, per exemple, fins fa poc temps, en la consideració social i jurídica de les dones com a menors d'edat, en la inexistència de ciutadania política o civil per a elles, o en la vigència de codis civils –copiats del napoleònic– on s'arreglava un model de matrimoni basat en l'obediència i en la subordinació al marit, i no en un acord de lliure convivència.⁵ Els diferents discursos de gènere han reiterat, històricament, la vinculació de feminitat amb naturalesa i de masculinitat amb cultura i raó, de tal manera que els trets identitaris predominants de la masculinitat contemporània s'han relacionat amb la superioritat, el treball, la virilitat, la ciutadania i el perfil d'home públic. Enfront de la dona domèstica, el baró ha sigut definit en la cultura contemporània com a agent econòmic i subjecte polític, de tal manera que l'arquetip masculí detenia l'autoritat econòmica, política, patriarcal, del nou ordre moral de l'economia de mercat. La lògica dels discursos de gènere

va acabar definint un ordre social de superioritat masculina, és a dir, un sistema de gènere que legitimava la nova societat contemporània alhora que era legitimat per ella.⁶

En aquest procés de retroalimentació, que formaria part de les raons estructurals de la violència contra les dones, el discurs jurídic i el discurs moral s'han unit per a delimitar «racionalment» els espais; i la «igualtat jurídica» s'ha anat plantejant des de l'afirmació de «desigualtats» considerades «naturals» perquè deriven de la «naturalitat de les coses»: les dones serien, des d'aquesta forta tradició misògina, inferiors físicament i intel·lectualment i, per tant, subordinades al baró: «L'home i la dona són un, i aqueix u és l'home», deia un ministre anglès del segle XIX, i d'ací al «la vaig matar perquè era meua» hi ha menys que un pas. En aquest sentit, en moltes ocasions, el «perill» per a la seguretat de les dones no està precisament al carrer, en l'espai públic, «de portes enfora», sinó «de portes endins», i procedent de l'entorn familiar i/o sentimental, de tal manera que el «perill» prové bàsicament no d'homes «desconeguts», que poden abordar una dona sola en l'esfera pública –argumentació usada repetidament a manera d'intimidació–, sinó –ben al contrari– de marits, exmarits, nuvis i exnuvis. Enfront de la imatge de la «llar» com a entorn protector i segur, també existeix, com l'altra cara de la moneda, «la cara oculta de la família», la família com a àmbit dels maltractaments i fins i tot de l'abús sexual.

I, per això, també «de portes endins» els poders públics tenen molt a dir i fer; perquè no és un tema «privat», no és una qüestió per a la qual la respectada privacitat de la institució familiar –com a espai privilegiat

de la «microfísica del poder»– pugui servir d'escut; sinó que parlem de terrorisme, un terrorisme que produeix a l'any centenars d'assassinats i agressions físiques, de les quals només un percentatge mínim es veu reflectit en denúncies.

Fet i fet, es tracta d'una qüestió de relacions patriarcales i de relacions socials de gènere. Parlar de «patriarcat», a partir de l'elaboració original de Kate Millet en el seu conegut llibre *Política Sexual*,⁷ implica entendre'l com un fenomen històric de relacions de poder entre els sexes, que ha anat evolucionant amb el temps, i que, per tant, no és estàtic. En aquest sentit, el patriarcat consistiria en el conjunt de sistemes familiars, socials, ideològics i polítics que determinen la funció o paper subordinat que les dones han d'interpretar a fi d'adequar-se i mantenir un determinat ordre social. I per a aconseguir-ho s'han utilitzat mecanismes diversos al llarg de la història, entre els quals, la violència directa o indirecta, la força, la pressió social, els rituals, la tradició, la llei, l'educació, la religió, el llenguatge, etc.

Pel que fa al terme *gènere*, la utilització del concepte és absolutament intencionada, conscient i rigorosa, enfront de determinades reticències pel que fa als seus continguts semàntics, quan el terme està absolutament consolidat i introduït des de fa tres dècades en la investigació acadèmica, en els estudis feministes i en els mitjans de comunicació, i per tant, no hauria de ser necessari explicar el que és obvi: «gènere» a hores d'ara, en la comunitat científica internacional, no fa referència a aspectes gramaticals, ni suposa un «encobriment» suposadament neutralitzador d'una referència explícita a les dones, sinó que fa referència a les relacions entre dones i homes com a relacions

socials, fa referència a diferències culturals, a la «construcció cultural de la diferència sexual»,⁸ elaborada en cada temps i en cada societat concreta d'una manera diversa. En definitiva, fa referència a relacions de desigualtat i de subordinació al llarg de la història entre dones i homes. Per dir-ho d'una manera més exacta i definidora, a relacions patriarcals; perquè se'ns presenta com a component de totes les altres relacions socials, i com a metàfora d'aquestes. Perquè la diferència sexual «subordinada» constitueix un dels més potents mites de les diferents cultures, i la més interioritzada de les il·lusions col·lectives, ja que serveix per a refermar l'ordre general de les societats.

Convé subratllar que no parlem «només de dones», de dones «al marge», aïllades, fora de la societat o de la història, en un gueto a banda. Lluny d'aquest plantejament, una de les aportacions més significatives de la història, i de la història de les dones i del gènere, ha consistit en la consideració de les relacions entre els sexes com a relacions construïdes històricament i culturalment i, per tant, susceptibles d'investigació empírica, d'explicació teòrica i també de transformació. És a dir, situades absolutament en el territori de la causalitat i de l'explicació històrica; i de cap manera «eternes» o «inexplicables». La «feminitat» i la «masculinitat» s'entenen, des d'aquesta perspectiva teòrica, com a categories reelaborades contínuament en cada espai i en cada temps històric concret, immerses i actuant al mateix temps sobre un entramat social i cultural específic. I és en aquest sentit que s'utilitza, i s'utilitza bé, el concepte de *gènere* en les ciències humanes i socials, de la mateixa manera que s'han anat adoptant, en altres àmbits, anglicismes de caràcter tècnic que no s'han qüestionat, per la qual cosa bé podem

sospitar que el fons de la qüestió potser té més a veure —quina casualitat que aquest debat haja coincidit amb la Llei Integral contra la Violència de Gènere del govern socialista!— amb qüestions ideològiques i polítiques que no amb arguments realment lingüístics. Així doncs, unes relacions de gènere caracteritzades en el passat i encara en el present per la desigualtat i la asimetria social, pel manteniment de pautes culturals i d'un univers simbòlic patriarcal per mitjà del qual, des dels mateixos orígens il·lustrats i liberals de la contemporaneïtat, s'excloué políticament, jurídicament i teòrica les dones de la igualtat, de la llibertat, de la ciutadania i del contractualisme com a base de l'esfera pública, pel fet de ser considerades «distintes per naturalesa», i per tant, no susceptibles d'entrar en el «pacte», en el contracte social rousseauià, només possible entre els «iguals», és a dir, entre els barons.

Però al mateix temps, i paradoxalment, va ser aquest mateix univers teòric liberal, burgès i patriarcal el que considerà i construï la denominada esfera privada, i la família mateixa, com un territori precivilitzat, «prepolític», reducte del «paradís perdut», on no existia l'autocontrol civilitzatori necessari, tant per a bé com per a mal, però sobretot per a mal. És a dir, per a poder actuar instintivament, salvatgement, irrespectuosament, on l'«home públic» es considerava amb permís per a les manifestacions i reaccions més espontànies, «naturals» i no civilitzades, especialment respecte a «la seua» dona, considerada quasi una propietat més entre la resta de propietats materials que es perceben com una extensió de la identitat «pròpia»; i per tant, tractada com un ésser subordinat, dependent i no autònom a qui s'estava autoritzat a maltractar, tant pel costum com fins i tot per la llei. Amb

el procés de la civilització i l'adveniment de la societat contemporània, articulada entorn de prohibicions i renúncies, assistim al progressiu arraconament de la naturalesa a l'esfera íntima, fora de la societat civil on la seua exhibició és prohibida. L'univers instintiu s'atrinxera en un «anatema del silenci», com en diu Norbert Elías,⁹ que no més actua en el refugi i/o reducte del «paradís perdut» que és l'espai privat per al baró, per a alliberar el «jo» no civilitzat, tant per a bé com per a mal, com deïem abans.

En aquest procés de construcció del binomi públic-privat, la «privacitat» s'anà connotant amb dos significats diferents, segons es parlés «en masculí» o «en femení»: per als barons, com a *apropiació de si mateix*, com a *temps per a si*, de retirada voluntària de l'espai públic per beneficiar-se d'un temps «propi». Per a les dones, com a *privació (de si)*, com a temps per als altres (membres de la família), i per tant, entès com «allò domèstic». Fins al punt que podríem parlar de l'existència de dues «privacitats»: la vida privada, des d'una perspectiva masculina, es referiria a tot allò que té a veure amb el replegament del baró en la vida familiar, al marge d'obligacions i prestacions públiques; i, en aquest sentit, té un significat positiu, significa un distanciament de l'«enfora» per assolir el benestar que proporciona la reserva per a un mateix. En canvi, el terme privat en femení manca d'aquest valor, fins i tot seria molt forçat atribuir-li les qualitats individuals inherents a la privacitat masculina; més aviat, fa referència a allò que es privat-domèstic, al conjunt de pràctiques que tendeixen al despreniment de si, pròximes al domini de la domesticitat.¹⁰ De tal manera que, en rigor, hem de parlar de tres àmbits, «públic», «privat» i «domèstic» –exclòs d'allò públic

i també d'allò privat–, que potser caldria completar, encara, amb un quart concepte, el d'«allò íntim», més estrictament personal, individual i profund.

Des d'aquesta perspectiva, l'espai domèstic s'ha anat configurant històricament com un espai feminitzat i, per tant, no valorat ni prestigiats socialment, com una mena de «terra de ningú». I ja sabem que «ningú» va ser el nom que adoptà Ulisses per a enganyar el Ciclop i poder perforar-li l'únic ull que tenia, de tal manera que els qui interrogaren el Ciclop sobre el seu agressor obtingueren com a resposta el nom de «ningú». A mesura que el Ciclop denunciava el seu enemic dient-ne «ningú», aquest assegurava la seua invisibilitat. Més enllà de la metàfora, l'analogia ens serveix: allò domèstic, i particularment el treball domèstic –producció quotidiana de béns i serveis, a la qual se suma l'atenció a persones dependents–, si bé resulta imprescindible per a un creixement integral dels individus, ha estat històricament molt poc prestigiats i ha estat «invisible». Ha estat «ningú».

Aquesta anàlisi del context social és necessària perquè és el nucli del problema de la violència de gènere, i és prioritari que quede a la vista, lliure dels obstacles que tracten d'ocultar-lo, perquè puguem entendre les accions i reaccions que es produeixen al seu voltant. I aquest nucli no és altre que l'estructura sociocultural androcèntrica i/o patriarcal, que assigna diferents rols i espais a la masculinitat i a la feminitat, i doncs situa les dones en una posició de subordinació, i els homes en la possessió d'un «territori conquerit» al qual difícilment es renuncia, ja que una vegada s'ha aconseguit un determinat privilegi o benefici, no es desitja perdre'l, i per tant serà defensat per qualsevol mitjà i de qualsevol manera.

Per tant, d'aquest tipus de violència, hem de dir-ne «violència contra la dona» o «violència de gènere». No és una violència «domèstica», perquè és «salvatge» i «incivilitzada» i es produeix igualment fora de l'ambient familiar, però aquesta agressió sí que «domèstica» les dones, actuant com a instrument de poder. I, com hem vist, compren tot tipus d'actes que tinguen o puguen tenir com a resultat un dany o patiment físic, sexual o psicològic per a les dones, incloent-hi les amenaces, la coacció o la privació arbitrària de la llibertat. És a dir, es tracta també de violència psicològica i moral, simbòlica, consistent en actes o conductes tendents a la desvaloració, humiliació o desqualificació, exigències de submissió i d'obediència, agressions verbals o xantatge emocional. I doncs, de tots aquells actes que, mantinguts des d'una cultura sexista i patriarcal, no respecten la voluntat, la individualitat i la llibertat personal.

I en aquest sentit, ens trobem, des d'uns nous marcs de referència, en un procés de redefinició i de nova significació de la violència contra les dones: de drama personal a element social patriarcal en què el recurs a la violència i específicament a la força ha estat present en el procés de socialització diferencial entre els sexes, i constitueix un instrument d'intimidació i de control constant, vinculat a la persistència de la representació de les relacions entre els sexes com a relacions de propietat. La desigualtat inicial s'accentua i com menys cedeix terreny la dona en la seua relació, menys se la considera i menys rep. Tot plegat facilita la utilització de mitjans i actituds cada vegada menys considerats per a mantenir el control i la submissió de la dona, que començà sent «molt respectada» teòricament i ho és cada vegada menys com a persona. La vio-

lència que suposa una relació desigual i en clar desequilibri a l'últim es presenta en forma d'agressió. El binomi pervers de gelosia-amor es va transformant en control-violència, i sovint això es tradueix en una escassa capacitat per a interpretar el que ocorre i per a enfrontar-se a una violència que va augmentant progressivament seguint totes les «instruccions» culturals perquè es normalitze i després es faça invisible.

La cultura fa que la relació i la canalització dels sentiments vaja en aquesta direcció si els valors estan construïts des d'una perspectiva patriarcal, molt present en la majoria de les cultures, encara que la forma siga diferent: se la podrà separar dels seus signes d'identitat, exercir violència contra ella, controlar-la o sotmetre-la, empresonar-la darrere d'un burca o lapidar-la perquè l'amenaça social s'afegesca a l'amenaça individual, però l'argument essencial és sempre el mateix —el no respecte a l'autonomia personal quan es tracta d'un «subordinat» o «propietat»—, i forma part del «necessari» control sobre les dones que estableix la desigualtat patriarcal i que no es pot compensar només amb una igualtat explícita tan sols en allò formal.¹¹

Si partim de les reflexions anteriors, avui més que mai, les polítiques públiques i les diferents mesures d'actuació i alternatives desenvolupades contra la violència de gènere han de ser abordades contemplant aquests plantejaments, anàlisis i projectes aportats a la societat des del feminisme teòric i acadèmic, que poden perfectament concretar-se en el desenvolupament de mesures legislatives contra la violència de gènere. Mesures en les quals s'assumezca particularment la legitimitat i necessitat de la discriminació positiva, no sols civilment, sinó també penalment, per raons de «pe-

dagogia feminista» i per raons de cultura democràtica en matèria de drets humans i de constitucionalisme social; perquè al costat de la protecció general que proporciona la llei a tots els ciutadans –i per tant als barons– davant de qualsevol delictes o agressió, sembla prou clar que a problemàtiques específiques cal donar respostes específiques, que situacions «desiguals» –com és la «desigualtat» entre els percentatges de dones assassinades, agredides o maltractades i els percentatges d’homes– cal tractar-les de forma «desigual» a fi d’acostar-nos a la igualtat; i en definitiva, que no tindria sentit ni seria eficaç prendre mesures que no fossen «a mesura».

Convindria tenir present aquesta qüestió i assenyalar el desenvolupament històric del concepte d’*igualtat*, els seus contextos i les limitacions històriques i socials, davant de les quals escasses autoritats judicials han alçat o alcen la veu per denunciar-les, i explicar que aquest principi –el de la «igualtat»– s’ha anat enriquint, reformulant i matisant, a mesura que s’han considerat rellevants i prioritaris determinats drets individuals i de determinats col·lectius als quals, atesa la seua «desigualtat» de partida, calia tractar «desigualmente» per aconseguir l’«equiparació» en la igualtat formal.

La igualtat en aquest sentit no és un concepte abstracte –si coneixem la història de la ciutadania, de la igualtat i dels drets humans, no podem reivindicar un igualitarisme abstracte–, perquè ha anat transformant-se, i per això cal situar-la i explicar-la en cada moment històric. És ja més que obvi, per exemple, que la Declaració de Drets de l’«Home i del Ciutadà» de la Revolució Francesa parlava, efectivament, d’«igualtat», enfront de l’anterior societat basada en el privilegi per naixement. Però

aquesta «igualtat» exclouia «naturalment» les dones, que no van ser ciutadanes ni civilment ni políticament fins a èpoques molt recents, i aquesta premissa va ser repetida –sense que cap polític o jurista protestàs davant de la falta d’«igualtat» respecte a les dones– en la gran majoria de les constitucions i codis civils redactats fins fa molt poc de temps en els països occidentals. Al llarg del segle XX hem assistit a la plasmació jurídica dels drets de les dones com a subjectes actius de la ciutadania, però aquest reconeixement també ha posat en relleu que un accés «formalment» igual als drets no és suficient perquè es parteix de desigualtats prèvies; i d’aquí les propostes d’articulació de noves vies i de legislació específica per a donar respostes a les situacions també específiques en què es troben les dones, i per a acostar-se a la igualtat com a punt d’arribada i no com una cosa que es presuposa ja existent.

La justícia d’aquesta necessitat d’«equiparació» la recull explícitament l’article 9.2 de la Constitució espanyola. I en aquest sentit, la discriminació positiva no sols civil sinó penal té un suport constitucional explícit. El tracte «desigual» no és inconstitucional en la legislació espanyola, ja que el citat article estableix que «...correspon als poders públics promoure les condicions perquè la llibertat i la igualtat de l’individu i dels grups en què s’integra siguin reals i efectives...». I en el cas de la violència contra les dones, la «igualtat» no s’aconsegueix donant un tracte igual, sinó diferenciant, donant suport i protegint l’Estat a qui ho necessita particularment. Aquests pressupòsits entorn de l’especificitat de la situació asimètrica de les dones són els que es contemplan en la Llei Integral contra la Violència de Gènere, recentment aprovada a

Espanya, una violència a la qual es pretén donar resposta com una qüestió pública i no privada.

Es tracta, per tant, d'aprofundir el concepte d'*igualtat*, per a parlar de la igualtat –com a punt d'arribada– des de la diferència –com a punt de partida–, i no actuar des de falsos igualitarismes. Els principis abstractes han de ser contemplats com incomplets i indeterminats, i la legislació ha de tenir en compte les diferències existents en aplicar aquests principis a casos determinats, sense que això supose relativitzar els principis d'igualtat ni eliminar l'universalisme. Però les persones, i específicament les dones, són subjectes concrets i específics, amb experiències històriques específiques, i no subjectes abstractes, i en aquest sentit formula Sheila Benhabib,¹² per exemple, les seues crítiques a l'universalisme abstracte. El tracte desigual pretén equiparar i «igualar» els que són desiguals realment, en la vida real, i no sobre el paper. I per això, les mesures correctores, formalment desiguals, que tracten desigualment homes i dones, són actuacions que tenen com a objectiu establir la igualtat real, mitjançant la creació de les condicions que la facen possible. En aquest sentit, no totes les mesures són iguals ni tenen el mateix efecte, però són aquestes mesures les que, per la seua influència sobre la societat i la seua capacitat de condicionar les nostres conductes i relacions, atenyen una major importància. I per això, l'existència de textos legislatius que adopten la perspectiva de gènere és una condició, si no suficient, sí que necessària. En conclusió, la gravetat i complexitat de la violència de gènere fa que ens trobem davant d'una problemàtica de dimensions enormes i de «mil cares», perquè es tracta d'una qüestió profundament arrelada en les actituds, les

pautes mentals i els universos simbòlics de les persones. I en aquest sentit, les solucions i alternatives –entenent-les com una cursa de fons– han d'implicar a tots els ciutadans, dones i homes, perquè signifiquen, al capdavall, aprofundiment en la democràcia i en la llibertat, és a dir, més democràcia i més llibertat. □

1. Gisela Bock, *La mujer en la historia de Europa*, Madrid, Crítica, 2001.
2. Roger Chartier, *El mundo como representación. Estudios sobre historia cultural*, Barcelona, Gedisa, 1992.
3. Celia Amorós, *Hacia una crítica de la razón patriarcal*, Barcelona, Anthropos, 1991.
4. Susan Faludi, *Reacción*, Barcelona, Anagrama, 1993.
5. Nicole Arnaud-Duc, «Las contradicciones del derecho» en George Duby, Michelle Perrot, *Historia de las Mujeres. El siglo XIX*, Madrid, Taurus, 1993, pp. 91-127.
6. Mary Nash, *Mujeres en el mundo. Historia, retos y movimientos*, Madrid, Alianza, 2004.
7. Kate Millet, *Política Sexual*, Madrid, Cátedra, 1995.
8. Joan Scott, «El género: una categoría útil para el análisis histórico» en James Amelang i Mary Nash, *Historia y Género. Las mujeres en la Europa moderna y contemporánea*, València, Alfons el Magnànim, 1990. També: Anna Aguado, «La Historia de las Mujeres como historia social» en M. Isabel del Val et al., *La Historia de las Mujeres. Una revisión historiográfica*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2004, pp. 57-72.
9. Norbert Elias, *El proceso de la civilización*, Madrid, Fondo de Cultura Económica, 1987.
10. Soledad Murillo, *El mito de la vida privada*, Madrid, Siglo XXI, 1996.
11. Miguel Lorente Acosta, *El rompecabezas*, Barcelona, Ares y Mares, 2004.
12. Seyla Benhabib i Drucilla Cornell, *Teoría feminista, teoría crítica*, València, Alfons el Magnànim, 1990.

L'ambivalència del sotmetiment. Violència i gènere

Neus Campillo

UNA VIOLÈNCIA ESPECÍFICA

«És una llei política natural que els qui estan a sota de qualsevol poder d'origen antic, no comencen mai queixant-se del poder en si, sinó només del seu exercici opressiu. No han faltat mai dones que es queixassen dels maltractaments rebuts dels seus marits. I encara n'hi hauria moltes més si la queixa no fos l'estimulant més poderós per a repetir i augmentar aquests maltractaments. És això el que frustra tot intent de mantenir el poder i alhora protegir la dona dels seus abusos».¹

En aquest text de John Stuart Mill de 1869, en un assaig titulat *The subjection of women*, hi queda expressat de forma rotunda el caràcter de la violència contra les dones i la seua persistència malgrat els guanys i haver assolit moltes de les seues demandes, com ara el dret de ciutadania. Semblaria que tota la lluita feminista dels últims dos-cents anys hagués estat inútil quan sabem que no és així. En les societats occidentals les dones tenen un nivell de drets i de reconeixement social i polític

sense parió amb d'altres moments històrics i d'altres societats. Però per què no resulten anacròniques avui dia aquestes afirmacions de Mill?

La violència contra les dones s'expressa com una violència arrelada en el «domini sexual». És cert que cal referir-se al patriarcat com una estructura antropològica que fa possible i manté aquest domini, però també ho és que el patriarcat per si sol no descriu quins són els mecanismes pels quals la dona dominada interioritza la submissió. A la base del fet que les relacions entre dones i homes esdevinguen unes relacions de domini sexual que fan possible la «subjecció de les dones» hi ha el problema de la formació de la identitat sexual.²

Certament hi ha diferents formes d'explicar la violència contra les dones, però moltes no incideixen en la seua especificitat. Aquesta especificitat rau en les peculiars relacions que s'hi donen: són relacions de passió amorosa-sexual. Aleshores, els termes en què es produeix un pacte no segellat –com en els amants– o un contracte –com en el matrimoni– són bàsicament els de pactes i contractes sexuals.³ No negue que hi ha una estructuració simbòlica de les relacions de parentiu com a relacions patriarcals. Però al·ludir exclusivament a aquest nivell estructural i simbòlic, massa sovint sembla un *deus ex machina* com ara

Neus Campillo és professora de Filosofia a la Universitat de València. És autora, entre altres obres, d'*El feminisme com a crítica* (Tàndem) i *El descrèdit de la modernitat* (PUV).

invocar la «natura». Cal subratllar aquest aspecte de l'especificitat de la relació.

No hi ha un únic aspecte que pugui donar compte d'un problema complex que tanmateix pot resumir-se en un esquema molt elemental: els homes són els que mantenen la seua dona, esposa, exesposa, amant, examant, núvia, exnúvia, etc. Afirmar, com es fa de vegades, que també hi ha relacions violentes en les parelles homosexuals –que és cert– significa no veure el nucli del problema: l'aclaparadora estadística que fa de les dones «les víctimes» de la violència en les relacions. Certament, els infants també són víctimes en l'àmbit domèstic familiar, també ells són objecte d'abús sexual. Que s'haja fet més visible ara la violència de gènere no significa que no es donen altres tipus de violència, però tampoc que no es tracte d'una violència específica. Eludir altres tipus de violència no significa negar-los sinó limitar els termes de la reflexió a una forma específica de violència: la que sofreixen les dones per la seua identitat sexual. Es tracta de delimitar l'àmbit de les relacions entre els sexes i la violència pel gènere, i centrar-nos en la política sexual pròpia de la relació d'amor-passió i/o matrimonial en les relacions de parella heterosexual. En un doble sentit: la repercussió política d'allò privat-personal i l'estructuració de dominació antropologicosexual, la qual també té una vessant ontològica. Aquesta, com la diferència dels sexes, cal assumir-la en l'anàlisi de formació de la identitat. És a dir, la dominació masculina cal referir-la no sols a l'anàlisi d'allò que implica el patriarcat en les relacions estructurals dels parents sinó que també cal una anàlisi de la diferència dels sexes en la configuració de la subjectivitat i una anàlisi en termes de política sexual.⁴

Quan la filosofia s'ha ocupat de la diferència dels sexes, ho ha fet de múltiples maneres. Els discursos sobre homes i dones han format part d'una historicitat de la diferència dels sexes que ha posat en relleu que el supòsit antropològic de «dominació masculina» canvia en els diferents discursos. De manera que, si bé és cert que la major dificultat per a eradicar aquesta violència rau en el fet que la dominació masculina és una dominació simbòlica, arrelada de tal manera en els costums i les tradicions que sobreviu a tots els intents d'instaurar normes, lleis o drets, que la canvien, també ho és que les relacions de gènere canalitzen la dominació de diferents formes. La lluita contra els prejudicis i els costums ancestrals que representà la Il·lustració és cert que va possibilitar reformulacions del patriarcat i, consegüentment, de les relacions entre els sexes. La conceptualització que en resultà donà lloc a un model de «misogínia romàntica», molt present en l'educació sentimental i afectiva d'occident, en la construcció de la «ficcio domèstica» i de les formes de manifestació del desig i l'amor passió.⁵

És ja un tòpic en la literatura feminista al·ludir i criticar la conceptualització romàntica que exalta «allò femení» i les dones com a objecte de desig. Però no es pot eludir, ja que, amb variants, hi ha una pervivència fins avui de l'objectivació de les dones que fa dir a una jove del segle XXI: «Crec que és important que els mitjans de comunicació s'adrecen a la dona, i sobretot com a dona del segle XXI, però el que no es pot fer és dirigir-se a les adolescents com si fossen objectes que cal emmotllar perquè agraden als homes i facen aquest paper en la societat. I per a més *inri*, pretendre d'emotllar-les novament quan comencen a ser adultes perquè siguin independents,

autònomes, després d'haver-les emmotllades per al contrari».⁶

Que una adolescent del segle XXI faça aquestes afirmacions denota fins a quin punt la construcció de la dona com a objecte per als homes està arrelada en l'imaginari de la nostra societat, que sembla reproduir-se de forma automàtica més enllà dels mitjans tècnics o educatius a l'abast.

Però hi una cosa clara, el fet que pugui haver-hi una apreciació que això és així, significa també que alguna cosa està canviant. El model dominador sempre ha estat qüestionat històricament de forma diversa. S'ha donat la crítica d'aquest model al mateix temps que les noves formes de reproduir-lo.

LLUITA PEL RECONeixEMENT I RELACIONS ENTRE ELS SEXES

«Les pretensions ontològiques i morals han primat sobre les econòmiques en el sotmetiment de les dones pels mascles de l'espècie». El clàssic discurs de Simone de Beauvoir, que ben bé podria semblar tronat, encara serveix per a situar d'una manera clara el problema.⁷ El domini que és dóna en les relacions entre els sexes no és un domini econòmic sinó sexual. I és aquest el que vehicula les pretensions ontològiques que converteixen les dones en «allò altre» mentre que els homes s'afirmen com «el subjecte». La dependència de les dones s'ha mantingut, sobretot, gràcies a aquesta construcció simbòlica que essencialitza els gèneres i els dota d'una jerarquia i d'una gradació en què les dones són conceptualitzades com a «allò altre», com la feminitat, com una identitat genèrica que sempre s'imposa a la individualitat. La individualitat els és

vetada perquè sols hi ha referència al genèric com a allò femení que fa «idèntiques» totes les dones. En canvi, el genèric masculí funciona d'una altra manera, forma un «espai dels iguals» que mediatitza el genèric i fa possibles les individualitats.

La clàssica dialèctica de la lluita pel reconeixement que busca afirmar cada consciència afirmant-se com una llibertat enfront de l'altra que també demana llibertat es compleix en les figures del domini (el senyor) i la servitud (l'esclau). El problema de les relacions entre els sexes és que la figura del domini i la figura de l'esclau no tenen reciprocitat. Mentre que la fenomenologia de la dialèctica hegeliana descriu l'experiència que l'esclau fa de si mateix com a essencial i l'experiència de l'amo com a inessencial, el reconeixement entre els gèneres no respon a aquesta dialèctica. De manera que no hi ha reciprocitat, l'esclava no es torna «essencial».

Però què és el que fa impossible que es done reciprocitat en el reconeixement? Per què hi ha un límit a una dialèctica que pogués fer possible convertir l'esclava dominada en essencial enfront de la inessentialitat de l'amo? Perquè no hi ha superació de la dialèctica domini-esclavitut en uns termes que farien possible que el «treball» de l'esclau li proporcionàs l'afirmació de si mateix com a autoconsciència. Perquè en un model de dialèctica i lluita pel reconeixement l'amo gaudeix dels fruits i l'esclau transforma els fruits. Aquesta acció de l'esclau fa possible que l'esclau esdevinga essencial. Però no hi ha uns tals pressupòsits en la diferència entre els sexes i la seua lluita pel reconeixement. La dona no arrisca la vida com el guerrer, no transforma el producte com l'esclau, ella reproduïx la vida. La superioritat és atorgada no al que

engendra sinó al que mata, a qui s'afirma en l'existència des de la creació de valors propis.⁸

A això s'afegeix el problema de com s'interioritza el sotmetiment. El poder no sols domina des de l'exterior sinó que també forma el subjecte. El poder forma part d'allò que som en la nostra existència. El problema d'aquesta interiorització del domini que com a poder ens forma com a subjectes, que és condició de la seua existència, introdueix una paradoxa que encara és més complexa pel fet d'introduir la vessant de gènere.⁹ Però, seguint amb el problema de la falta de reciprocitat en el reconeixement, semblaria una descripció excessivament arrelada en la formació de la identitat en l'experiència que fa la consciència de si mateixa. Cal, doncs, també, fer la pregunta de quines són les estructures de les relacions. L'explicació antropològica del simulacre cultural de l'ordre patriarcal de la diferència entre els sexes indaga en aquest ordre arbitrari de les coses que es presenta com a necessari-natural.¹⁰

DOMINACIÓ MASCULINA I SUBJECCIÓ FEMENINA

La rellevància de la interpretació antropològica del «domini masculí» rau no sols a posar en relleu que es tracta d'una dominació mantinguda pel costum i interpretada com a «natural», sinó també a fer evident la imposició simbòlica en les relacions de dominació ja que les capacitats dels dominats s'estructuren com submissió-sotmetiment. La manera com s'assimila la dominació respon a la construcció androcèntrica dels sexes, la característica biològica dels quals, «donada» com a sexe biològic, vehicula la

construcció. De manera que, no la biologia, sinó la cultura «és destí». Com afirma Bourdieu, «la força especial de la sociodicea masculina procedeix del fet que acumula una doble operació: legitima una relació de dominació inscrivint-la en una naturalesa biològica que és en ella mateixa una construcció social naturalitzada».¹¹ Però la contundència de l'anàlisi etnogràfica i antropològica, tot i ser aclaridora, no pot convertir-se en l'única explicació. Cal considerar també les anàlisis històriques que la limiten. L'explicació antropològica, d'alguna manera, converteix «la necessitat de l'arbitrarietat de la dominació masculina en un transcendent històric mancat d'historicitat».¹² No és que la historicitat de la diferència dels sexes represente l'única manera de contrarestar la necessitat, però sí que és cert que aporta un discurs que problematitza, si més no, allò indefugible del destí natural que l'antropologia torna en destí «cultural».

Malgrat la necessitat ineludible que sembla constatar-se des de l'antropologia i el paper –sens dubte arrelat– del «destí» marcat per a les dones en les societats tradicionals i modernes, no és cert –com per altra banda afirma Bourdieu– que no hi haja hagut necessitat de legitimar la dominació: «La força de l'ordre masculí es descobreix en el fet que prescindeix de qualsevol justificació: la visió androcèntrica s'imposa com a neutra i no sent la necessitat d'enunciar-se en uns discursos capaços de legitimar-la».¹³ Es pot constatar que històricament sempre s'han donat discursos justificadors de la dominació masculina i de la desigualtat entre els sexes, la qual cosa fa pensar que la seua imposició no és tan «natural» perquè, si ho fos, no s'hauria buscat legitimar-la. Això vol dir que hi ha més aviat una historicitat

de la diferència dels sexes, amb relacions canviants entre els homes i les dones en la forma de l'exercici del domini. Ara: aquest domini és sempre domini masculí i, en aquest sentit, l'explicació de Bourdieu és encertada. Però, a pesar de tot, persisteix la pregunta de per què aquest ordre ha necessitat justificacions legitimadores.

A més a més, no sols hi ha discursos legitimadors i productors de la ideologia de la dominació masculina sinó que aquesta, per a perpetuar-se i reproduir-se, ha necessitat els «pactes patriarcals», necessita «mecanismes d'autodesignació dels barons per a marcar la pertinença al conjunt dels dominadors». ¹⁴ El problema és que l'estructuració de les relacions patriarcals condiciona i fa possible que la vinculació d'un individu al seu genèric siga distinta quan el genèric es masculí o femení. De manera que el «destí natural» del domini va constituint-se mitjançant interrelacions entre aquells que formen part del genèric masculí com un genèric que té poder. L'autodesignació del conjunt dels barons es fa possible per referència a un espai comú identificat com el genèric «les dones». Els pactes entre els barons com a pactes patriarcals fan possible que cadascú d'ells interioritze la dominació en un sentit genèric. La seua vinculació simbòlica als dominadors es fa amb la referència a un conjunt que té poder com a grup genèric i que es desmarca del conjunt d'aquelles que constitueixen un espai simbòlic d'allò que no ha de ser el baró. La violència està arrelada en la mateixa constitució dels genèrics en tant que el masculí es caracteritza per assignar espais i tenir poder, i el femení és un referent de negació, és «allò altre», que ells no són. Les dones apareixen com un espai practicosimbòlic constituït com el revers del conjunt dels barons i

elles formen a la vegada un espai simbòlic d'indistinció. És a dir, des dels barons, les dones són *la dona*, una identitat femenina que ells no són i que és com un *topos*, un espai d'aquelles que són idèntiques. Com afirma Cèlia Amorós: «El *topos* així constituït, i que produeix en virtut d'aquesta mateixa constitució un efecte pseudosintètic en el conjunt serialitzat dels barons, és *la dona*. Doncs bé: aquest *topos* constituït com a lloc practicosimbòlic resulta ser objecte de violència en aquest nivell d'anàlisi, *com a efecte del mode mateix de la seua constitució*, en tant que revers del sistema d'autodesignació dels barons com a tals». ¹⁵ El problema és, doncs, que l'efecte de la pertinença a un grup heterodesignat, no autodesignat, és ja en si mateix un acte generador de violència. És en aquest punt on es veu clarament la necessitat política de l'autodesignació, de canviar les relacions entre els sexes per a evitar la violència i és també on es veu la necessitat d'afirmació de les dones com a genèric. L'autonomia individual és una condició necessària però no suficient per a evitar la violència contra les dones. Una dona individual sempre estarà en condicions de ser maltractada mentre les dones genèricament ho siguen, ja que és la pertinença al genèric el que l'ha feta susceptible d'aquesta violència específica: una violència masculista fruit de la dominació masculina.

En conseqüència, cal fer polítiques feministes encara que sembla que hi hauria una «necessitat natural» o «un transcendent antropològic» pel qual la dominació masculina estaria tan fortament arrelada que constituïria l'ordre de les coses... Però la política de les dones, els feminismes, posa en relleu que, malgrat la força dels discursos de legitimació de la dominació masculina,

hi ha hagut també la força dels pactes entre dones, s'han fet presents històricament les vindicacions feministes i la subversió, la voluntat de canviar les regles de la tribu.

PODER, SUBJECTIVITAT I GÈNERE

Però, si tornem al problema de la formació de la identitat, es fa palès que la subjectivitat es construeix bo i assumint el desig sexual des de la submissió. La conceptualització d'«allò femení» i «allò masculí» hi té, també, un paper central.¹⁶

Des de Mary Wollstonecraft a John Stuart Mill el feminisme clàssic ja s'adonà de la rellevància de la formació de la identitat de les dones des d'un model d'«allò femení» on la submissió és part essencial de l'atractiu sexual i personal. Si, a més a més, s'entén que aquest atractiu és consubstancial a la identitat femenina, mentre que sols és accidental en la formació de la identitat masculina, tindrem un exemple de discursos que fan palès que és impossible eliminar (superar) la figura de l'esclau sense fer un canvi en la formació mateixa d'allò femení. És a dir, sense canviar les relacions entre els sexes i les normes de gènere. No es dona reciprocitat en el reconeixement perquè no pot donar-se, perquè la diferència dels sexes és una diferència en la qual el domini d'un sexe sobre l'altre marca la diferència.

I a més a més, els discursos de la impossibilitat de la igualtat en l'amor ho corroboren. La perspicàcia de Nietzsche en veure aquest aspecte rau a afirmar de manera rotunda:

mai no admetré que pugui parlar-se de drets iguals de l'home i de la dona en l'amor: no

hi ha tal igualtat de drets. L'home i la dona entenen cadascun una cosa diferent per amor, i una de les condicions de l'amor entre els dos sexes és que als sentiments de l'un no corresponen en l'altre sentiments idèntics. Allò que la dona entén per amor és claríssim: abandó complet en cos i ànima (no sols abnegació) sense miraments ni restriccions. A la dona l'averkonyiria i l'espantaria, per contra, una entrega subjecta a clàusules i restriccions. Atesa aquesta mancança de condicions, el seu amor és una veritable fe, la seua única fe. L'home, quan estima una dona, li exigeix aquest amor, i pel mateix fet d'exigir-li'l, es troba a cent llegües lluny de la hipòtesi de l'amor femení; suposant que hi haja homes que senten la necessitat d'aquell abandonament complet, aquests homes no són pas homes. Un home que estima com estima una dona esdevé esclau; però una dona que estima com estimen les dones resulta una dona de cap a peus.¹⁷

La identitat de la dona en el sotmetiment és la realització autèntica del genèric. La terrible veritat es desemmascara en afirmar tan rotundament que la identitat femenina és una renúncia als drets personals, és acceptació de la condició de propietat d'altri, que la renúncia i l'entrega formen part d'allò que «una dona és» o, millor dit, d'allò que desitja, un desig de «fondre's en la idea de propietat i possessió». La lògica del desig no sap de contractes socials ni de recerca de justícia. És un altra lògica.

És cert que els mecanismes de sotmetiment i poder formen l'existència dels subjectes, de tot procés de subjectivació i són condició de la seua existència i de la trajectòria del seu desig. Però els discursos que legitimen la diferència dels sexes com una desigualtat en l'amor legitimen i vehiculen

aquesta formació psíquica de dominació, i hi introdueixen mecanismes de poder genèricament constituïts i li donen una traducció de política sexual.

Els mecanismes psíquics de poder són fonamentals per a aclarir la violència contra les dones perquè formen, constitueixen el subjecte. De manera que aquests no intervenen sols des de l'exterior sinó des de l'interior del subjecte. En poques paraules, el subjecte existeix com a poder des del sotmetiment.¹⁸ D'ací l'ambivalència del sotmetiment. El subjecte es forma en la subjecció.

He al·ludit abans a la lluita pel reconeixement, a la formació de la «consciència desgraciada» en tant que es constitueix una autocensura. Aquest model introdueix el poder de l'amo respecte de l'esclau. Però, en la formació de la identitat subjectiva apareix la figura del domini com externa i distinta del dominat. En la nova figura de la «consciència desgraciada» el domini s'interioritza. Aquesta és una consciència la identitat de la qual es forma per mecanismes de regulació i repressió que fan possible que el poder siga intern.

És important donar compte d'aquest fenomen de l'ambivalència del sotmetiment per mitjà del qual es constata que no sols ens oposem al poder com a subjectes sinó que la mateixa forma de constituir-nos depèn del poder i això d'una manera radical en tant que la dependència ho és en el nivell de la pròpia existència. La idea que les dones no sols viuen en el patriarcat sinó que el patriarcat viu en elles o la de la complicitat de les víctimes arranca d'aquí. Però és cert que aquesta explicació de l'ambivalència del sotmetiment és general per a la formació de tot subjecte més enllà del gènere. El desig ens forma des de vincles que creen el sotmetiment en la nostra exis-

tència. Ara bé, malgrat això, en el cas de les dones a més d'aquests mecanismes psíquics, hi intervenen els específics per sexe.

No ens hauria d'estranyar, doncs, que des del feminisme es pose en qüestió l'amor com una ideologia justificadora del domini de les dones.¹⁹ És per això també que fer front a la violència contra les dones no és un problema només de lleis sinó també personal i polític, en tant que «allò personal és polític».

Encara que no siga tan sols polític, tot i ser-ho, sinó de subversió de la identitat, tampoc significa que per això el «crit» eticopolític dels feminismes siga silenciats –perquè es tracta d'un crit que fa de la subversió de la identitat (d'allò personal) un problema polític. El problema, doncs, és clar que es relaciona amb la manera com el poder ens forma com a subjectes, però també amb la manera com es poden reestructurar les normes de gènere que ens constitueixen com a subjectes conformats per elles.²⁰

SUBVERTIR LA IDENTITAT, IMPUGNAR EL DOMINI

Si per al manteniment de la dominació masculina hem vist que calen els pactes entre el conjunt dels dominadors, els pactes patriarcals, és clar que la subversió, conjurar el destí ineluctable passa pels pactes entre aquelles que han estat heterodesignades. Dit en termes clàssics, l'autonomia de la dona individual, l'afirmació de la seua llibertat, implica trencar la identitat genèrica que la configura en un «espai de les idèntiques» i articular, fer possibles pactes per a constituir un espai de «les iguals», de les dones com a individualitats.

Però és això possible? I, d'altra banda, és desitjable? S'arrisquen a una transformació de les identitats en les quals el sexe (i l'amor) no siga rellevant? No és rellevant el sexe, i l'amor, si falta el component de la submissió? Fins a quin punt aquesta estructuració formada en la submissió és necessària en la psicologia de la dona adulta maltractada de manera física o psicològica i no sols en un sentit simbòlic de pertinença al genèric? És a dir, quan una dona no pot ni fer una narració sobre ella mateixa sense que aparega l'element de dependència i submissió a un baró, com podem parlar d'eliminar la violència si no és a costa d'eliminar-se ella mateixa?²¹

S'ha destacat la rellevància de la violència simbòlica i les dificultats d'eliminar-la. És per això que el problema de lluitar contra la violència de gènere no és un problema de situar les dones en el paper de «víctimes» i planificar assistència a les víctimes. El problema és integral, però, i sobretot és un qüestionament de la imposició d'unes rígides normes de gènere.

Encara que «allò personal és polític», ho és amb una lògica diferent de la lògica de la política de la representació. «Allò personal és polític», però «és personal». Per consegüent, és aquest àmbit de la identitat subjectada el que comporta un tractament del problema distint i una política diferent. Com fer possible l'articulació dels dos nivells és, doncs, la tasca de les polítiques feministes.

La rellevància del factor de domini sexual no és subscrit per tots els feminismes i molt menys pels antifeministes o els misògins, homes o dones. Les raons són diverses. Des de la misogínia, senzillament, no es veu que hi haja cap domini entre els sexes, i si es donava, més aviat seria la imatge de la dona dominadora, la mare castradora. Des

d'alguns feminismes hi ha el rebuig que es victimitze les dones i sols se les veja des d'aquesta submissió de la identitat. Però el fet incontrovertible que hi ha una violència específica per sexe i que els assoliments socials i polítics no l'atenuen, dóna compte del fet que la dominació masculina està arrelada, més enllà de les estructuracions socials, en estructuracions simbòliques. I la violència simbòlica és una base estructuradora del llenguatge i de l'acció. D'ací l'enorme dificultat per a canviar-la. Malgrat això, la possibilitat de la llibertat és una necessitat per a les dones. Reestructurar les pautes de gènere que ens han estat imposades no significa renunciar a l'amor ni a la passió sexual. L'hegemonia d'una heterosexualitat marcada per la violència contra les dones fa necessari subvertir-la.

Cal buscar alternatives diverses i construir una esfera pública en la qual la pluralitat de les opcions del feminisme, malgrat que polemitzen entre si, proposen alternatives, cerquen no sols polítiques de representació sinó que creen també una cultura crítica.

És a dir, si la violència contra les dones és una violència de gènere i no sols és una violència física sinó sobretot estructural i simbòlica, l'única alternativa possible és una cultura de resignificació del llenguatge i l'acció que la fa possible. Això vol dir que és prioritària l'afirmació de les dones des de la seua llibertat, el desenvolupament en tots els camps possibles de les dones com a genèric. Sols des del reconeixement del genèric és possible subvertir la identitat sotmesa. Sols des de la creació d'una ciutadania que signifiqui participació en l'esfera pública i eliminació de tots aquells discursos en què les dones apareixen com a dominades.²²

Calen, doncs, polítiques de pactes entre les dones que afecten el nucli mateix de la formació de la identitat, per eliminar la subjectivació des del sotmetiment; polítiques i actituds que qüestionen tot plegat. Sense oblidar que la ciutadania no és sol un problema de representació sinó de subvertir la identitat i conjurar el domini. □

1. John Stuart Mill i Harriet Taylor Mill, *Ensayos sobre la Igualdad sexual*, Barcelona, Península, 1973, pp. 172-173. [N'hi ha una edició recent en la col·lecció «Feminismos», Madrid, Cátedra-Instituto de la Mujer-Universitat de València, 2002.]
2. El terme «subjecció» és utilitzat expressament en referència a dues qüestions: el títol de l'assaig de Mill, «The subjection of women», que s'ha traduït com «La subjecció de la dona», però que de vegades es tradueix per «l'esclavitud», i la referència al fet que el subjecte es constitueix des de la subjecció, tal i com al·ludiré més endavant.
3. No és possible donar compte de tota la literatura, feminista o no, relativa a les anàlisis del «patriarcat» i la discussió sobre la pertinència o no d'utilitzar aquest terme. Per això remetria a AADD, *10 palabras clave sobre mujer* (Cèlia Amorós, dir., Pamplona, Verbo Divino, 1995). En aquest llibre se'n dona bibliografia pertinent, així com un aclariment d'aquest i altres conceptes clau en les investigacions sobre la diferència dels sexes. Quant al concepte de «patriarcat», en concret, Luisa Posada Kubisa en fa una anàlisi molt acurada. Hi destaca la distinció entre «un patriarcat de coerció» i el «patriarcat de consentiment». Vull obviar aquestes precisions terminològiques, tot i que en la meua reflexió queden clares les al·lusions a com es dona una redefinició del patriarcat.
4. Entendre que hi havia una política sexual va ser la característica del feminisme radical dels anys 60-70 del segle xx. El 1969, el llibre de Kate Millet *Sexual Politics* n'és una prova.
5. Aquest aspecte té especial rellevància en un pensador com ara J. J. Rousseau, que va tenir una gran influència en l'educació sentimental i política durant tot el segle XIX. Vegeu Rosa Cobo, *Fundamentos del patriarcat moderno. Jean Jacques Rousseau*, Madrid, Cátedra-Instituto de la Mujer-Universitat de València, 1995.
6. Redacció d'una jove de 2n curs de Batxillerat. Vegeu G. Satre, «La no percepció de la violència contra las mujeres», en «Seminario Balances y Perspectivas de los estudios de las mujeres y del género», *Debate* (Instituto de la Mujer) núm. 40, Madrid, 2003, pp. 178-185. En aquest article es fa una anàlisi del problema de la permissivitat social de la violència contra les dones i la manera com els xiquets i les xiquetes interioritzen pautes de conducta que porten a assumir la situació violenta contra les joves com a acceptable.
7. Simone de Beauvoir, *Le deuxième sexe*, París, Gallimard, 1949. [*El segundo sexo*, Madrid, Cátedra-Instituto de la Mujer-Universitat de València, Col. «Feminismos», 1999.] Les al·lusions als autors clàssics sempre semblen controvertides, i no sols en el feminisme. Però sabem que el diàleg amb la tradició proporciona constantment noves formes per a pensar la nostra actualitat i, encara només fos per això, caldria tornar una vegada i una altra sobre els clàssics.
8. No podem entrar en l'anàlisi del que significa la dialèctica hegeliana de la figura de «la consciència desgraciada», que significarà una interiorització del l'esclau en la figura de l'estoïcisme: per dir-ho breument, la por a la mort es resoluria en la interiorització de l'angoixa.
9. Vegeu Judith Butler, *Mecanismos psíquicos del poder. Teorías sobre la sujeción*, Madrid, Cátedra-Instituto de la Mujer-Universitat de València, 2001. L'autora, partint de Hegel, Nietzsche i Freud, incorpora la teoria del poder de M. Foucault per assajar una teoria de la psique que abordaria el problema, que aquest autor assenyala però no desenvolupa, de com el poder forma el subjecte.
10. José Lorite Mena, *El Orden Femenino: origen de un simulacro cultural*, Barcelona, Anthropos. Com es tracta d'un article assagístic, deixo de banda totes aquelles controvèrsies entre paradigmes filosòfics, antropològics i psicològics que han intentat donar explicacions i comprendre el patriarcat i la interiorització psicològica per part de la subjectivitat de la dona d'aquest ordre simbòlic que l'aliena. Per citar només una controvèrsia clàssica, la polèmica entre el feminisme existencialista de Simone de Beauvoir i el feminisme estructuralista de Juliet Mitchel, que als anys setanta va fer una crítica a l'ontologia existencial des de la psicoanàlisi. Juliet Mitchel, *Psicoanálisis y feminismo*, Barcelona, Anagrama, 1975. Per a una clara exposició del debat, vegeu Cèlia Amorós, *Hacia una crítica de la razón patriarcal*, Barcelona, Anthropos, 1985.

11. Pierre Bourdieu, *La dominación masculina*, Barcelona, 2000, p. 37.
12. Julia Varela i Fernando Alvarez Uría, «Sociología del género: Algunos modelos de análisis», *Archipiélago*, núm. 30.
13. Pierre Bourdieu, cit., p. 22
14. Cèlia Amorós, «Violencia contra las mujeres y pactos patriarcales», en Virginia Maqueira i Cristina Sánchez, comps., *Violencia y sociedad patriarcal*, Editorial Pablo Iglesias, p. 40. Amorós pren l'anàlisi de la *Crítica de la raó dialèctica*, de J. P. Sartre, on aquest explicava que la dialèctica hegeliana de l'amo i l'esclau necessitava la dinàmica de les relacions dels amos entre si per a ser concloent.
15. Cèlia Amorós, loc. cit., p. 43.
16. La psicoanàlisi ha fet un treball incommensurable en aquesta aspecte. Ahora, també des del seu camp, hi ha diferents parers i controvèrsies.
17. F. Nietzsche, *La Gaya Ciencia*, paràgraf 363, ed. de Palamus, Barcelona, 1979, pp. 222-223. Cal assenyalar que la concepció de la dona i de la feminitat en Nietzsche és molt més complexa del que aquest fragment aïllat podria transmetre. Vegeu Elvira Burgos Díaz, «Afirmando las diferencias: el feminismo de Nietzsche», *Asparkia, Investigación Feminista*, Universitat Jaume I de Castelló, núm. 11, 2000, pp. 77-93.
18. Aquest és un tema investigat des de la perspectiva de Michel Foucault en *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión*, Madrid, Siglo XXI, 1994, i en *Historia de la sexualidad*, Madrid, Siglo XXI, 1997.
19. Vegeu Anna G. Jónsnadóttir, *El poder del amor. ¿Le importa el sexo a la Democracia?*, Madrid, Cátedra-Instituto de la Mujer-Universitat de València, 1993. L'autora defensa la tesi que, en les societats contemporànies avançades, ni la dependència econòmica ni la divisió desigual del treball hi són l'eix central de la dominació sobre les dones. Aquesta es dóna en l'amor humà, la cura, etc., i els resultants d'aquestes activitats. Sosté que el «nucli de la dominació masculina rau en la mateixa relació sexual, no sols en les relacions íntimes de parella sinó en un similar intercanvi desigual d'atencions i plaer que es dóna entre homes i dones en altres contextos: en el treball, en la política etc.» (p. 51).
20. Per a una anàlisi de la filosofia de Judith Butler entorn d'aquest tema, vegeu Elvira Burgos Díaz, «Hacia la libertad. Contra la violencia. La apuesta de Judith Butler», en Domingo García Marzá i Elsa González (eds.), *Entre la ética y la política. Éticas de la sociedad civil*, Universitat Jaume I, Llibre Electrònic, Col. e-Humanitats, núm. 1, Castelló, pp. 750-768.
21. Em referesc al problema de la violència contra les dones i a la dominació masculina. Però és clar que el problema de subvertir la identitat i impugnar l'ordre del domini és un problema general. Si estem constituïts pel sometiment, com és possible no ser dominats? D'ací la proposta de subvertir el domini.
22. Sonia Reverter ha fet un acurada anàlisi de les relacions entre capital social i violència de gènere, en la qual ha posat de manifest que amb polítiques assistencials no es pot lluitar contra una violència com la de gènere. Caldria, segons Reverter, «generar espais per a l'acumulació de capital social. Han de ser polítiques que es basen en l'empoderament i en la construcció de l'agència». Sonia Reverter, «Capital social y violencia de género», en Domingo García Marzá i Elsa González (eds.), *Entre la ética y la política. Éticas de la sociedad civil*, Universitat Jaume I, Llibre Electrònic, Col. e-Humanitats, núm. 1, Castelló, pp. 794-808.

La violència de gènere en els mitjans de comunicació

Joan M. Oleaque

Qualsevol que, accidentalment o no, es digne a contemplar alguns programes televisius de sobretaula pot haver-se trobat darrerament amb una notícia particularment surreal. Està relacionada amb Juan Miguel –se'l coneix així, sense cognom–, antic marit de la cantant Karina, qui va ser un dels convidats del que, ara com ara, ha estat el més impactant *reality show* que haja emés mai Tele 5, una cadena especialista en el format. Es tractava d'*Hotel Glam*, un experiment televisiu que reunia entre quatre parets, i en eventual estat estupefaent, alguns dels famosos, postfamosos i profamosos més *freaks* de l'entreteniment mediàtic sensacionalista. En aquest programa, Juan Miguel i Tamara, peculiar cantant-escombraria que també hi participava, mantingueren una relació, o cosa semblant. Al llarg de les distintes emissions d'*Hotel Glam*, el presentador Jesús Vázquez i els mateixos protagonistes del programa especulaven amb tot allò que els passava durant el tancament. Parlaren sobre

adiccions nocturnes del parent de Franco, Pocholo Martínez Bordiu; de la possible homosexualitat de Juan Miguel; de si les vedetes Malena Gracia i Yola Berrocal eren, o podien ser, al mateix temps lesbianes i/o prostitutes; i sobretot, discutiren al voltant de si, de manera furtiva però contundent, Yola Berrocal, li havia practicat, a Dinio –antiga parella de Marujita Díaz– una masturbació oral o manual.

Tot allò va ser molt contestat públicament gràcies als excessos sense fre que caracteritzaven els participants. En conseqüència, la majoria dels protagonistes d'aquell programa –vividors professionals i buscavides reconeguts– han acabat desviant-se del centre de l'èxit, i s'han vist condemnats a sobreviure als seus ravals. Des d'aleshores, gairebé l'única cosa que poden fer per intentar apropar-se per moments a aquest enyorat centre és aprofundir allò que els va fer populars: l'agressivitat catòdica sense cap mena de control, la polèmica estrambòtica i violenta. Per això, Tamara, per tornar a ser algú en l'univers en què ella es mou, ha acusat Juan Miguel d'haver exercit sobre ella «un maltractament» quan tots dos formaven part de l'equip d'*Hotel Glam*. L'ha acusat, clar, davant de les càmeres de televisió, concretament davant de les càmeres de l'espai *Aquí hay tomate*, un noticiari de Tele 5 suposadament rosa que no parla del

Joan M. Oleaque és periodista i professor a la Facultat de Periodisme de la Universitat de València. És autor dels llibres *Des de la tenebra, un descens al cas Alcàsser* (Empúries, 2002) i *En extasi. Drogues, música màkina i ball: viatge a les entranyes de 'la festa'* (Ara Llibres, 2004).

món del cor, sinó que l'obre en canal fins a ofegar la pantalla amb vòmits de sang.

La notícia, acompanyada del record grotesc del programa i de l'aspecte i les maneres de Juan Miguel, que recorden les d'un vell transformista de *varietés*, i de la figura com de nou transvestit de Tamara, dóna un nou sentit a aquest element televisiu que N. Fernández Díaz –autora del llibre *La violència sexual y su representación en la prensa* (Barcelona, Anthropos, 2003)– anomena «violència de consum». És a dir, un element televisiu que no és altra cosa que una recreació mediàtica de la violència real en la qual predominen els aspectes cridaners, morboses, espectaculars. L'abús que hem viscut, els darrers anys, d'aquesta recreació en el tractament de les agressions sobre les dones ha desembocat en exemples com els referits, en els quals l'abús del recurs a la «violència de consum» ha acabat convertint-la en una farsa paròdica destinada a l'entreteniment. I al públic, què li queda? Una boira, una idea final que ridiculitza la violència de gènere.

MORBOSITAT EN LA COMMOCIÓ

Aquesta idea no creix només sobre els teatres de titelles que tan habituals són en programes obertament grocs com ara *Aquí hay tomate*, sinó que creix també sobre la cobertura habitual que premsa, ràdio, televisió i internet fan de les notícies sobre violència domèstica. En donar-les s'hi destaquen els aspectes més truculents en qualsevol sentit. És a dir, tant la mort, la mutilació o l'apallissament de la víctima com les eventuals sentències judicials estrambòtiques que imposen penes menors als mal-

tractadors. Una cosa i l'altra ofereixen una percepció llunyana del problema, potencien una manca d'identificació del lector amb els fets, disposen una percepció grotesca, extravagant i ridícula del succés. Fins i tot, quan els diaris informen del gran nombre de dones apallissades o mortes cada any, el ciutadà percep el fet com una mena d'histèria social no quotidiana. Per què?

Trobarem respostes si ens aturem a observar que la cobertura informativa d'aquests successos acostuma a ser morbosa, i la morbositat atrau per la seua capacitat d'atorgar als fets una aparença de ficció salvatge. I doncs, el públic, quan consumeix la notícia, s'endinsa en una situació semblant a quan veu un *reality show*, un moment en què l'espectador sap que els personatges són reals, o poden ser-ho, però en què també sap que la situació que contempla està manipulada per pujar l'adrenalina a l'espectador. Tot es complica més encara quan *realities* i realitat s'uneixen en un final de pel·lícula de terror, com els cíclics casos en què dones que apareixen en televisió denunciant maltractaments són finalment assassinades per la seua parella. Dificil discernir per a qualsevol persona on és la pura realitat. Per molt que coste d'acceptar als periodistes, ni les espectadores maltractades pels seus marits acostumen a sentir-se identificades amb les més terribles notícies d'aquest estil.

ABÚS D'ARQUETIPS

És difícil que ho puguen fer a través d'informacions que abusen constantment dels arquetips. En moltíssimes ocasions, el redactor i el mitjà, quan treballen els succeos –sobretot quan es tracta de successos

relacionats amb violència masclista, que afecten especialment una gran part del públic— allò que busquen és, més que informar, commoure i enganxar el consumidor. Com més sensacionalista és el mitjà més s'abusa de la voluntat de commoció en la notícia. Així ho constata en les seues anàlisis l'Associació d'Usuaris de la Comunicació (AUC), una entitat que estudia el tractament i l'impacte comunicatiu d'aquest tipus de sucesos. Segons els seus estudis, per a potenciar la commoció emotiva, els informadors potencien els aspectes més brutals de la notícia per damunt del drama personal de les agredides, per damunt de la seua situació de dones quotidianes immerses en una situació, la del maltractament, que per a elles —i per a moltes altres dones— resulta quotidiana. Per això, si bé és cert que quan les víctimes parlen als mitjans ho fan amb la seua veu, no ho fan, segons AUC, «amb les seues pròpies paraules», sinó amb un discurs «alienat» que segueix un guió determinat per raons productives —la necessitat de mantenir audiència— i dins d'un espai i un temps que acostumen a ser escassos.

L'AUC considera que, com a conseqüència d'això, «la informació mediàtica que s'ofereix és reduccionista, estereotipada, fins i tot caricaturesca». Els mitjans pretenen «commoure i enganxar l'espectador», però en realitat el distancien «de l'empatia amb la víctima». És a dir, que s'evita la identificació «a favor de la projecció», i amb això es converteix el maltractador i la maltractada en «els altres», en éssers distants que el públic no entén com gent que forma part del seu context real i proper. Per això, en opinió de l'AUC, «malgrat la coartada de l'interès humà, la utilitat d'aquest tipus de tractaments mediàtics a l'hora de contribuir a la solució del problema de la violència contra

la dona és, com a mínim, dubtosa». Vertaderament, quasi sempre és contraproductiu, ja que ajuda que la violència de gènere siga entesa per l'espectador més com una estricta mercaderia periodística que com una qüestió ciutadana urgent.

LA VISIÓ DE L'AGRESSOR

I no sols per l'enfocament mediàtic de la víctima, sinó també pel tractament que fan del paper de l'agressor, una figura de la qual l'AUC opina que, en la majoria de notícies sobre mals tractes, «no hi ha una aproximació mediàtica mínimament acceptable». «La seua referència verbal o icònica en les informacions sobre actes de violència exercits contra les dones és pràcticament inamovible», insisteix. La repugnància, l'odi o la incomoditat que genera apropar-se informativament al violador, a l'assassí de dones o al maltractador, converteix la seua imatge periodística en la d'un monstre mecànic despulat d'humanitat. És, en definitiva, el resultat d'una construcció periodística que busca establir sense escletxes una imatge determinada de l'agressor i de la víctima. «En la biografia construïda de l'agressor», apunten les anàlisis de l'AUC, «se'l presenta com a criminal o com a malalt, com a psicòpata o com a psicòtic, com a malvat o com a salvatge». El cas és que si l'agressor és, gràcies als mitjans, només un psicòpata, un malvat, una *mala persona*, no fa falta que ningú intente avançar en les causes del seu comportament. Com que no hi ha possibilitat d'aprofundir, és inútil la temptativa d'anàlisi, com ho és tenir qualsevol pretensió que busque reduir o impedir la violència domèstica més enllà de les mesures repressives que s'apliquen individualment sobre

cada maltractador: aquest és el resultat que transmet el discurs mediàtic habitual. Tot això resulta molt còmode per als mitjans, els evita feina i els evita la desagradable incomoditat d'humanitzar els agressors, de buscar, en aquesta humanitat, possibles raons a un comportament tan lamentable. Fins i tot resulta còmode per a aquelles activistes feministes que no volen sentir parlar de motius, només de càstig. Però, en canvi, resulta altament perjudicial per a les víctimes –les que ja han patit violència i les que es troben en risc de patir-la– i també per a la generalitat del progrés social, per tal com el reduccionisme i l'estereotip mantenen la violència de gènere en una dimensió fantasma, en una galàxia etèria, en una realitat paral·lela salvatge quasi fantàstica. La manté convertida en una mena de llegenda urbana.

LA CONTRADICCIÓ I LES RUTINES PRODUCTIVES

No obstant això, i com és fàcil d'imaginar, les moltes notícies sobre violència de gènere que vivim avui també han generat determinades conseqüències interessants i positives. De fet, han aconseguit que el maltractament contra les dones entre definitivament en l'agenda dels periodistes i que s'haja fet visible com a problema més enllà dels casos especialment terribles (els que acaben en tortura assassina). D'alguna manera, les víctimes han trobat que les seues històries són ateses, i que elles i la seua experiència són importants en els programes o articles que parlen sobre el tema, i ho són més que l'opinió dels experts o les autoritats. La pressió mediàtica ha afavorit que els polítics, per qüestions d'imatge, hagen de

preocupar-se públicament dels problemes de violència domèstica, i potencia que cap membre de les forces de seguretat no tinga el valor de prendre's a broma les denúncies sobre maltractaments.

El problema, però, és la manca d'una estructura moral mediàtica que, en el dia a dia informatiu, pugui apartar determinats temes especialment delicats –com ho és aquest– de les baixeses que avui són inherents a les rutines productives habituals. Una d'aquestes rutines era denunciada l'any 2004 per Icíar Bollaín, directora i coguionista de la pel·lícula *Te doy mis ojos* –una gran obra sobre el maltractament domèstic que feia millor periodisme que la majoria dels mitjans–, Alcía Luna, coguionista de la mateixa cinta, i Pizqui Calvo, presidenta de l'associació María Padilla de Toledo. En una carta pública s'escandalitzaven del fet que «més de dos milions de dones víctimes de maltractaments» siguen terroritzades cada dia «per tots aquells mitjans de comunicació que informen amb assiduitat de com altres víctimes són salvatgement assassinades pels seus heroics marits».

La realitzadora i les seues companyes d'article utilitzaven l'adjectiu «heroics» perquè, a parer seu, «el desenvolupament de la informació establerta els situa en el lloc de l'home fort que decideix el destí dels éssers de la seua llar d'horror».

I continuen: «totes aquelles persones que treballen en l'entorn dels maltractaments coneixen molt bé les conseqüències de les informacions dels telediaris i la premsa escrita». «En cadascuna de les llars amb víctimes se sent una veu masculina recordant què li passarà a la dona si continua amb el seu comportament». «Els psicòlegs», apunten tot seguit, «han vist que dones maltractades que al llarg de mesos

han aconseguit armar-se de valor i acudir en secret a teràpies d'ajuda, abandonen aquestes teràpies després d'una nova notícia d'assassinat de gènere». «Aquelles que van aconseguir una ordre d'allunyament no es troben capacitades per a eixir al carrer; les que viuen amb l'ogre a casa pateixen atacs d'ansietat; els terapeutes no les saben ajudar», insisteixen.

Les autores de la carta, plantegen una altra possibilitat d'informar. Una en què el lector pugui trobar-se escrit: «la policia persegueix un home per haver apunyalat cinc vegades la seua dona»; «la policia deté una multitud que intentava linxar un home per haver ruixat de gasolina la seua dona». Una possibilitat informativa ben distinta a l'actual, en la qual, es lamenten, és més habitual trobar escrit: «una dona és apunyalada cinc vegades pel seu exmarit»; «un home ruixa de gasolina la seua dona»...

«No hauríem de situar cadascú al seu lloc?», es pregunten. No seria millor «que l'home maltractador pugui veure en què es convertirà la seua vida si continua amb el seu comportament violent, en compte de com acabarà la seua dona el dia que a ell li passe pel cap?». «Les informacions que rebem», sentencien, «vénen carregades de conseqüències». «Seria molt encoratjador», desitgen, «descobrir que algú s'ha parat a pensar-hi».

UNA EXIGÈNCIA COHERENT

Potser sorprèn que siga precisament Iciar Bollaín qui faça pública aquesta reflexió. La directora, amb *Tè doy mis ojos*, va rebre crítiques furibundes de part de veteranes lluitadores feministes per haver situat en un pla humà l'agressor, per haver-lo dibuixat

amb més matisos del que ho fan els periòdics. Ara pot semblar que la realitzadora demane en la carta coses diferents: una informació que incidisca en l'aspecte més elemental del maltractador, el més necessari de ser castigat.

Un punt de vista no contradiu, però, l'altre. Perquè, si bé en la seua pel·lícula Bollaín humanitza la visió sobre el monstre-home, ara intenta humanitzar un altre monstre: el mediàtic. Ella i les seues companyes, en la carta, semblen haver assumit que els creadors d'informació no estan disposats a arribar a grans nivells de subtileza en la violència contra la dona. A partir d'això, com a mínim, els exigeixen una coherència amb el teòric paper que els mitjans diuen desenvolupar. O no està tothom cansat de sentir els responsables dels informatius televisius parlar d'una suposada «vocació de servei públic» dels telediaris? No diuen també això els famosos conductors dels magazins radiofònics quan tracten sobre successos espectaculars? No es vanten els periòdics d'informar i servir a la societat amb més precisió i profunditat que qualsevol altre mitjà?

Sense la possibilitat de demanar profunditat i compromís d'anàlisi als responsables mediàtics, Bollaín i les altres els demanen una aposta real per allò que diuen defensar: el servei al ciutadà. La decència, vaja.

I poden esperar Bollaín i les altres signants de la carta que algú els faça cas? L'actual situació mediàtica fa pensar que no. Això pot deduir-se dels informes de l'AUC. «En termes psicoanalítics», recull un dels seus textos, «la informació és el món de la correcció política; en aquest món es denosta de forma gairebé generalitzada la violència exercida contra les dones». «Però els mitjans», no obstant això, «ofereixen un mis-

satge amb dos fronts que resulta antitètic». Si en el front de la informació aparentment es condemna la utilització i l'abús de la dona, en el front de l'entreteniment mediàtic «[la figura femenina] es rebaixa constantment en la publicitat i en la pornografia». «La violència resulta progressivament present en aquests continguts, i la tendència no es veu compensada amb el fet que en els anuncis [com en determinats programes de *realities*] cada vegada apereguen més dones que resulten agressives amb els homes». Vertaderament, «la dona agressora, l'estricta governanta, retroalimenta la imaginaria eròtica masculina i es troba en el seu mateix nucli». Això, bé, és pràcticament aplicable a tots els espais mediàtics d'entreteniment.

I més: perquè, des dels anys noranta, al nostre país la informació, a mesura que ha interessat més i més com a vehicle comercial i que ha augmentat la competència entre empreses del sector, està cada vegada més barrejada amb l'entreteniment espectacular i amb els seus punts de vista. La que més ho està és la informació que resulta més susceptible de ser explotada morbosament. Entre altres, la que afecta la violència contra les dones, contaminada fins al cor per les pautes que la indústria de l'entreteniment aplica a la qüestió. Que es concreten en un abús habitual de la figura femenina i les seues circumstàncies.

LA FALSA REALITAT

Tot s'agreuja en uns moments com els actuals, quan no falten ocasions en què el ciutadà no sap dir què hi ha de real i què hi ha de falsedat comercial en el periodisme que li arriba. Un ciutadà que cada vegada

perd menys temps en disquisicions d'aquest estil, perquè la sensació que té, adquirida a través de poderosos anys d'excessos mediàtics, de traïcions informatives i de manipulacions demagògiques, és que entreteniment, manipulació i informació són maneres d'anomenar la mateixa cosa. Ni el legislador ni els jutges ni ningú —menys encara els mitjans— no han fet res per aclarir les diferències o per desfer un nus que es fa més fort com més fràgil és la informació a la qual afecta.

La primera gran i estel·lar ocasió moderna en què, a casa nostra, i davant de milions de persones, es va establir oficialment aquesta confusió, tingué a veure, precisament, amb un exemple hiperbòlic de violència de gènere: el cas Alcàsser. La descomunal cobertura de l'assassinat sexual de tres xiques adolescents a mans de dos delinqüents de carrer va fixar molts dels vicis que arrossega avui la cobertura de la majoria de casos —cruents o no— de violència masclista. Observem: en una primera fase, els dos criminals —un d'ells, com tothom sap, encara desaparegut i convertit en fantasma— van ser dibuixats com dos monstres arquetípics, en una adaptació als nostres ambients suburbans de la mitologia *psychokiller* característica de les pel·lícules de terror nord-americanes; com a reflex, les víctimes, i amb la populista intervenció d'un dels pares i d'una legió de periodistes pertorbats, es convertiren no en persones, sinó en àngels immaculats, en personatges estereotipats; les errades policials i judicials es descrivien majoritàriament de manera tan recercada que, com als assassins, com a les víctimes, tothom les va considerar una excepció irrepètible. És a dir, que, dia a dia, el cas Alcàsser es convertia per al públic

més en una hiperrealitat fantàstica –en una mena de *reality*, vaja– que en un fet real que poguera moure a l'acció i la reflexió.

En conseqüència, a mesura que s'allargava la instrucció judicial, la fase posterior i última del cas va quedar marcada per una recerca periodística de nous arquetips morbosos i per una voluntat carnavalesca d'allargar les possibilitats de profit econòmic del tema. En aquesta fase, els criminals reals –dels quals ja no es podia treure més suc– passaren a un segon pla i, en canvi, va quedar establerta mediàticament una circense teoria conspiratòria paral·lela –de nou, impulsada per un dels pares– que considerava que les víctimes havien mort a mans d'una xarxa de jutges, polítics, advocats, psiquiatres i poderosos en general, a l'estil de la pel·lícula *Tesis* d'Alejandro Amenábar.

Després del primer esclafit d'Alcàsser, inicialment, en macabra simetria, els periodistes es dedicaren a insistir sobre violacions, segrests, assassinats i sobre casos d'agressió autènticament salvatges, tots aquells que més podien evocar la figura del sàdic insaciabile; però lentament, en fases posteriors, els programes de testimonis i els magazins televisius de «to humà», per omplir les seues llarguíssimes hores televisives, ajudaren a traslladar l'objectiu des de la violència *psychokiller* a la pura violència domèstica, que resultava, com a opció periodística, més fresca, més «humana», més nombrosa i, per això, gairebé més aterridora. La figura de l'agressor, a partir d'aquell moment, es transmetria més com la d'una bèstia-mascle que com la d'un psicòpata; cosa que va generar un gran triomf i va facilitar que els polítics i les associacions femenines insistiren en el problema del maltractament, fins a

aconseguir la seua consideració actual com a delictes i com a terror. Aquesta popularització de l'horror ha facilitat que qualsevol puga parlar-ne, també els purs programes-espectacle i la mateixa gent de l'espectacle. I amb això, com va succeir amb Alcàsser quan la cosa ja no donava per a més, la violència domèstica ha passat a formar part de l'autèntica dimensió del circ i del carnaval mediàtic. Potser com a primera gran fita d'aquesta última i molt actual etapa carnavalesca caldria considerar l'acusació de maltractament que Carmina Ordóñez, no molt de temps abans de morir, va efectuar contra el seu exmarit Ernesto Neira en el programa *Crónicas marcianas*. L'acusació es va traslladar a un jutjat, Ordóñez va perdre el judici, i els programes més gros del món rosa començaren a exhibir famoses maltractades. Entre les quals, Raquel Bollo, ex del cantant Chiquetete, que va mostrar en el programa *Salsar rosa* unes sagnants fotografies en què ella mateixa apareixia apallissada pel seu antic marit. Com va fer Carmina Ordóñez, Raquel Bollo va passejar de plató en plató el seu recercat paper de víctima. Gràcies a això, ha trobat feina insultant i criticant distints convidats en la tertúlia més sensacionalista de les vesprades catòdiques, la del programa *A tu lado*, de Tele 5, on també treballava abans de morir Carmina Ordóñez. I així, fins a l'abisme, en una caiguda lliure en què les possibilitats de redreçar la qüestió mediàtica de la violència de gènere jauen perdudes en el fons d'un pantà ple d'excessos de tota mena, mentre el públic contempla el descens des d'una destructiva i escèptica distància. □

Tot desembolicant la meua biblioteca

Un discurs sobre el col·leccionisme

Walter Benjamin

Estic desembolicant la meua biblioteca. Ve-t'ho ací. No es troba, per tant, encara als prestatges, no la cobreix encara el lleuger tedi de l'ordenació. No puc marxar al llarg de les seues fileres, per passar-hi revista acompanyat d'oients amics. No patiu. En canvi us he de pregar que m'acompanyeu al desordre de caixes obertes, a l'aire ple de pols de serradures, al terra cobert de papers estripats, enmig de les piles de llibres que tot just han tornat a veure la llum després de dos anys de fosc, per tal que compartiu, si més no, una mica l'estat d'ànim, de cap manera elegíac, més aviat neguitós, que tot això provoca en el col·leccionista autèntic. Car és un d'ells qui us parla i, comptat i debatut, només de si mateix. No fóra presumtuós d'enumerar ací, valent-me d'una objectivitat o neutralitat aparents, les peces principals o les grans seccions d'una biblioteca, explicar la seua història, o fins i tot d'exposar-ne els avantatges per a un escriptor? En qualsevol cas, en el que segueix em propose d'abordar quelcom de menys recòndit, de més tangible; em ve de gust més aviat de permetre que feu una ullada a la relació d'un col·leccionista amb les seues riqueses, una mirada al col·leccionisme més que no pas a una col·lecció determinada. És del tot arbitrari el fet que ho faça mitjançant una consideració de les diferents formes d'adquisició de llibres. El recurs a aquest punt de vista o a qualsevol altre no és més que un dic contra el devessall de records que es desferma contra tot col·leccionista quan s'ocupa del seu tresor. Si tota passió frega el caos, la passió del col·leccionista frega el caos dels records. Però encara diré més: l'atzar, el destí, que donen color al passat davant els meus ulls, s'ofereixen alhora als sentits amb la confusió habitual d'aquests llibres. Perquè, aquesta possessió, què és sinó un desordre al qual el costum s'ha avesat tant que es pot presentar com a ordre? Segur que heu sentit parlar de persones a les quals la pèrdua dels seus llibres els ha fet malalts o d'altres que, per aconseguir-los, han

Aquest text de Walter Benjamin [«Ich packe meine Bibliothek aus»] fou publicat en *Die literarische Welt*, Berlín, 17 de juliol de 1931. Està inclòs en els *Gesammelte Schriften*, vol. IV-1 (Suhrkamp, 1972, pp. 388-396).

arribat a fer-se delinqüents. Tot ordre no és precisament, en aquests dominis, sinó un estat que equival a surar damunt de l'abisme. «L'únic coneixement exacte que existeix», ha dit Anatole France, «és l'any d'aparició i el format dels llibres». De fet, si existeix un contrapunt a la desorganització d'una biblioteca, és l'organització del seu catàleg.

Així, l'existència del col·leccionista està sotmesa a una tensió dialèctica entre els dos pols del desordre i de l'ordre.

Naturalment, està lligada a moltes més coses. A una relació molt enigmàtica amb el fet de posseir, sobre la qual tornarem encara després. Diguem-ho d'entrada: a una relació amb les coses que no hi veu en primer terme el seu valor funcional, és a dir, la seua utilitat, el seu profit, sinó que se les mira i estima com l'escenari, com el teatre del seu destí. La seducció més profunda del col·leccionista és de recloure l'exemplar en un cercle tancat en el qual, mentre s'apaga el darrer calfred —el calfred d'haver estat adquirit—, aquest es petrifica. Tot allò recordat, pensat, present en la consciència, esdevé sòcol, marc, pedestal i precinte de la seua possessió. L'època, el paisatge, l'artesanía, el propietari d'on prové l'exemplar, tot això es fon per al veritable col·leccionista en cadascuna de les seues possessions fins a esdevenir una enciclopèdia màgica, la suma de la qual és el destí del seu objecte. Així doncs, ací, en aquest camp estret es pot conjecturar de quina manera els grans fisiognomistes —i els col·leccionistes són fisiognomistes del món dels objectes— esdevingueren intèrprets del destí. Només cal observar un col·leccionista, mirar com maneja els objectes de la seua vitrina. Només de tenir-los a les mans sembla, ple d'inspiració, que mira a través d'aquests la seua llunyania. Vet ací el que podria dir del costat màgic del col·leccionista, del seu posat d'ancià. *Habent sua fata libelli*: aquesta frase fou potser confegida pensant en els llibres en general. Els llibres, o sia, la *Divina Comèdia* o l'*Ètica* de Spinoza o *L'origen de les espècies*, tenen el seu destí. El col·leccionista, però, interpreta la dita llatina d'una altra manera. Per a ell tenen destí no els llibres, sinó més aviat els *exemplars*. I al seu entendre el destí més important de qualsevol exemplar és el fet d'haver-se trobat amb ell, amb la seua pròpia col·lecció. No exagere ni un bri: per al col·leccionista autèntic l'adquisició d'un llibre antic és com si aquest ressuscités. I precisament en això rau un tret infantil que es barreja en el col·leccionista amb l'ancianitat. Els infants, en efecte, entenen la renovació de les seues existències com una pràctica reiterada cent vegades, no mai ajornada. En els infants l'acte de col·leccionar és només *un* procediment de renovació, de la mateixa manera que un altre ho és pintar objectes, i un altre, encara, retallar o calcar, i així tot el ventall de variants infantils d'apropiació, del simple palpar a donar noms. Renovar el món: heus ací l'impuls més profund que batega en el desig del col·leccionista d'adquirir nous objectes i per això mateix el col·leccionista de llibres antics es troba més a prop de les fonts del col·leccionisme que l'interessat en reimpressions per a bibliòfils. Ara diré algunes paraules sobre com ultrapassen els llibres el lllindar d'una col·lecció, sobre com esdevenen possessió d'un col·leccionista, en un mot, sobre la història de la seua adquisició.

De totes les maneres d'aconseguir llibres, es considera que la més lloable és d'escriure'ls un mateix. Alguns de vostès recordaran ara divertits la gran biblioteca que aconseguí de reunir

amb el temps el pobre mestret d'escola Wutz, segons Jean Paul, pel procediment d'escriure ell mateix, perquè no podia comprar-les, totes les obres que li interessaven en raó dels títols que trobava als catàlegs. Els escriptors en el fons són gent que escriuen els llibres no perquè siguin pobres, sinó per insatisfacció amb els llibres que podrien comprar, però que no els agraden. Bé pot ser que troben, senyores i senyors, extravagant aquesta definició de l'escriptor, però extravagant és tot el que es diu des del punt de vista de l'autèntic col·leccionista.

Dels procediments habituals per aconseguir llibres, el més convenient per al col·leccionista seria el préstec amb la clàusula afegida de no retornar-los. El prestatari de llibres de gran volada, tal com ací l'entendem, demostra que és un col·leccionista empedreït no tan sols per l'ardor amb què protegeix el tresor que ha aplegat i per la manera com es fa l'orni davant totes les reclamacions provinents dels mecanismes habituals de la vida jurídica, sinó molt més encara i, sobretot, perquè no llegeix els llibres. Si voleu creure la meua experiència, m'ha passat més sovint que m'hagen retornat, alguna vegada, un llibre prestat que no que l'hagen llegit. I és aquesta –us preguntareu– la peculiaritat del col·leccionista, no llegir els llibres? Això fóra una novetat. Doncs no. Els experts us ho podran confirmar, és la cosa més antiga. I n'hi haurà prou de reportar ací la resposta que tenia preparada France, una altra vegada ell, per al babau que admirava la seua biblioteca i que no podia estar-se de fer tot seguit la pregunta obligada: «I tot això s'ho ha llegit, senyor France?» - «Ni tan sols la desena part. O és que vostè menja tots els dies amb la vaixella de Sèvres?».

Jo mateix, d'altra banda, he fet la contraprova de la justificació d'aquesta actitud. Durant anys –si fa no fa, el primer terç de la seua existència– la meua biblioteca ocupava tan sols dos o tres prestatges i la seua llargària només augmentava uns quants centímetres l'any. Aquesta fou la seua època marcial, en què cap llibre no hi entrava si no m'havia dit abans la consigna, si no l'havia llegit. I doncs no hi hauria arribat potser mai a quelcom que, per la dimensió, pot dir-se una biblioteca si no hagués estat per la inflació que sobtosament traslladà l'èmfasi a les coses i va fer dels llibres valors materials, molt difícils d'aconseguir en tot cas. Així ho semblava almenys a Suïssa. I realment vaig fer des d'allà a darrera hora les meues primeres grans comandes de llibres i vaig poder aplegar coses tan insubstituïbles com ara *El genet blau* o *La llegenda de Tanaquil*, de Bachofen, que llavors hom podia aconseguir encara de l'editor. I bé, ara, pensaran vostès, és potser ja hora, després de tantes anades i vingudes, que parlem finalment de la gran avinguda de l'adquisició de llibres, que és la compra. Sí, una gran avinguda, però gens tranquil·la. La compra del col·leccionista de llibres té molt poc a veure amb la que fan en una llibreria l'estudiant que s'hi proveeix d'un manual o l'home de món que vol fer-li un regal a la seua estimada o el viatjant de comerç que mira de fer més distret el seu pròxim viatge en tren. Les compres més memorables les he fetes en viatges, com a passavolant. La possessió, tenir coses, està sotmesa a una tàctica. Els col·leccionistes són individus que disposen d'instint tàctic; en la seua experiència, quan conquereixen una ciutat estrangera, la més petita botiga d'antiguitats pot aparèixer com un fortí, la papereria més remota com una posició clau. Quantes ciutats no se m'hauran obert en les meues caminades, amb les quals marxava a la conquesta de llibres.

Sens dubte, només una part de les compres més importants es fan mitjançant la visita a un comerciant. Els catàlegs hi tenen un paper molt més destacat. I encara que el comprador conega força bé el llibre que compra sobre catàleg, l'exemplar és sempre una sorpresa i la comanda té tothora un component d'atzar. En aquestes situacions es produeixen decepcions penoses, però també troballes que us omplen de goig. Així, recorde que un dia vaig demanar, per a la meua vella col·lecció de llibres per a infants, un llibre amb il·lustracions a color només perquè contenia contes d'Albert Ludwig Grimm i el seu lloc de publicació era Grimma, a Turíngia. Però en Grimma havia aparegut també un llibre de faules editat precisament per aquest Albert Ludwig Grimm. Aquest llibre de faules era, en l'exemplar que jo posseïa, amb les seues setze il·lustracions, l'únic testimoni conservat dels inicis del gran il·lustrador alemany Lyser, que havia viscut cap a mitjan segle passat a Hamburg. Bé, la meua intuïció davant la coincidència de noms havia estat encertada. Ací de nou vaig descobrir treballs de Lyser, i concretament una obra –*Linas Märchenbuch* [«El llibre dels contes de Lina»]– que havia passat desapercebuda a tots els seus bibliògrafs, i que mereix un esment més extens que aquest, el primer, que jo en faig.

De cap manera no n'hi ha prou, en la compra de llibres, només amb els diners o només amb un coneixement expert. I ni tan sols ambdues coses juntes són ben bé prou per a bastir una autèntica biblioteca, que sempre té alguna cosa d'impenetrable i alhora d'inconfusible. Qui compra sobre catàleg ha d'afegir-hi encara, a les dues coses esmentades, un olfacte molt fi. L'any de publicació, el lloc, el format, els propietaris anteriors, el relligat, etc., tot això ha de dir-li alguna cosa, i no sols en el sentit eixorc de l'en si i per a si, sinó que aquestes dades han de concertar i segons l'harmonia i la força de les veus concertades, el comprador ha de ser capaç de reconèixer si el llibre en qüestió és per a ell o no.

Les subhastes, per la seua banda, demanen tota una altra mena de destreses al col·leccionista. Al lector d'un catàleg ha de parlar-li el llibre i prou i, si de cas, el seu propietari anterior, si hi consta la procedència de l'exemplar. Qui participa en una subhasta ha de repartir la seua atenció a parts iguals entre el llibre i la concurrència i, a més, haurà de mantenir el cap prou fred per a no embolicar-se, com passa ben sovint, en una lluita aferrissada amb els rivals i trobar-se a la fi penjat amb un preu de compra molt alt, el que havia oferit, més en raó de mantenir la posició que per voluntat d'adquirir el llibre. En canvi, un dels records més bells del col·leccionista sol ser aquell instant en què vingué en ajuda d'un llibre, en el qual potser no havia pensat mai en tota la seua vida, i menys encara cobejat, perquè es trobava exposat i abandonat al mercat lliure i ell pogué, com el príncep del conte de les Mil i Una Nits amb una bella esclava, comprar-lo per donar-li la llibertat. Perquè, com tothom sap, per al col·leccionista de llibres la veritable llibertat de tots els llibres rau en algun racó dels seus prestatges.

Com un monument de la meua experiència més emocionant en les subhastes sobresurt encara avui en la meua biblioteca, entre extensos rengles de volums francesos, *La Peau de chagrin* de Balzac. Fou el 1915 en la subhasta de Rümman, a ca n'Emil Hirsch, un dels més grans coneixedors dels llibres i alhora magnífic venedor. L'edició en qüestió veié la llum el

1838 a la Place de la Bourse de París. Sempre que tinc l'exemplar a les mans, hi veig no sols el número de registre de la col·lecció Rümman, sinó fins i tot l'etiqueta de la llibreria on el va adquirir, fa ara més de noranta anys, el primer comprador per una vuitantena part, si fa no fa, del seu preu actual. «Papeterie I. Flanneu», hi posa. Una època benaurada aquella en què obres tan sumptuoses –car els gravats en planxa d'aquest volum foren dissenyats pels millors dibuixants francesos i executats pels millors gravadors–, en què un llibre com aquest encara podia ser comprat en una papereria. Però volia explicar la història de la seua adquisició. Havia anat a fer una inspecció prèvia a ca n'Emil Hirsch, hi vaig tenir a les mans vora quaranta o cinquanta volums, però aquest m'havia suscitat el desig ardent de no deixar-lo anar de cap de les maneres. Arribà el dia de la subhasta. Un atzar va voler que en l'ordre de licitacions vingués, abans que aquest exemplar de *La Peau de chagrin*, la sèrie completa de les seues il·lustracions en un tiratge a part en tinta xinesa. Els licitadors seien davant una taula molt llarga; una mica girat, davant meu, hi havia l'home en el qual anaven a convergir totes les mirades en la venda que vingué després: el baró de Simolin, el famós col·leccionista de Munic. Li interessava aquesta sèrie, tenia rivals, i aviat es va produir una dura lluita el resultat de la qual fou l'oferta més alta de tota la subhasta, un preu que ultrapassava amb escreix els 3.000 Reichsmark. Ningú semblava haver esperat una quantitat tan forta, i entre els presents es va poder percebre un cert enrenou. Emil Hirsch no en va fer cas i ja fos per guanyar temps, o per altres consideracions, passà tot seguit davant la distracció de la concurrència al número següent. Cridà el preu i jo, amb el cor que em batejava fins al coll i convençut que no podria mesurar-me amb cap dels grans col·leccionistes presents a la sala, vaig oferir una mica més. El subhastador, però, sense aconseguir l'atenció del públic, procedí mitjançant la fórmula habitual de «ningú n'ofereix més?» i els tres colps –que em van semblar separats per una eternitat– a l'adjudicació. Per a mi, estudiant, la quantitat ja era ben alta. Però el matí de l'endemà al mont de pietat ja no forma part d'aquesta història i, en comptes d'això, m'estime més parlar d'un fet que voldria dir-ne el negatiu d'una subhasta. Fou a la subhasta de Berlín de l'any passat. S'hi oferia una gamma de llibres d'allò més variada quant a la qualitat i la matèria, però hi havia un cert nombre d'obres rares i bastant remarcables de temàtica ocultista i de filosofia natural. Vaig fer ofertes per algunes d'aquestes obres, però em vaig adonar que hi havia un senyor a les primeres files que semblava interessat només per les meues ofertes, perquè bon punt intervenia jo oferia sumes més altes, fins a arribar a la quantitat que fos. Després de repetir aquesta experiència a bastament, vaig perdre tota esperança de poder comprar el llibre que més m'interessava aquell dia. Es tractava dels poc coneguts *Fragmente aus dem Nachlasse eines jungen Physikers* [«Fragments de l'obra pòstuma d'un jove físic»], que havia publicat Johann Wilhelm Ritter el 1810, en dos volums, a Heidelberg. L'obra no ha conegut cap reedició, però el prefaci, en el qual l'editor feia una exposició de la seua vida en forma de necrològica d'un amic no esmentat suposadament mort, i que no era un altre que ell mateix, m'ha semblat de sempre la prosa personal més important del Romanticisme alemany. En el moment que hom en va cridar el número, em vingué una il·luminació. Era molt simple: com que la meua oferta comportaria infal·liblement que el

número en qüestió anàs a mans de l'altre, potser era millor no fer-ne cap. Em vaig dominar i vaig restar mut. Passà el que m'havia imaginat: no hi hagué interès, no hi hagué cap oferta, i el llibre fou retirat. Vaig trobar més hàbil d'esperar uns quants dies. I, en efecte, quan al cap d'una setmana vaig aparèixer per la llibreria de vell, hi vaig trobar el llibre i a l'hora de comprar-lo em va beneficiar la manca d'interès que havia suscitat.

Quants records que ens vénen quan ens lliurem a la feina de treure els llibres de les muntanyes de caixes en una mena d'exploació a cel obert durant tot el dia o, millor encara, la nit. Res no fa més palesa aquesta fascinació que produeix desembolicar els llibres que la dificultat d'aturar la comesa. Havia començat a migdia i ja era mitjanit quan vaig escometre les darreres caixes. Llavors, però, em van caure a les mans finalment dos volums enquadernats en cartró bastant descolorits que en realitat no havien d'estar en una caixa de llibres. Eren dos àlbums de figures en relleu que ma mare havia apegat quan era una nena, i que jo havia heretat. Aquests àlbums són la llavor d'una col·lecció de llibres per a infants que avui encara creix constantment, tot i que ja no al meu jardí.

No hi ha cap biblioteca viva que no aculla un cert nombre de criatures llibresques procedents de terrenys més o menys fronterers. No cal que siguin àlbums de figures en relleu o àlbums de família, ni autògrafs, ni enquadernacions amb pandectes i textos edificants al seu interior; n'hi haurà que tindran una tirada especial pels fulls volants o els prospectes, i altres pels facsímils de manuscrits o per les còpies mecanogràfiques de llibres introbables, i fins i tot les revistes poden formar els marges prismàtics d'una biblioteca. Però, per retornar a aquells àlbums, cal dir que realment l'herència és la forma més enraonada de fer una col·lecció. Car l'actitud del col·leccionista envers els seus tresors naix del sentiment d'obligació del propietari envers la seua propietat. És, així doncs, l'actitud de l'hereu en el sentit més elevat. El títol més distingit d'una col·lecció serà, per tant, sempre la possibilitat de constituir-se en llegat. Quan dic això, sóc del tot conscient –bé que ho deveu saber– de fins a quin punt aquesta evolució del món de representacions inherent al col·leccionisme enfortirà en molts de vostès la convicció que aquesta passió és anacrònica, així com la desconfiança envers el tipus del col·leccionista. Res més lluny de les meues intencions, però, que fer trontollar en vostès aquesta convicció o aquesta desconfiança. Només caldria remarcar, de tota manera, una qüestió: el fenomen de la col·lecció perd el seu sentit quan el perd el seu artífex. Si les col·leccions públiques poden resultar socialment menys insòlites i científicament més útils que les privades, només aquestes fan justícia als objectes. En qualsevol cas, sé ben bé que per al tipus del qual estic parlant i que he representat, una mica *ex officio*, davant vostès, està a punt de fer-se de nit. Però, com diu Hegel, només quan es fa fosc alça el vol l'òliba de Minerva. Només en el moment de la seua desaparició és comprès el col·leccionista.

Però vet ací que fa estona que ha passat la mitjanit i tinc davant la darrera caixa a mig buidar. D'altres pensaments em vénen, que no són aquells de què n'he parlat. No pensaments, sinó més aviat imatges, records. Records de les ciutats on he trobat tantes coses: Riga, Nàpols, Munic, Danzig, Moscou, Florència, Basilea, París. Records de les magnífiques sales de la llibreria Rosenthal de Munic; del Stockturm de Danzig, on vivia el difunt Hans

Rhaue; del soterrani de llibres, amb olor de resclosit, de Süssengut, a Berlín-Nord; records de les cambres on s'han hostatjat tots aquests llibres, del meu racó d'estudiant a Munic, de la meua habitació a Berna, de la solitud d'Istelwald a la vora del llac Brienz i, també, de la meua cambra de minyó, d'on provenen quatre o cinc dels diversos milers de volums que s'amunteguen al meu voltant. Benaurat col·leccionista, benaurada persona privada! Ningú no ha donat peu a menys recerques, i ningú no s'hi ha trobat millor, car ha pogut continuar la seua existència desprestigiada sota una màscara *à la* Spitzenweg [pintor convencional del s. XIX (n. del t.)]. I tot perquè en ell han trobat recer els esperits, si més no els petits, que fan que per al col·leccionista, vull dir per al bo, per al col·leccionista com cal, la possessió siga la relació més profunda que hom por mantenir amb les coses en general. No és que llavors les coses visquen al seu si, ans al contrari, és ell mateix qui viu en les coses. Així és com he presentat, davant de vostès, un dels seus habitacles, fet de llibres, i vet ací que ara hi desapareix al seu interior, com és just i necessari. □

Traducció de Gustau Muñoz

«Ce qui n'a aucun intérêt»

Debat al Senat francès sobre l'ensenyament de les llengües i cultures regionals

El passat 17 de març es va debatre al Senat francès el projecte de llei d'orientació de l'ensenyament. En un moment de la discussió, es parlà de l'aprenentatge de llengües estrangeres i de les llengües i cultures regionals de l'Estat francès. Entre altres, s'hi va fer referència àmpliament al català. Pel seu interès, transcrivim íntegrament l'acta de la sessió a partir del moment en què començà a debatre's l'ensenyament de les llengües i cultures regionals. La transcripció –traduïda al català– recull les intervencions del president de la comissió d'affers culturals (Jacques Valade, Union pour un Mouvement Populaire, UPM), el ponent (Jean-Claude Carle, UPM), el ministre d'Educació (François Fillon, UPM) i els representants dels diferents grups (Yannick Bodin i Dominique Voynet, Groupe Socialiste; Annie David i Hélène Luc, Groupe Communiste Republicain et Citoyen; i Gérard Longuet, Jacques Legendre i Hugues Portelli, UPM), a favor o en contra de les esmenes presentades al projecte de llei. Alguns dels senadors participants en el debat són professors universitaris i, per tant, a més de suposar-los una especial sensibilitat en matèria cultural, poden estar també millor informats de la situació de les llengües regionals i estrangeres i de l'interès del seu ensenyament i coneixement. El senador Legendre, a més, és Secretari General de l'Assemblea Parlamentària de la Francofonia i s'ha distingit especialment per la seua defensa del francès davant l'anglès en els fòrums internacionals i, en particular, en les institucions europees. El lector trobarà igualment, al final del dossier, una breu nota biogràfica dels participants en el debat, acompanyada de la seua fotografia.

AF

ACTA DE LA SESSIÓ DEL DIA 17 DE MARÇ DE 2005

Article 12 bis

El primer paràgraf de l'article L. 312-10 és substituït per dos paràgrafs amb la següent redacció:

«L'ensenyament de llengües i cultures regionals podrà ser impartit durant tota l'escolaritat segons modalitats definides mitjançant un conveni específic entre l'Estat i la regió o el departament on estiguen en ús aquestes llengües».

«El director de l'establiment educatiu afectat trametrà a l'Alt Consell de l'Educació un informe anual sobre l'aplicació del conveni i els resultats obtinguts».

SR. PRESIDENT: Tinc davant meu cinc esmenes que són objecte d'un debat comú.

L'esmena número 95, presentada pel senyor Carle, en nom de la comissió d'affers culturals, està redactada així:

Suprimir aquest article.

Té la paraula el senyor ponent.

SR. JEAN-CLAUDE CARLE, *ponent*: L'article 12 bis introduït per l'Assemblea Nacional preveu les mesures següents: «L'ensenyament de llengües i cultures regionals podrà ser impartit durant tota l'escolaritat». En no ser qüestionades les disposicions actuals de la llei d'educació pel present projecte de llei, aquest article sembla inútil.

Ja s'han formalitzat convenis entre la majoria dels departaments i les regions afectades, per exemple a Alsàcia, Bretanya, el País Basc o Còrsega. Igualment, la redacció proposada per aquest article no aporta res en relació al que ara hi ha. En canvi, contràriament a la intenció dels autors d'aquest article, podria portar a restringir el camp d'aplicació de les disposicions actuals.

Finalment, benvolguts col·legues, hem de demostrar una mica de coherència: considerem que els alumnes tenen un horari sobrecarregat, que dominen insuficientment el francès, que no estudien prou les llengües estrangeres. A més, Jacques Legendre acaba justament de recordar-ho. Ens cal, doncs, fixar prioritats. Us propose tornar a la redacció inicial d'aquest text, és a dir, a la proposta del govern.

SR. PRESIDENT: L'esmena 291, presentada pels senyors Charasse, Bodin, Assouline, Dauge, Guérini, Lagauche, Mélenchon, Repentin i Signé, la senyora Tasca, el senyor Todeschini i els membres del grup socialista, coincidents i vinculants, està redactada així:

Redactar com segueix el començament del text que proposa aquest article per l'article L. 312-10 de la llei d'educació:

Dins el respecte als principis i els valors de la República, l'ensenyament de llengües i cultures regionals...

Té la paraula el senyor Yannick Bodin.

SR. YANNICK BODIN: Aquesta esmena està ara més que mai d'actualitat. L'article 2 de la Constitució disposa: «La llengua de la República és el francès». Per aquesta raó, cal estar alerta pel que fa al respecte dels principis i els valors de la República quan s'aborda el tema de les llengües i cultures regionals.

Si bé ningú no discuteix la riquesa i la part d'identitat francesa que representen les llengües i les cultures de França, a les quals estem tots lligats, convé, tanmateix, assegurar-se que el seu ensenyament serà impartit dins el respecte als valors i els principis de la República.

Aquest ensenyament, encara que pugui ser estimulat, no hauria de ser-ho en detriment del de la llengua i la cultura franceses.

SR. PRESIDENT: L'esmena núm. 542, presentada per la senyora David, els senyors Renar, Ralite, Voguet i els membres del grup Comunista Republicà i Ciutadà, està redactada així:

Suprimir, a la fi del primer paràgraf del text proposat per aquest article per a substituir el primer paràgraf de l'article L. 312-10 de la llei d'educació, les paraules:
segons modalitats definides mitjançant un conveni específic entre l'Estat i la regió o el departament on estiguen en ús aquestes llengües.

Té la paraula la senyora Annie David.

SRA. ANNIE DAVID: Òbviament, l'article 12 *bis* del projecte de llei està ben poc equilibrat, perquè la comissió d'afers culturals vol suprimir-lo i les esmenes dels diversos grups tendeixen a precisar-ne el sentit.

Per altra banda, el lloc de les llengües i cultures regionals està consagrat per la llei d'educació, perquè l'article L. 121-1 disposa, entre altres: «Aquesta formació pot comprendre l'ensenyament, a tots els nivells, de llengües i cultures regionals».

Per contra, es planteja un veritable problema quant al lloc real d'aquestes llengües i cultures regionals, en la mesura que algunes d'elles es parlen igualment en altres països limítrofs. Pense en el català, el basc i el flamenc. La situació d'algunes col·lectivitats d'ultramar és igualment significativa. Així, a Nova Caledònia, es parlen una trentena de llengües de caràcter regional.

Tanmateix, la vertadera qüestió és saber si convé limitar el coneixement d'aquests universos lingüístics només a les regions on es parlen aquestes llengües per un nombre més o menys important de residents. Circumscriure, per exemple, l'aprenentatge del bretó només als departaments bretons de l'estricta regió administrativa seria un disbarat si tenim en compte el que s'ha convingut a anomenar «l'emigració bretona», sobretot a Ile-de-France.

Nosaltres estíem que l'aprenentatge de les llengües regionals ha de ser plenament assumit per l'Estat, i que s'han d'obrir possibilitats de descobriment d'aquests camps culturals amb la contractació d'ensenyants titulars que permeten traduir aquesta voluntat del legislador. Tal és el sentit d'aquesta esmena, que fa del descobriment i el coneixement de les llengües regionals un component de la gestió educativa assumida per l'Estat.

SR. PRESIDENT: L'esmena número 382, presentada pel senyor Legendre, està redactada així:

En el primer paràgraf del text proposat per aquest article per a substituir el primer paràgraf de l'article L. 312-10 de la llei d'educació, després de la paraula:

conveni

suprimir la paraula:

específic

Té la paraula el senyor Jacques Legendre:

SR. JACQUES LEGENDRE: Aquesta esmena pretén suprimir la paraula «específic», que no té valor normatiu.

SR. PRESIDENT: L'esmena número 186, presentada per les senyores Voynet, Blandin i Boumediene-Thiery i el senyor Desessard, està redactada així:

Abans del darrer paràgraf del text proposat per aquest article per al primer paràgraf de l'article L. 312-10 de la llei d'educació, inserir un paràgraf redactat així:

«L'ensenyament del crioll és assegurat en els departaments d'ultramar en formes que testimonien la consideració de la República envers la llengua materna dels alumnes que hi han nascut i que hi habiten».

Té la paraula la senyora Dominique Voynet.

SRA. DOMINIQUE VOYNET: Aquesta esmena té per objecte precisar les condicions en les quals és assegurat l'ensenyament del crioll als departaments d'ultramar.

El crioll és una llengua mixta. Nasqué del mestissatge entre les diferents llengües presents en aquests territoris, llengua alhora dels colons i dels esclaus africans. És el fruit d'una creació comuna, que permet avui a França vanagloriar-se d'escriptors de talla mundial com Edouard Glissant o Raphaël Confiant.

Prenent en consideració aquesta dada, un coratjós ministre de l'educació nacional inaugurarà, el 2000 i el 2001, un dispositiu universitari d'ensenyament del crioll i convocà dos concursos de contractació d'ensenyants en crioll.

No n'hi ha estadístiques, però s'estima que a la Martinica, per exemple, el 10 % de les escoles primàries i sens dubte menys del 20 % dels col·legis disposen, avui, d'ensenyants en crioll. Això és insuficient i molt perjudicial per a l'èxit escolar dels alumnes que tenen el crioll com a llengua materna.

L'esmena número 186 no pretén fixar nous objectius, que sens dubte són matèria de circular, sinó subratllar en la llei la importància que concedim a la difusió d'aquesta magnífica llengua davant els nostres compatriotes d'ultramar.

D'altra banda, considere indispensable tornar sobre l'esmena que ha presentat el senyor Carle fa un moment. En efecte, ha utilitzat una argumentació que trobe bastant ambigua i no desproveïda de segones intencions.

El senyor Carle ens diu que és inútil afegir aquest article 12 *bis*, atès que la llei d'educació organitza l'ensenyament de les llengües regionals i que ja s'han subscrit convenis entre l'Estat i la majoria de les regions i departaments en els quals s'utilitzen aquestes llengües de manera vernacular.

La línia expositiva del senyor ponent m'ha sorprès, perquè tenia un altre to. Evocant els horaris sobrecarregats, l'insuficient domini del francès o de les llengües estrangeres d'una part dels alumnes, retorna finalment a una argumentació més clàssica: hi hauria, per un costat, les llengües estrangeres, de les quals s'estimula el coneixement i l'ús, i, per altre, les llengües regionals, que continuen pudint a sofre, apareguent com a llengües «de sobres», i que podrien, en certa manera, amenaçar la unitat de la República.

No s'han de fer, em sembla, diferències fonamentals entre les llengües estrangeres i les llengües regionals. És sabut que el francès parla poc i malament les llengües estrangeres, que és poc donat a aquesta gimnàstica mental. Crec que conèixer una llengua dóna ganes de conèixer-ne d'altres; suscita la curiositat: s'està més obert als altres.

L'esmena número 186 pretén simplement traduir aquest fet. Es pot, al mateix temps, reconèixer la llengua vernacla, estimular-ne l'ensenyament, afavorir l'ús de les llengües estrangeres, insistir sobre l'aportació del francès, considerar que algunes matèries podrien ser ensenyades de manera indiferenciada, sobretot en el marc del desenvolupament de la bivalència dels ensenyants i dels ensenyaments, en llengües que no són necessàriament la llengua de la República, llengua que, per la meua part, continue recolzant davant i contra tot.

Hauríem de ser més audaçs! M'ha semblat entendre, ara mateix, quan escoltava la intervenció del senyor Fillon, que, en el domini de les llengües, tot estava a punt per a donar proves d'audàcia i assajar experiments.

SR. PRESIDENT: Quina és l'opinió de la comissió?

SR. JEAN-CLAUDE CARLE, *ponent*. La comissió emet una opinió desfavorable sobre l'esmena número 291, perquè és contrària a la proposta de la comissió.

Igualment, emet una opinió desfavorable sobre les esmenes números 542 i 382.

Pel que fa a l'esmena número 186, el crioll pot ser ensenyat ja en les acadèmies d'ultramar en concepte d'ensenyament de les llengües i cultures regionals. El seu ensenyament no ha de substituir, però, l'aprenentatge prioritari de la llengua francesa: d'altra banda, vós mateixa ho heu recordat, benvolguda col·lega. La comissió emet, doncs, igualment una opinió desfavorable sobre aquesta esmena.

SR. PRESIDENT: Quina és l'opinió del govern?

SR. FRANÇOIS FILLON, *ministre*. Pel que fa a l'esmena número 95, recorde que l'ensenyament de les llengües regionals és un fet establert. L'Assemblea Nacional simplement ha volgut donar-li un marc en forma de conveni que unesca l'Estat i la regió o el departament.

No estic convençut que la supressió pura i simple de l'article 12 *bis* siga una bona mesura. Com el senyor Longuet, pense que la regió o el departament tenen voluntat d'establir una col·laboració amb l'Estat en aquest domini, com ja es fa, d'altra banda, en la pràctica, amb mitjans associats.

Em remetré, doncs, al judici del Senat sobre aquesta esmena.

Quant a l'esmena número 291, considere que ja està satisfeta, perquè en el projecte de llei es fa referència diverses vegades al respecte dels principis i els valors de la República.

La meua posició sobre l'esmena número 542 serà la mateixa que sobre l'esmena número 95.

Per contra, sóc favorable a l'esmena número 382.

Quant a l'esmena número 186, l'ensenyament del crioll està ja assegurat, ho heu dit vós mateixa, senyora Voynet, en les col·lectivitats d'ultramar, al mateix nivell que les altres llengües regionals ensenyades en la metròpoli. A més –i això apareixerà publicat d'ací uns dies en el *Butlletí Oficial*–, el crioll podrà ser elegit com a optativa en el batxillerat professional. No crec que aquesta esmena pugui modificar gens l'estat actual de les coses en aquest tema. El govern, doncs, hi està en contra.

SR. PRESIDENT: Té la paraula el senyor Jacques Legendre, per a explicació de vot sobre l'esmena número 95.

SR. JACQUES LEGENDRE: Confesse que l'esmena de supressió de l'article 12 *bis* que se'n ha proposat per la comissió m'amoïna una mica: aquest article, introduït per l'Assemblea Nacional, és l'únic que fa referència a les llengües regionals de França. La seua supressió, per tant, podria ser mal interpretada i entesa com un gest impertinent o negatiu envers les llengües regionals de França.

Ara bé, quan s'estima el francès, com és el meu cas, es té respecte per totes les llengües, incloses, per descomptat, les llengües regionals de França. Per altra part, l'últim informe fet públic al Senat es deia *Perquè visquen les llengües*. Se'ls ha de reconèixer als francesos que s'estimen la seua llengua regional el dret a veure-la ensenyada en l'escola de la República.

Quan vaig ser ponent de la llei Toubon en el Senat, mai no vaig enfrontar les llengües regionals de França i la llengua francesa. El francès és l'única llengua de la República. Les llengües regionals de França no li fan competència, però tenen el dret de trobar el seu lloc.

Sobretot no voldria que es donàs un signe negatiu suprimint l'article 12 *bis*, fins i tot si és veritat que aquest resulta, per alguns costats, desencertat i discutible: les modalitats de l'ensenyament de les llengües regionals serien definides per la via de conveni, això significa que només podria haver ensenyament en alguns territoris si se subscriuen convenis amb les col·lectivitats. Em sembla que alguns dels qui s'estimen les llengües regionals de França se'n senten inquiets.

L'article 12 *bis* està mal construït, però no hem de donar a pensar que el Senat té la intenció d'eliminar l'ensenyament de les llengües regionals de França. Ben al contrari, em sembla! Si seguim la comissió d'afers culturals, ens caldrà tenir un debat en comissió mixta paritària, per tal d'arribar a una fórmula satisfactòria que permeti l'ensenyament a l'escola de les llengües regionals de França, tot recordant, evidentment, que el francès és la llengua de la República.

SR. PRESIDENT: Té la paraula el ponent avaluador.

SR. GÉRARD LONGUET, *ponent avaluador*: Naturalment, recolze l'esmena de supressió de la comissió, i desitge, com acaba de dir justament el nostre col·lega Jacques Legendre,

que la comissió mixta paritària ens permeta aprofundir en la qüestió de l'ensenyament de les llengües i les cultures regionals, que efectivament està mal plantejada en l'article 12 *bis* tal com resulta de la redacció de l'Assemblea Nacional. Aquest article tracta de la mateixa manera situacions bastant diferents.

Les cultures i llengües regionals pertanyen al nostre patrimoni i convé fer-les viure. Es diu que «l'ensenyament de llengües i cultures regionals podrà ser impartit tot al llarg de l'escolaritat». Això és equívoc! Significa això que s'establirà un veritable bilingüisme, o simplement que serà possible, en diferents etapes de l'escolaritat, obrir-se a les cultures i les llengües regionals? No s'ha de confondre aquesta situació amb el veritable bilingüisme.

A França tenim regions de tradició bilingüe que s'esforcen per evolucionar cap a un bilingüisme europeu. Com ara, per exemple, l'est de França, on s'ha passat del fràncic o l'alemany a l'alemany d'avui.

I com ho ha fet observar el nostre col·lega Christian Cointat, podem anar cap a un bilingüisme de nova generació, que no seria un bilingüisme amb tradició. No es tracta de considerar que, com que Carles el Calb i Lluís el Germànic, en intercanviar el jurament d'Estrasburg el 842, decidiren partir els seus territoris segons una línia de frontera lingüística que no ha evolucionat durant més de dotze segles –ha estat capgirada després per la televisió, però això és un altre tema–, ens hem de quedar allí.

Podem imaginar que una regió com el Llenguadoc-Rosselló decidisca oferir formacions bilingües, no necessàriament en català, sinó en espanyol, que és una llengua europea. Savoia podria optar per un bilingüisme italià, encara que, pel que sé, els savoians han parlat sempre una llengua romànica propera al francès i no pas a l'italià.

Per consegüent, una col·laboració entre l'Estat i les col·lectivitats em sembla que és un element de política cultural.

Teniu raó, senyora Voynet, de dir que el crioll és un element del patrimoni i que no s'ha d'abandonar. Però el bilingüisme francès-anglès em sembla una absoluta necessitat per al desenvolupament de les Antilles. Per altra banda, Saint-Martin és bilingüe! ¿Per què no tenir en compte aquesta realitat?

Suprimint l'article 12 *bis*, reobrim el debat i demanem a l'Assemblea Nacional que jerarquitzes les seues preferències.

Cal distingir l'ensenyament de les cultures i les llengües tradicionals, l'aspecte patrimonial, del desenvolupament de la llengua del veí en un espai integrat. Cal mantenir, d'altra banda, per a aquells que ho desitgen –és el cas d'Alsàcia i Lorena–, un bilingüisme amb una llengua europea, però no, evidentment, un bilingüisme de retrocés amb una llengua que, si bé es justifica des d'un punt de vista cultural i històric, avui s'utilitza de manera molt feble.

L'única manera de plantejar el problema és, doncs, suprimint l'article 12 *bis*, com ens invita a fer-ho el ponent.

SR. PRESIDENT: Té la paraula el senyor Hugues Portelli, per a explicació de vot.

SR. HUGUES PORTELLI: Voldria tornar sobre una sèrie de punts que han estat abordats amb ocasió del debat de l'esmena 95 i de l'esmena 291.

Heus ací que fa tres anys, quan jo preparava, amb el ministre de l'Interior, la reforma de l'estatut de Còrsega, que ha desembocat en la llei del 22 de gener de 2002 relativa a Còrsega, van tenir lloc debats molt importants...

SRA. HÉLÈNE LUC: I tant!

SR. HUGUES PORTELLI: incloent-hi el Consell Constitucional, per saber si calia o no fer obligatori l'ensenyament del cors.

Finalment es va trobar una fórmula bastant «jesuítica»: l'ensenyament de la llengua corsa no seria obligatori, però seria possible a tot arreu i els pares tindrien el dret de refusar-la.

Tanmateix, en examinar més avant el que hi passava, amb els funcionaris de la direcció general de les col·lectivitats locals, ens vam assabentar que el problema ja estava resolt en la pràctica, des de feia un cert temps, per una simple circular d'un director d'institut!

Per consegüent, abans de preguntar-se si el legislador ha d'autoritzar o no l'ensenyament d'una llengua regional, val més veure què passa concretament en els centres educatius. Es podrà constatar així les llibertats que alguns rectors es prenen amb la jerarquia de les normes.

Voldria cridar l'atenció del senyor ministre sobre un altre punt.

Personalment sóc molt favorable a l'ensenyament de les llengües regionals, però he de dir que em sorprèn una mica –i, amb això, no estic lluny d'aprovar l'esmena relativa al respecte pels valors de la República– que l'ensenyament del flamenc en el nord de França siga finançat per la comunitat lingüística flamenca de Bèlgica, que el del català als Pirineus Orientals siga finançat per la Generalitat de Catalunya i que el del basc als Pirineus Atlàntics siga finançat per la comunitat autònoma del País Basc.

Hi ha ací alguna cosa que no em sembla normal: el finançament de l'ensenyament d'aquestes llengües –un ensenyament que, repetesc, em sembla del tot legítim– ha de ser garantit per la República o per les col·lectivitats territorials de la República. No és a col·lectivitats territorials més o menys autònomes d'Estats veïns, amics però malgrat tot estrangers, a qui correspon assumir-lo.

Afegiré una última observació.

En la meua universitat, sóc responsable de la coordinació dels programes ERASMUS. [En aquest marc] enviem estudiants a l'estranger, sobretot perquè aprenguen les llengües dels respectius països. Entre aquests països figura Espanya. Doncs bé, ens hem vist obligats a no enviar els nostres estudiants a una de les universitats de Barcelona perquè les classes s'hi donaven en català.

SR. GÉRARD LONGUET, *ponent avaluador*: Cosa que no té cap interès!

SR. HUGUES PORTELLI: L'estada a Barcelona se suposava evidentment que era per a permetre als estudiants implicats aprendre l'espanyol, no el català! Per descomptat, tenen el dret a aprendre el català si això els diverteix, però no, és clar, en el marc del seu cicle universitari.

Els principis republicans són evidentment molt importants, però cal demostrar una gran capacitat de discerniment pel que fa la seua aplicació.

SR. JEAN-CLAUDE CARLE, *ponent*: Molt bé!

SR. PRESIDENT: Té la paraula la senyora Hélène Luc.

SRA. HÉLÈNE LUC: Encara que la disposició que figura en el projecte de llei estiga molt clara, senyor ministre, algunes mesures que heu pres afebleixen l'ensenyament de les llengües regionals.

Hi ha hagut una rebaixa brutal del nombre de places en el CAPES el 2004, rebaixa confirmada el 2005 per a l'occità. Per exemple: el nombre de places destinades a aquest ensenyament ha passat de 14 el 2003 a 4 enguany. Una disminució així bloqueja qualsevol perspectiva de desenvolupament en l'ensenyament secundari, desvaloritza tot el curriculum, des de primària fins a la universitat, desanima els estudiants que haurien volgut preparar aquest concurs.

Hi ha també una desvalorització de les llengües regionals en els exàmens. En el batxillerat, mentre que les llengües antigues i la llengua alemanya, en tant que matèries optatives, han estat justament revaloritzades i fetes més atractives gràcies a un coeficient 3, s'ha omès aplicar el mateix tractament a les llengües regionals, amb el risc de provocar l'abandonament d'un cert nombre d'alumnes. Igualment han estat oblidades en la llista de proves facultatives del nou diploma dels col·legis.

En l'escola primària, la llengua viva ensenyada en el marc del «sòcol comú» només pot ser una llengua estrangera, quan, fins ara, la llengua regional havia tingut també un lloc en les aules petites. Entre els ensenyaments que figuren com a suplement del «sòcol comú» que els autors del projecte volen valoritzar, manquen, una vegada més, les llengües regionals.

Forçós és evocar també els mitjans assignats a les llengües regionals i les contractacions que suposa el seu ensenyament. En el context general de rebaixa que afecta totes les matèries, aquestes llengües resulten especialment afectades.

En resum, en comptes del desenvolupament de l'oferta d'ensenyament de les llengües i cultures regionals i de la preservació d'aquest element essencial del patrimoni nacional que preveuen els textos oficials, estem assistint des de fa més d'un any a la reducció de l'interès i la utilitat d'aquest ensenyament, i com a conseqüència, a la disminució de la demanda.

Ens sembla urgent, doncs, tornar a un tractament i una valorització idèntics de les optatives de llengües regionals i llengües antigues en el diploma i en el batxillerat. I per a això, cal augmentar el nombre de places en els diversos CAPES de llengües regionals, com a totes les altres disciplines, i proveir mitjans per a aplicar una veritable política en relació amb aquests ensenyaments.

SR. PRESIDENT: Pose en votació l'esmena número 95.

(L'esmena és aprovada)

SR. PRESIDENT: En conseqüència, se suprimeix l'article 12 *bis* i queden sense efecte les esmenes núms. 291, 542, 382 i 186. □

Traducció d'Antoni Furió

Yannick Bodin (1942)
Senador per Seine-et-Marne (Ile-de-France)
Membre del Grup socialista.

Jean-Claude Carle (1948)
Senador per l'Alta Savoia (Rhône-Alpes)
Membre del grup Unió per un Moviment
Popular (majoria de govern)

Annie David (1963)
Senadora per l'Isère (Rhône-Alpes)
Membre del Grup comunista republicà i
ciutadà

Hugues Portelli (1947)
Senador per la Val-d'Oise (Ile-de-France)
Membre del Grup Unió per un Moviment
Popular (majoria de govern)
Coordinador del programa Erasmus a la
Universitat Paris II
Professor de Ciències Polítiques a la mateixa
universitat.

Gérard Longuet (1946)
Senador per la Mosa (Lorraine)
Membre del Grup Unió per un Moviment
Popular (majoria de govern)
President del Conseil régional de Lorraine
Actualment sota control judicial per «indisicis
de corrupció». Ministre d'Indústria entre
1993 i 1994, ha estat investigat ja altres dues
vegades pel finançament irregular del Partit
Republicà i la gestió de les seues societats.

Jacques Legendre (1941)
Senador pel Nord
Membre del Grup Unió per un Moviment
Popular (majoria de govern)
Secretari General de l'Assemblea Parla-
mentària de la Francofonia i ponent de l'Any Euro-
peu de les Llengües al Consell d'Europa
Ha declarat: «En les institucions europees hi
ha pressions per limitar l'ús del francès... El
futur del francès es juga en les institucions
europees, a Brussel·les». Defensor del francès
en contra de l'extensió generalitzada de l'an-
glès. Partidari de la diversitat cultural contra
el risc d'uniformització. Diversitat que no
s'estén, però, a les llengües dites regionals.

Hélène Luc (1932)
Senadora per la Val-de-Marne (Ile-de-
France)
Membre del Grup comunista republicà i
ciutadà

François Fillon (1954)
Ministre d'Educació, Ensenyament Superior
i Recerca
Unió per un Moviment Popular (majoria
de govern)

Dominique Voinet (1958)
Senadora per la Seine-Saint-Denis (Ile-
de-France)
Membre del Grup socialista.

«Nacionalitat històrica»

L'alba d'un país, el naixement d'una identitat

Albert Girona

El País Valencià és més producte de la història que de la geografia. Perquè no hi ha cap frontera natural, cap límit físic, que haja dotat d'una raó de ser autònoma l'espai històric viscut anomenat valencià. Tampoc hem de ser tan agosarats que fem remuntar el nostre pretèrit històric a la nit dels temps i ancorem la nostra data fundacional a la cova del Tossal de la font de Vilafamés, a Bolomor de Tavernes de la Vall-digna, a la cova Negra sobre el riu Albaida o a les cavitats de les Malladetes i de Parpalló, on es troben els vestigis dels primers humans del territori valencià actual; ni tampoc als il·lustres precedents ibers, els iler-cavons, edetans i contestans, pobladors de les primeres ciutats ací assentades, i posteriorment colonitzades per romans i conquistades més tard pels àrabs.

No. La franja geogràfica llarga i estreta que discorre entre els rius de la Sénia i el Segura, entre l'interior muntanyós i la mar Mediterrània, és un espai amb personalitat definida des del segle XIII, que fou quan —amb la conquesta i la colonització catalanoaragonesa— el País Valencià va començar a adquirir un caire unitari sota l'ordenació legal dels Furs prescrits pel nostre primer

rei, Jaume I. La seua voluntat política de construir un regne nou i autònom, amb una llengua i una cultura comunes, precipità l'inici d'una història col·lectiva compartida de llavors ençà: la història fundacional d'un espai polític propi, vertebrat en el marc identitari compartit amb la resta de territoris de la Corona d'Aragó, històricament anomenat Regne de València i ara identificat com a País Valencià.

Des d'aleshores, el nostre país ha sostingut vincles històrics amb la monarquia hispànica dels Reis Catòlics i els Àustria, amb l'Espanya centralista i uniformitzadora dels Borbó i de la revolució liberal i burgesa, basculant sempre entre el país i la nació d'una banda, i la monarquia espanyola i l'Estat de l'altra, entre la fidelitat a la pròpia identitat i l'assimilació a la identitat espanyola.

Dotat d'una especificitat jurídica i política, i emmarcat per unes fronteres definides, primer amb el Xúquer, després a la ratlla de Biar i posteriorment més al sud de Guardamar, el Regne de València fou producte de la conquesta i posterior colonització oberta pel Rei Jaume I, que expressà la seua voluntat de crear un espai polític nou sobre unes terres que no havien tingut mai cap unitat identitària anterior. Érem un poble «ajustadís», com el definiria un segle més tard Francesc Eiximenis, un poble de croada, de frontera, obert al pobla-

Albert Girona és professor d'Història Contemporània a la Universitat de València. És autor, entre altres, de *Guerra i revolució al País Valencià, 1936-1939* (Tres i Quatre, 1986).

ment i al repartiment, una terra de promissió i d'oportunitats per als que venien del nord disposats a conviure amb moros i amb cristians vells per construir un nou país, una nova identitat.

La implantació del feudalisme al País Valencià s'inicià amb la conquesta i amb el procés de senyoritació que seguí al repartiment del territori, i al llarg de la baixa edat mitjana s'estengué un nou sistema econòmic i social de naturalesa semblant al que caracteritzava l'Europa cristiana occidental. Els segles XIV i XV emmarcaren també el procés de consolidació institucional del Regne batejat pel rei Jaume I amb l'aplicació i el desenvolupament de les creacions jurídiques i administratives pròpies: poder jurisdiccional i fiscal reial, encomanats al governador i al batlle general, batllies locals, Real Patrimoni i mestre racional, aristocràcia senyorial, clergat i ordes militars, alta i baixa justícia, governs locals municipals, jurats i consells, justícies i mostassafs, Corts, braços, greuges i Diputació del General o Generalitat.

Fruit d'aquesta peculiar organització econòmica i administrativa, el Regne experimentà un desenvolupament autònom dins els Estats de la Corona que contribuí a estimular una certa consciència particular i un progrés material i cultural entre els valencians que vivien al país rural, camperol i senyorial, i els valencians que vivien al país urbà, burgès i ciutadà. De manera especial al Cap i Casal del Regne, la ciutat de València, bolcada al gran comerç mediterrani per la seua condició de privilegiat centre internacional d'operacions mercantils (el Consolat de Mar, el port, la Llotja), i convertida ensems en un focus educatiu i cultural de primer ordre als segles XIV i XV de la mà de l'Estudi General de 1499, de

Francesc Eiximenis, Vicent Ferrer, Jordi de Sant Jordi, Ausiàs March, Roís de Corella, Joanot Martorell, Jaume Roig, Isabel de Villena, Bernat Fenollar, Lambert Palmar, Alfons el Magnànim.

La unió dinàstica dels dos grans regnes peninsulars, el d'Aragó i el de Castella, certificada mitjançant el matrimoni de Ferran II d'Aragó i Isabel de Castella, mostra de la crisi del feudalisme clàssic i de les primeres formes d'Estats que aquest encarnava, expressà a les acaballes del segle XV la voluntat de creació d'una unitat política territorialment més extensa dirigida per la nova monarquia hispànica. La monarquia dels Reis Catòlics, així com la dels seus hereus i successors els Àustria, gràcies a la major autonomia financera aconseguida, aviat començaren a prescindir de les limitacions que els imposava l'ordenament constitucional tradicional i edificaren entre nosaltres l'Estat modern. Des d'aleshores el País Valencià, un menut regne de la confederació catalanoaragonesa, un país de senyors feudals i petites oligarquies comercials, un país de camperols lliures i vassalls senyoriais, de moriscs i cristians de natura, sotragat per greus tensions internes, hagué d'acceptar unes línies polítiques que no sempre responien als seus interessos. Un cert sector de les classes dominants s'instal·là confortablement en la nova estructura estatal, de la qual es beneficià; altres sectors socials, però, s'oposaren a una política que no comprenien en nom del vell ordenament i dels privilegis medievals.

La revolta de les Germanies fou la resposta violenta de les classes subalternes urbanes més desfavorides contra la forma d'Estat modern del Rei Catòlic i contra la burgesia comercial, l'oligarquia rendista i

la noblesa aliada amb el monarca. Els fets agermanats de 1519-1522 i les posteriors derrota i repressió ens han deixat la millor iconografia d'un sotmetiment que permeté la consolidació de l'autoritarisme monàrquic entre els valencians. Convertit en un territori perifèric en el conjunt de la monarquia hispànica, el Regne de València mantingué, no obstant, durant quasi dos segles, el seu règim foral autònom, però amb un minvat protagonisme en els esdeveniments polítics peninsulars, mediatitzada la seua autonomia per la monarquia i els seus omnímodos representants al país, els virreis o lloctinents generals, consolidats com a autoritat als territoris no castellans pels reis de la nova casa d'Àustria. Els Furs i les Corts se'n ressentiren i, a poc a poc, s'imposà des de dalt una castellanització política i cultural difícil de sortejar, sobretot amb el triomf de les propostes uniformitzadores, a la primeria del segle XVII, del comte-duc d'Olivares.

En clar contrast amb Catalunya, on l'oposició a la Unió d'Armes d'Olivares inicià un llarg enfrontament amb la monarquia castellana, que culminà amb la revolta de 1640 i la guerra de Catalunya, el País Valencià anà integrant-se cada vegada de manera més efectiva en l'Estat dels Habsburg, sobretot pel suport que l'oligarquia valenciana donà a la política dels Àustria. El mateix que després de la guerra de Successió donaria a l'absolutisme borbònic.

LA DESFETA COL·LECTIVA DE 1707: DE REGNE A PROVÍNCIES

La guerra de Successió, a l'inici del segle XVIII, fou, en efecte, una desfeta col·lectiva. El conflicte, emmarcat en el context de les

lluites per la supremacia europea i motivat per la mort sense successors directes dels monarques de la casa d'Àustria, serví de catalitzador de tensions molt diverses larvades des de dècades al País Valencià, tant de caire polític com ideològic, econòmic o social. Per als historiadors romàntics del vuit-cents, per a la Renaixença i per al valencianisme polític i cultural, la guerra popular contra el Borbó i els botiflers per part dels maulets i, sobretot, el seu desenllaç, representen una fita transcendental en la història dels valencians, car afectarà la mateixa supervivència del Regne com a entitat autònoma i diferenciada.

Fou una de les experiències més dramàtiques patides pel País en tota la seua història. El nombre de víctimes, tant en els enfrontaments bèl·lics, com en la repressió posterior, fou elevadíssim. La ciutat de Xàtiva, com és ben sabut, hi oposà gran resistència i, per això, el 24 de març de 1707 fou arrasada i cremada per ordre del duc de Berwick. El monarca Borbó, Felip V, fins i tot gosà canviar-li el nom de Xàtiva pel de San Felipe.

La Nova Planta, decretada al cap d'uns mesos, abolirà els Furs i els privilegis valencians, i reduirà l'antic Regne a unes províncies de la monarquia, governada des de llavors per les lleis i costums de Castella. La subjecció completa del país, avalada per l'ocupació militar, permetrà la construcció d'un nou ordre polític, molt més autoritari i centralitzat.

L'ordenament foral dels regnes d'Aragó i de València, abolit el 29 de juny de 1707 pel «justo derecho de conquista que de ellos han hecho últimamente mis armas», suposarà l'estructuració del territori valencià en «Corregimientos», l'eliminació de l'alt grau d'autonomia política i fiscal de les ins-

titucions locals i territorials valencianes i l'embranchida d'un ferria castellanització cultural i lingüística, sobretot entre la noblesa i l'església. Començava així el procés de divorci lingüístic entre la ciutat i el camp, entre el Cap i Casal i la resta del país, amb un rerefons clarament social, ja que la castellanització s'imposà entre la burgesia i la noblesa, mentre les classes populars continuaren emprant la llengua del país. Els grans noms de la Il·lustració valenciana, de Mayans i Pérez Baier a Cavanilles, de fet escriviren tota la seua producció en llatí i en castellà, integrats ja clarament dins la cultura espanyola.

Al segle XIX, el triomf de la revolució política i la construcció d'un Estat liberal culminarà un llarg procés també reeixit de transformació capitalista de la societat i de l'economia valenciana. El país agrari tradicional de començament del segle XVIII deixarà pas, a poc a poc, a una agricultura intensiva, orientada cap al mercat, protagonitzada per una activa burgesia agrària. El dinamisme econòmic del país també es manifestà en el desenvolupament de la manufactura i d'una indústria de consum i d'un sector financer autòcton.

La revolució burgesa representà, en sèms, la construcció d'un nou model d'Estat: l'Estat liberal, bastit entorn de la sobirania nacional, el parlamentarisme i la divisió de poders, però d'un Estat unitari, «nacional», derivat de l'arquitectura política centralista edificada en el set-cents i ara reforçada, on les elits burgeses valencianes s'integraran a la perfecció. La burgesia valenciana participà en la revolució col·laborant estretament amb la burgesia espanyola. Fins al punt que la història de la revolució burgesa al País Valencià va ser percebuda i construïda pels seus protago-

nistes valencians en clau d'història nacional espanyola. El marc polític, social, econòmic i territorial era ja decididament espanyol. La distribució provincial del Regne, el centralisme administratiu i el reforçament del poder local de l'Estat, bastiren al llarg del segle XIX l'armadura política adient per a la formació d'un mercat nacional i per a l'aprofundiment de la uniformització lingüística i cultural, i la identitat nacional espanyola.

Reduït l'antic Regne de València a províncies, desvertebrat políticament i amb una llengua comuna esmortida, als valencians del XIX els quedaria únicament el gentilici compartit i una vaga consciència col·lectiva. El País Valencià com a realitat nebulosa, on ser valencians era la forma de dir-se espanyols: la invenció de la identitat regional valenciana, tan notablement reeixida al llarg del segle i especialment en el seu tram final, amb el fracàs de la Renaixença.

LES DIFICULTATS D'UN RETROBAMENT

En aquest context, les possibilitats d'articulació d'un valencianisme polític no deixaven de ser magres. Ben al contrari, el més natural era la difusió i la identificació amb els valors nacionals espanyols, notablement difosos per l'Estat liberal. Tot i amb això, la història del procés de retrobament d'allò que és propi, la història del primer valencianisme polític s'identifica al segle XIX amb la presència ininterrompuda de sentiments d'afirmació valencianista, sovint polítics, bé que no sempre. Les referències explícites al passat foral de l'antic Regne o els testimonis anticentralistes farcits d'un

valencianisme primitiu, tanmateix, no foren en puritat reivindicacions polítiques nacionalistes. Almenys fins el naixement de les primeres organitzacions –minoritàries, certament– identificades com a políticament valencianistes.

De fet, ni el liberalisme, ni el carlisme o el republicanisme democràtic, produïren al País Valencià al segle XIX un moviment polític organitzat que reivindicara la nostra personalitat cultural, lingüística o política, com ocorre en els orígens del nacionalisme basc o català, on són perceptibles connotacions regionalistes-autoctonistes en el carlisme o el republicanisme federal. El nostre nacionalisme, doncs, naixerà més tard, en el marc que precipità l'aparició del nacionalisme català i el moviment de la Renaixença.

Aquest valencianisme polític es, però, difícil d'entendre sense la presència en les dècades centrals del XIX de realitats com ara el despertar lingüístic, el periodisme popular escrit en valencià, l'historicisme romàntic o el manteniment dels costums propis. Realitats que associem a figures com ara Vicent Boix, Lluís Lamarca, Joan Antoni Almela, Josep Maria Bonilla i Josep Bernat i Baldoví, o a experiències culturals com ara *El Mole*, *El Tabalet* o *El Sueco*.

La posterior Renaixença hauria pogut esdevenir cabdal en aquest iniciat procés de redreçament i de recuperació identitària, tal com ocorre en altres indrets. Però, al capdavant, suposà un sonor fracàs polític. Lligada a la influència de l'homònima catalana vertebrada poc abans i a l'activitat lingüística i cultural de personalitats com ara Marià Aguiló, Teodor Llorente, Wenceslau Querol, Jacint Labaila, Ferrer i Bigné o Constantí Llombart, la Renaixença havia estat promoguda per sectors burgesos,

cultes i benestants valencians, majoritàriament afins al conservadorisme polític dinàstic, que es refugiaren en el conreu de l'idioma, però sense cap compromís polític amb la reivindicació nacional del país.

El 1902, el ratpenatista Faustí Barberà, amb una declaració de principis titulada *De regionalisme i valentinicultura* serà el primer que fixe les bases d'un regionalisme polític entorn d'unes propostes concretes encaminades a «fer país». El discurs de Barberà constitueix el tímid començament d'un corrent regionalista, en la línia de la Lliga Regionalista de Catalunya, que quallaria en capes universitàries i juvenils. Del seu ideari nasqué, dos anys després, el 1904, València Nova, formada per dissidents de Lo Rat Penat amb l'objectiu d'aplegar tots els valencianistes en una proposta solidarista semblant a la de Catalunya.

A l'empara de l'èxit electoral de Solidaritat Catalana al Principat, València Nova convocà el 1907 una Assemblea Regionalista Valenciana per commemorar el Segon Centenari de l'Abolició dels Furs, que no aconseguí l'objectiu d'aplegar el dispers moviment valencianista en un sòlid partit de masses. Ofegat pel republicanisme blasquista i el catolicisme polític, amb els quals es disputaven l'espai electoral, les candidatures valencianistes serien àmpliament derrotades en els comicis de la dècada. La qual cosa no desanimà els col·lectius que, a poc a poc, anaren gestant noves propostes organitzatives com ara Joventut Valencianista (1908).

El fracàs de les idees de Prat de la Riba a València i del projecte de la Solidaritat Valenciana posà fi a Joventut Valencianista el 1910. Anys després, coincidint amb la creació de la Mancomunitat de Catalunya (1913), el moviment tornà a despertar i

Joventut Valencianista revifà de nou de la mà de polítics més pragmàtics pel que fa a la qüestió nacional, com ara Soto, Esteve Victòria o Ferrandis Lluna. Ells foren els promotors de l'històric Acte d'Afirmació Valencianista de 1914, que aconseguí reunir des dels carlins fins als blasquistes –però ni les forces dinàstiques ni Lo Rat Penat no hi acudiren–, i on es va demanar l'oficialitat de la llengua, el reconeixement de la personalitat pròpia i, per primera vegada al segle XX, una autonomia administrativa. L'acte fou un èxit, però les conclusions mai no es portaren a la pràctica.

Malgrat el seu caràcter minoritari i marginal, el moviment no deixà d'expandir-se entre la Gran Guerra i la Segona República amb la creació de partits o d'entitats com ara la Unió Valencianista d'Ignasi Villalonga i Joaquim Reig, la Joventut Nacionalista Republicana de Juli Just, l'Agrupació Nacionalista Escolar (1919), la Lliga de Solitaris Nacionalistes de Tomàs i Martí (1920), l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana (1921) de Carles Salvador, la Joventut Nacionalista Obrera (1921), Nostra Parla (1922) d'Almela i Vives, Acció Cultural Valenciana (1930) i l'Agrupació Valencianista Republicana (1931); o la redacció de la històrica Declaració Valencianista de 1918, document cabdal en la història del primer valencianisme polític.

L'ESPERANÇADOR REDREÇAMENT REPUBLICÀ I LA PRIMERA FRUSTRACIÓ ESTATUTÀRIA

Certament, l'exaltació política i social que acompanyà la proclamació de la Segona

República el 1931, i la posterior instauració entre els valencians d'un sistema democràtic, reorientarà les bases tradicionals de la política valenciana, i s'esdevindrà la fita històrica d'encetar de debò una dinàmica de redreçament amb la consolidació de les formacions nacionalistes i la possibilitat de dotar-se d'un règim d'autogovern després de més de dos segles d'abolició dels Furs.

La democràcia republicana es va convertir en un període crucial amb vista a la vertebració del valencianisme com a moviment polític i cultural: d'un costat, pel fet de ser testimoni de la irrupció i vertebració dels primers partits nacionalistes amb suport social, i de l'altre, pel fet d'il·luminar una etapa qualitativament distinta en la trajectòria del valencianisme polític amb el nou horitzó que obrien les aportacions, gens menyspreables, de l'esquerra republicana i el socialisme.

El 1931 el valencianisme polític i cultural, la majoria dels valencians el sentien com un moviment escassament modern i mancat de signes de progrés. A més a més, la cultura popular, deformada, per una banda, pel pairalisme folklòric de la ideologia dominant –herència peculiar de la Renaixença i d'una visió agrarista del país, el paradigma de la qual fou l'Exposició de 1909–, i per l'altra, pel populisme radical i blasquista, força jacobí, a través dels seus ateneus i casinos republicans, difícilment podia ser recuperada pel valencianisme cultural com a vehicle de socialització.

Trencar amb aquesta tradició fou la tasca històrica que es varen fixar els partits valencianistes, així com un prestigiós grup d'intel·lectuals de la dècada dels trenta, que alguns han qualificat de noucentisme valencià per considerar-lo sinònim de re-

flexió i de meditació sobre el país des de posicions d'avantguarda, que no renegaven de l'acció política i de la militància.

Tasca històrica que requeria partir de plantejaments nous si es volia vertebrar una ideologia valencianista culta que, tot i demostrar-se encara excessivament elitista per al consum de les capes populars, aconseguí eixamplar el camp d'acció del nacionalisme a través de les seues publicacions, de les seues entitats i, al capdavant, de la seua tasca d'agitació civicocultural i política associada a *Taula de Lletres Valencianes*, *Avant*, *País Valencià*, *La República de les Lletres*, Unió Valencianista, Centre d'Actuació Valencianista, Agrupació Valencianista Republicana, Esquerra Valenciana, Partit Valencianista d'Esquerra, Esquerra Republicana del País Valencià o Nova Germania.

La brevetat de l'experiència republicana i el seu traumàtic final per al País Valencià, això no obstant, impedeixen conèixer com hauria evolucionat aquesta política de redreçament cultural i nacional si no hi haguera intervingut la guerra civil. Sobretot perquè l'acció política de les formacions valencianistes, les activitats a favor de la llengua, la cultura i la història del país i la lluita per aconseguir l'aprovació d'un Estatut d'Autonomia, foren constants i amb un èxit prometedor atès el nivell de redreçament aconseguit i, també, per la presència política i institucional guanyada: milers de militants, regidors i diputats, bons resultats electorals, etc.

Aquesta pulsio esquerrana del valencianisme polític dels anys trenta, perceptible en la praxis i en els textos ideològics del Partit Valencianista d'Esquerra o en Esquerra Valenciana, no han estat les úniques contribucions del valencianisme republicà.

N'hi ha d'altres. Com per exemple que, dins la pluralitat, intentà reafirmar els elements unitaris de la nació i s'ocupà de construir un camp identitari comunitari. A més, amb alguna reputada excepció, fou un valencianisme d'estricta «via valenciana», sabedor que la manca de consciència nacional del poble valencià derivava, en part, de l'absència de referents i mites identitaris motivadors i que aferrissadament buscaren, no tant des dels programes com des de la sensibilitat i l'emotivitat de la nació inventada.

Fou un nacionalisme, d'altra banda, que no va rebutjar els lligams històrics i lingüístics amb balears i catalans. Amb una línia de continuïtat fàcilment perceptible cap a la pluralitat i la diversitat, que no va caure en enfrontaments estèrils entre sensibilitats, sinó tot el contrari, féu possible la convivència i l'acord puntual. En són prova iniciatives unitàries històriques tan significatives com ara l'aprovació de les Normes de Castelló de 1932 o l'enllestiment de plataformes cíviques i culturals (editorials, periodístiques, literàries) força significatives de la mà de polítics i intel·lectuals de la talla de Marco Miranda, Soto i Mas, Bosch i Morata, Carles Salvador, Navarro Borràs, Thous i Llorens, Gómez Nadal, Adolf Pizcueta, Miquel Duran de València, Almela i Vives, Bernat Artola, Enric Bastit, Mateu i Llopis, Sanchis Guarner, Juli Just, Joaquim Reig, Ignasi Villalonga, Rodríguez Tortajada o Gaietà Huguet entre molts altres.

La principal reivindicació d'aquestes forces valencianistes fou la consecució d'un Estatut d'Autonomia per al País Valencià, un objectiu que l'adveniment de la República i la guanyada autonomia del Principat feien cada vegada més possible atesa

la consideració del país com a nacionalitat històrica.

El primer intent vingué de la mà del PURA que, pel juliol de 1931, presentà un avantprojecte d'Estatut. Tanmateix, la proposta fou mal acollida per Castelló i Alacant, que interpretaren amb recel que tot era una maniobra dels blasquistes per estendre la seua influència arreu del país. Al final, el projecte del PURA quedaria ajornat i a partir d'aquell moment els blasquistes es despenjarien definitivament de la qüestió estatutària. El 1932, arran de l'aprovació de l'Estatut de Catalunya, la torxa la recolliria l'Agrupació Valencianista Republicana que l'octubre d'aquell any aconseguia aglutinar la majoria de les forces polítiques en una Conjunció Pro-Estatut. El projecte es refredà per l'oposició del PURA i la Dreta Regional Valenciana i, sobretot, per la victòria del centredreta en les eleccions de 1933. El parèntesi abraçà els crucials anys 1933, 1934 i 1935.

El fet que els dos grans partits valencians s'oposaren no feia sinó reflectir l'encaix de la classe dominant valenciana en l'Estat i la seua hostilitat a qualsevol iniciativa autonomista. La frustració féu que la bandera del valencianisme i de l'Estatut passara a les mans de l'esquerra. La creació d'Esquerra Valenciana i del Partit Valencianista d'Esquerra el 1934 i 1935, respectivament, tradueix aquesta voluntat de fundar les seues esperances estatutàries en el Front Popular, convençuts que només en el marc federal podrien veure acomplides les seues aspiracions a l'autogovern.

Amb el triomf del Front Popular al febrer de 1936, el procés es va reobrir. A l'abril els Fronts Populars de València, Castelló i Alacant començaren a treballar per formar una comissió encarregada de

donar forma a un Estatut. I després d'unes reunions entre els Ajuntaments de les tres capitals i de les seues Diputacions, el 16 de juliol nasqué una proposta concreta. Les tasques estatutàries, però, foren interrompudes per la guerra i els esdeveniments revolucionaris viscuts arreu del país.

Durant la contesa, les forces antifeixistes valencianes plantejaren la represa del procés autonòmic en el marc de la revolució i la descentralització de guerra. El primer pas el donà la CNT, que al gener de 1937 presentà un Projecte de Bases per a l'Estatut d'Autonomia del País Valencià. La proposta incloïa en el territori valencià Múrcia i Albacete. Esquerra Valenciana va presentar al febrer un altre avantprojecte redactat per Gaietà Huguet i al març ho féu Unió Republicana. Totes aquestes propostes iniciaren una intensa campanya pro-Estatut que comptaria des del principi amb l'oposició del govern i de la majoria de les forces republicanes, especialment el PSOE i el PCE, que decidiren excloure al País Valencià del seu caràcter de nacionalitat històrica.

La centralització mampresa pel gabinet Negrín i l'empitjorament del curs de la guerra acabarien convenent fins i tot els nacionalistes d'ajornar la consecució de l'autogovern per a després de la victòria. Les perspectives optimistes de consolidació nacionalista i les esperances d'acceleració del procés de recuperació cultural i nacional, tanmateix, quedarien truncades amb la derrota, encara que els trenta-dos mesos de contesa ens deixaren unes valuoses experiències d'autogovern protagonitzades pels comitès, especialment en matèria cultural i lingüística, com ara les realitzades per la Conselleria de Cultura de Bosch i Morata, l'Aliança d'Intel·lectuals per a la

Defensa de la Cultura, el II Congrés Internacional d'Escriptors o *Nova Cultura*.

LA LLARGA NIT
DEL FRANQUISME
I EL PAÍS VALENCIÀ
REINVENTAT

El franquisme féu molt de mal al País Valencià en confirmar al llarg dels seus trenta-sis anys quant hi havia de conquesta. En alguns aspectes la croada fins i tot va adquirir una dimensió èpica d'eliminació de soca-rel de la identitat valenciana. La repressió, l'escola, l'exèrcit o el Movimientto s'encarregaren d'afermar els fonaments del nou règim i de reforçar la cohesió nacional de la nova Espanya, sobre la base de la desnacionalització i la persecució cultural i lingüística dels territoris vençuts, entre els quals el valencià.

L'atac del franquisme a la identitat i la cultura valenciana, no obstant això, no passà per una estratègia d'assimilació frontal. Fou més subtil i efectiva. Així, mentre es perseguia al valencianisme republicà progressista, que optà per l'exili exterior o interior, es posaven les bases perquè els grups conservadors vinculats a Lo Rat Penat o als Jocs Florals s'acomodaren amb facilitat en el *tresillo* de la cultura franquista, refugiant-se en el regionalisme folklòric i simbòlic, absolutament innocu per al règim, que acabà apropiant-se d'aquesta mena de tòpic del «Levante feliz».

La recuperació pogué, però, avançar aprofitant precisament aquests espais de llibertat que deixava el franquisme i, certament, brollaria dels cercles literaris, les tertúlies i les entitats, fins i tot del mateix Lo Rat Penat. D'ací el paper d'editorials

com ara Torre (1943), Lletres Valencianes (1945) o Sicània (1955), el manteniment de les activitats de la Societat Castellonenca de Cultura o l'inici dels cursets de llengua de Carles Salvador en Lo Rat Penat (1951). A això cal sumar les tertúlies que als cinquanta reunien intel·lectuals i escriptors com ara Casp, Adlert, Fuster, Valor o Sanchis Guarner. A aquelles reunions o als cursos de llengua, acabarien incorporant-s'hi aviat les noves generacions valencianistes, especialment joves universitaris com ara Joan Francesc Mira, Alfons Cucó, Eliseu Climent i d'altres, que testimoniaven un reviscolat interès per reflexionar entorn del país i el seu futur.

Els anys 60 i 70 foren decisius, perquè per primera vegada una intel·lectualitat – parlem d'historiadors, d'escriptors, de sociòlegs, d'economistes – s'esforçava per definir la personalitat valenciana i per trobar una via pròpia cap a la modernització del país, en allò que consideraven que hauria de ser el preàmbul de la seua lluita política i nacional contra el franquisme. La contribució de Joan Fuster a aquest procés de recuperació identitària fou cabdal. Basta destacar la repercussió que entre les noves generacions progressistes va tenir aquesta espècie de manual de reflexió que fou *Nosaltres els valencians* (1962), considerat clau en el procés de recuperació nacional i punt de partida de la introspecció valenciana moderna. A Fuster li devem, per un costat, el mèrit d'eixamplar els estrets solcs pels quals caminava el valencianisme cultural i cívic durant el primer franquisme –un autèntic desert– i, especialment, el de remoure la qüestió valenciana en el moment més oportú i en la direcció que, ateses les circumstàncies, semblava més correcta. Fuster va saber dotar el valencià-

nisme d'uns plantejaments intel·lectuals i cívics coherents, que després van servir per a acostar el missatge nacionalista a les noves capes emergents urbanes i comarcals i, fins i tot, a sectors de la classe obrera organitzada. L'encadenament de les reivindicacions democràtiques i de classe amb les nacionalistes mitjançant un valencianisme socialment més obert, no cal dir-ho, facilità l'assumpció —tímida, però ferma— de la realitat valenciana per les forces antifranquistes tradicionals i l'esquerra naixent del país. El gran encert de l'obra fusteriana estigué en l'immensa autoestima que va proporcionar a la intel·lectualitat i als polítics valencians de l'oposició al franquisme en un moment històric d'orfandat cívica. Gràcies a aquest esforç, al final de la dècada dels seixanta fer país era ja sinònim d'oposició al règim, d'alliberament nacional i de lluita per la democràcia.

Al començament de la dècada dels setanta, quan el règim començà a esgotar-se colpit per la modernització econòmica i social oberta pel desenvolupament, el moviment opositor i, dins seu, el valencianisme polític, eren ja una realitat. En el camp específicament nacionalista les opcions més significatives foren el Partit Socialista Valencià, la Unió Democràtica del País Valencià, Germania Socialista, els Grups d'Acció i Reflexió Socialista, el Partit Socialista del País Valencià i el Partit Socialista d'Alliberament Nacional. Uns i altres acabarien unint les seues forces a la resta de partits de l'Estat (PCE, PSOE, PTE, MCE, ORT..) en plataformes unitàries, com ara la Taula Democràtica (1973), la Junta Democràtica i el Consell de Forces Polítiques del País Valencià (1975) o la Taula de Forces Polítiques i Sindicals del País Valencià (1976), que compartien les

demandes de llibertat, amnistia i Estatut d'Autonomia de mitjan anys setanta.

LA TRANSICIÓ I LA SEGONA FRUSTRACIÓ ESTATUTÀRIA

La consolidació de la via reformista a les primeres eleccions democràtiques, al juny de 1977, i l'aprovació al desembre de 1978 de la Constitució Espanyola, dibuixaren al País Valencià un mapa polític hegemunitzat pel PSOE i per l'escàs protagonisme dels partits nacionalistes (UDPV, PSPV, PSAN). Això no obstant, la qüestió nacional havia aconseguit interessar a un ampli sector social, sobretot entre l'esquerra, que afirmà la lluita per l'autogovern participant en manifestacions, com ara la convocada el 9 d'octubre de 1977 a València, amb més de mig milió de persones.

La constitució el 1978 d'un Consell Preautonòmic presidit pel socialista Josep Lluís Albinyana va obrir la iniciativa política a favor d'un Estatut amb garanties des de la consideració del País Valencià com a nacionalitat històrica. Els tres projectes redactats els primers anys de la Transició, havien insistit en aquesta consideració. El primer, redactat a Elx a l'octubre de 1975, i conegut com l'Estatut d'Elx, únicament l'havia signat el PSAN i buscava la independència dels Països Catalans. El segon, en canvi, havia sorgit dels partits integrants del Consell de Forces Polítiques del País Valencià, que encarregaren a una comissió la redacció d'un projecte d'Estatut al febrer de 1976. Quant al tercer, fou elaborat per un grup de personalitats independents al desembre de 1977. Els tres projectes, juntament amb els de la Segona República,

podien servir com a antecedents històrics per a la redacció definitiva d'un Estatut per part del Consell Preautonòmic.

La Constitució de 1978 articulava dues vies d'accés a l'autonomia, els articles 143 i 151. Des d'un primer moment, el Consell d'Albinyana va intentar aconseguir l'autonomia per la via de l'article 151, que era molt més ràpida i concedia més competències. El procés, però, es desenvolupà enmig de la *batalla de València*, centrada en els símbols i en les institucions. Lluita ideològica i violenta, protagonitzada pel grups anticatalanistes i feixistes, promoguda per la dreta més conservadora de la UCD i encoratjada per sectors residuals del franquisme, que van utilitzar els sentiments populars per a malbaratar el prometedor plantejament de la qüestió nacional de part de l'esquerra i per a desacreditar el precari organisme preautonòmic.

Finalment, en el marc posterior al colp d'Estat de febrer de 1981 i de la progressiva implantació de l'Estat de les Autonomies consensuat a Madrid, UCD, PSPV-PSOE i PCE-PCPV van redactar i aprovar el 30 de març de 1981 el projecte d'Estatut d'Autonomia de Benicàssim. Un Estatut que, tot i tenir mancances notables en matèria de símbols i de competències i, fins i tot, negar la consideració de nacionalitat històrica, fou tramitat d'acord amb les previsions de l'article 143 de la Constitució i finalment aprovat pel Congrés dels Diputats, el 28 d'abril de 1982.

Els països, els pobles, les nacions són primer de tot productes històrics que naixen i perduren o desapareixen, i s'integren en altres identitats, en funció de la persistent voluntat d'alguns pobles de continuar sent, malgrat el capritxós atzar o les adverses condicions imposades pels temps

històrics. Això explica, per exemple, que alguns pobles siguen avui nacions i Estats i altres, que podrien ser-ho també, al capdavall no ho siguen.

Nosaltres, els valencians, som un país vell, negat i ara reinventat, reconstruït, sobre una llengua encara viva – «la morta viva» de Llombart–, una història i una cultura comunes i, sobretot, una voluntat de ser, de continuar sent al segle XXI. □

NOTA: Aquest document històric fou redactat per integrar-lo en les propostes estatutàries «Les Bases de Xàtiva» (març de 2005) del Bloc Nacionalista Valencià. Es tracta, per tant, d'una mirada política entorn del nostre passat com a poble escrit per un historiador compromés amb el País. A.G.

La involució de la dreta valenciana

Josep Vicent Boira

El 30 d'octubre de 1931, el periodista Agustí Calvet, més conegut per Gaziel, publicava en *La Vanguardia* un article titulat «El sueño de una noche de invierno». N'hem seleccionat un paràgraf especialment clarivident per aquella situació política, però també per la nostra: «El grave mal de nuestra República es no haber podido contar con una burguesía inteligente y una sensata clase media que la consolidasen». Provem a substituir ara República per País Valencià i els conceptes de burgesia i classe mitjana pel de dreta i tindrem una anàlisi ben assenyada de la situació que vivim avui en la nostra societat. La història de la dreta valenciana al segle XX està encara per fer. No em propose fer-la ací, evidentment. Més aviat es tracta de presentar raons i interpretacions que ens mouen a pensar que una altra dreta seria possible, sobretot perquè una altra dreta valenciana *fou* possible.

La frase «una dreta intel·ligent i sensata» se'ns presenta en aquest país, des de fa ja temps, com un *desideratum* mai no aconseguit. És evident que, de dreta, en tenim, però

ja no està tan clar que aquells dos adjectius –especialment el darrer– acompanyen el seu perfil definitori. I la veritat és que, des d'una perspectiva històrica, no sempre ha estat així, ni tan sols sota el franquisme, com veurem, quan una part de la dreta econòmica no s'estava d'advertir la crisi que el País Valencià patia i la necessitat de buscar-hi solucions. Per això, ben bé podem dir que la dreta valenciana, en el seu conjunt i salvant excepcions personals i fins i tot polítiques –Unió Democràtica del País Valencià, per exemple, nascuda el 1965 a partir de grups d'acció catòlica o de la JARC al voltant de Vicent Ruiz Monrabal, Vicent Diego o Vicent Miquel i enriquida en la Transició amb la incorporació d'elements històrics de l'antiga Dreta Regional com ara Joaquim Maldonado–, ha patit un fort procés d'involució en els darrers anys; per a ser més exactes, de la Transició ençà. Aquesta involució de la dreta no es refereix necessàriament a les persones que la conformen, sinó més aviat a la seua actuació com una de les dues ales polítiques –«polo» en dirien els italians–, clàssiques del joc parlamentari i democràtic occidental. Si fem l'esforç d'avaluar l'itinerari de la dreta valenciana en l'últim segle, observarem que, excloent el parèntesi franquista, on les distorsions degudes a la dictadura enterboleixen el judici, el moment més dèbil de la dreta valenciana

Josep Vicent Boira i Maiques és professor de Geografia Humana a la Universitat de València i director acadèmic de la Càtedra Ignasi Villalonga. És autor, entre altres obres, d'*Euram 2010. La via europea* (Premi Joan Fuster, 2002), València, Tres i Quatre.

com a instrument al servei d'un país ha estat dissortadament aquest darrer, el que s'inicia en la Transició i arriba als nostres dies.

Siguem clars: en molts aspectes, la dreta d'avui no resisteix una comparació amb la dels anys trenta, ni tan sols amb la dels anys deu i vint del segle XX, quan va ser aquesta dreta precisament la que, a través d'episodis com l'Exposició Regional Valenciana de 1909, generalment infravalorada, va inventar en la pràctica la imatge d'aquest país. És per això que, sense massa escrúpols, es pot parlar d'un procés d'involució de la dreta valenciana com a grup. I per què? Per què, si analitzem amb una perspectiva general i necessàriament global l'itinerari de la dreta valenciana en el darrer segle, l'actual apareix més dèbil i desdibuixada, amb menys capacitat de generar un projecte seriós que la dels seus avantpassats?

En la introducció del llibre que sobre l'economia valenciana sota el primer franquisme va escriure Miquel Àngel Fabra, Fabià Estapé ens desvelava unes claus explicatives: «Els problemes econòmics i socials que apareixen com a frens al desenvolupament ple del País Valencià troben el seu origen, al meu parer, en les especials circumstàncies que envoltaren la Transició...». I continua: «tots els que coneixen de prop –jo m'hi compto, entre ells–, la ideologia de Fernando Abril Martorell –aqueixa ideologia que, com deia Manuel Sacristan, sol ser resultat d'una mala consciència–, han de comprendre que les possibilitats d'una autèntica autonomia, d'una elaboració pròpia de la política econòmica, descendent de l'arquitectura delimitada abans de la Guerra Civil per Romà Perpinyà Grau, eren pràcticament nul·les». De forma significativa, el professor Estapé situa en la Transició una fita en la història dels valencians i, no

casualment, el mateix Estapé es refereix a l'economista de Reus Romà Perpinyà Grau, secretari del Centre d'Estudis Econòmics Valencians creat per Ignasi Villalonga, tots dos homes de la dreta dels anys trenta, com a referent del darrer intent d'articular una autèntica política econòmica valenciana. Amb aquelles paraules, Estapé ens reafirma en algunes impressions. La primera, que en la història particular de la dreta valenciana hi ha hagut diferents períodes no sempre del mateix valor i que el que abasta els anys finals de la dècada dels vint i primer quinquenni dels trenta mereix una alta consideració. La segona, que la Transició feta al País Valencià és la frontera que explica un abans i un després en l'actuació de la dreta econòmica i política –també de l'esquerra– i, tercera, que avui encara aquesta dreta es mou amb el ritme d'un *tempus* posttransicional, que no pretransicional. La Transició, doncs, va ser frontera de moltes coses, com ara d'importants aspectes perjudicials econòmics –i no sols lingüístics o culturals– per al nostre país. I així ho va explicar Xavier Ribera en referència a una altra víctima d'aquella època: la fracassada història de la Corporació Financera i Industrial del País Valencià, impulsada el 1978 per Emilio Attard i que havia de concertar el potencial dels valencians Banc de l'Exportació, Banc d'Alacant, Banc de València, Banc de Promocions de Negocis i la Caixa d'Estalvis de València i que no va reeixir perquè, aconseguides les complicitats de casa (amb el suport de Manuel Broseta des de la Caixa d'Estalvis), mai no va arribar l'autorització del Banc d'Espanya. I aquesta negativa, Ribera la interpreta com l'evidència del recel que despertava a Madrid la possibilitat que el País Valencià disposara d'instruments financers que el

pogueren acostar al potencial i a l'autonomia d'altres nacionalitats històriques.

PÈRDUA DE MEMÒRIA HISTÒRICA

Totes aquestes consideracions condueixen directament, si més no a qui subscriu, a l'estupefacció, a l'estupefacció davant el comportament de la dreta avui en el poder. L'estupor davant el comportament de la dreta de 2005 deriva precisament de comprovar que, com a força política organitzada, la dreta valenciana podria, si així ho decidira, enorgullir-se i fins i tot vantar-se d'alguns dels seus avantpassats ideològics amb molta més raó que no l'esquerra. Vist amb perspectiva, el pes ideològic, la consistència política i la contribució de la dreta del període liberal i republicà del segle XX –si voleu, des del 1900 fins al 1936–, al desenvolupament d'un país modern i avançat fou superior al de l'esquerra. Possiblement, el pes del blasquisme a València va fer que ni les personalitats ni les visions del país de l'esquerra valenciana arribaren a l'altura de les de la dreta, si més no fins als anys immediatament anteriors a la guerra civil, moment en què el valencianisme d'esquerres va gaudir d'un petit protagonisme. L'esquerra revolucionària, és veritat, estava embarcada en la defensa de les condicions de la classe obrera, mentre que la construcció d'un país burgès era un treball típic de la dreta. És més, estic per afirmar que com a país, la dreta dels anys vint i trenta del segle XX –fins i tot la dels anys deu, amb tots els ets i els uts –, va ser capaç d'oferir uns projectes de país més complets que no l'esquerra, i absolutament més favorables que no els de la dreta ac-

tual. D'aquesta constatació naix, doncs, la meua estupefacció. Si llegim atentament el programa polític, per exemple, de la Dreta Regional Valenciana (DRV) observarem que, l'any 1933, aquesta força política recollia en el seu ideari programàtic punts com la reclamació d'un Estatut d'Autonomia, l'oposició a la fragmentació provincial, la defensa d'un ideari social, la reivindicació del paper de l'administració municipal o el suport al bilingüisme. Que il·lustratiu que seria preguntar a alguns dels dirigents més preclars de la dreta valenciana actual si coneixen la posició ideològica d'aquest partit o, senzillament, si saben qui era Joaquim Reig, Carles Sarthou, Romà Perpinyà, Lluís Lúcia, Martí Domínguez, Robert Moroder, Joaquim Maldonado o Ignasi Villalonga! La gran paradoxa del nostre temps, la gran decepció, doncs, està justament en el fet que aquestes preguntes serien contestades molt abans i amb un enorme diferencial de contingut per qualsevol home de l'esquerra –o del centre il·lustrat–, com ara Miquel Nadal, Benito Sanz, Vicent Soler, Ricard Pérez Casado, Josep Vicent Marqués, Tomàs Villarroya, Rafael Valls, Biel Sansano, Vicent Comes, Rafael Roca, Agustí Colomer, Xavier Ribera, Albert Girona, Jordi Palafox, Ramir Reig, Josep Picó o Alexandre Mañes per citar sols a aquells que han escrit d'aquest període. Un antecedent d'aquesta preocupació invertida –l'esquerra preocupada per la tasca de la dreta–, el tenim en la contestació d'Ernest Martínez Ferrando de 29 de juny de 1958 a una carta de Joan Fuster on, suposadament, aquest li havia demanat informació sobre la història econòmica valenciana dels segles XIX i XX: «Etic desorientat sobre fons d'economia valenciana al segle XIX. Recordo que un especialista català va crear a València un

Centre d'Estudis Econòmics; em referisc a un tal Perpinyà, persona bastant coneguda. El Centre funcionava, o funciona encara, a la Cambra de Comerç (...). El nostre inefable potentat financer Villalonga no haurà patrocinat alguna publicació d'aquest caire? O Vicent Badia, pare?».

A més d'aquesta, hi ha una altra prova que no resistiria pràcticament cap dirigent de la dreta actual (deixarem per a una altra ocasió si algun de certa esquerra ho faria!). Avui es parla de la reforma de l'Estatut d'Autonomia valencià. Quan Ignasi Villalonga va ser preguntat pel futur estatut encara no aprovat, ell va contestar amb una afirmació que era tot un programa polític (*El Camí*, 5 de novembre de 1932): «del futur estatut valencià, només m'interessen tres coses: la unitat del País Valencià, l'equiparació del valencià amb el castellà i l'hizenda (*sic*) pròpia». I cal dir que l'Ignasi Villalonga d'aquesta contestació s'acostava ja a la Dreta Regional Valenciana (hi va ingressar al cap de pocs mesos) i d'ell es pot dir qualsevol cosa excepte que fóra un *outsider* de la societat valenciana. Sols cal recordar que havia estat, des del 1927 i fins al 1930, president de la Cambra de Comerç de València i que, el 1934, seria l'impulsor de la Primera Conferència Econòmica del País Valencià, on va realitzar una intervenció en valencià per parlar d'economia valenciana amb les paraules següents: «Difícilment podríem arribar a una conclusió del pensament econòmic del País Valencià si no utilitzem allò que és la flama més autèntica del seu esperit, que és la seua llengua».

Però el cas és que, fins i tot sota el franquisme, alguns elements de la dreta econòmica del país s'enfrontaren amb molta més ambició i valentia als problemes econòmics

del país que no avui. Cal recordar que el 1959, des de la presidència de l'Ateneu Mercantil, Joaquim Maldonado —un personatge que cal reivindicar per la seua aportació privada i pública a la recuperació de «l'oxigen» de la societat valenciana sota el franquisme amb múltiples iniciatives, i també altres prohoms com ara Reig, Pizcuetta o Villalonga—, convocava els valencians a celebrar l'aniversari de l'Exposició Regional de 1909 com una fita clau de la modernització econòmica del país recordant-los que aquells homes que la promogueren saberen «reaccionar contra la falta de fe que se había infiltrado en nuestro pueblo, después de un largo y doloroso proceso de decadencia, iniciado principalmente a partir de la guerra de Sucesión y que había privado a Valencia de aquel impulso político que la hizo protagonista...». I cal recordar també que, el 1968, i a instàncies de Silvino Navarro —el mateix, per cert, que el 1982 va fundar amb Josep Maria Simó Nogués l'Associació Valenciana d'Empresaris, AVE—, l'Instituto Social Empresarial (ISE) va convocar un cicle de conferències sobre l'economia valenciana on es van poder escoltar judicis molt forts sobre la greu situació econòmica del país i les necessàries reformes que calia fer. En aquest cicle, el *procurador en Cortes* José Antonio Perelló va demanar acceptar la realitat d'una crisi econòmica valenciana que havia fet passar la província de València del cinquè lloc el 1957 al quinzè el 1965 i va defensar la necessitat d'una fiscalitat regional transparent («¿A quién le apetece abrir su corazón al fisco para llenar sus arcas si éstas son secretas y la distribución de sus fondos misión exclusiva del Gobierno? [...] No se puede identificar el egoísmo con la repulsa natural al dirigismo paternalista»), la regionalització de la perspectiva econò-

mica valenciana i la descentralització, mentre un jove Manuel Broseta anava un poc més lluny («Todos los datos anteriores [...] nos hacen pensar que Valencia está sufriendo un colonialismo financiero»), amb el suport del president de la Cambra de Comerç José Antonio Noguera de Roig («La Región Valenciana puede aparecer [...] como una colonia del resto nacional a la que se halaga y encomia, tanto en cuanto interesa su aportación a las arcas de la metrópoli»).

I cal dir també que, des del 1967, sota la presidència de Ramon Gordillo Carranza, la Cambra de Comerç de València es va reunir de forma periòdica amb les cambres de Catalunya, de la resta del País Valencià, de les Illes Balears i de Múrcia (les d'Aragó s'hi van afegir el 1973) una vegada a l'any. Cadascuna hi aportava treballs, ponències i comunicacions que, una vegada debatuts, donaven lloc a comunicats finals que, junt amb anàlisis de la situació econòmica, s'elevaven als organismes corresponents. O que el 1974—encara el 1974!—, Noguera de Roig, com a president de la Cambra de Comerç, obria l'especial que la revista *Información Comercial Española* dedicava al País Valencià, on Joan Fuster publicava també una col·laboració, punyent i càustica com era norma de la casa. També hi va escriure Romà Perpinyà Grau. Per cert, aquell liberal i dialogant Noguera de Roig acabaria la seua presidència de la Cambra quatre anys més tard, el 1978, malgrat el seu desig de continuar-hi, segons Xavier Ribera, perquè no reunia el «perfil» que la nova situació requeria. Una altra víctima de la Transició valenciana!

Comprendrà el lector que la contemplació dels fets de 1932, 1934, 1959, 1967, 1968 o 1974 des de la perspectiva actual

puga conduir a una certa malenconia. Quantes situacions com aquelles es repetirien avui? Fem la prova de traspassar-les una a una al context actual, començant per la primera. Tot i deixar en el dubte més benèvol la gran pregunta de si algun dirigent de l'esquerra valenciana ho faria, quants dirigents de la dreta valenciana pronunciarien avui en valencià el discurs inaugural d'un congrés d'economia valenciana amb assistència del president del govern espanyol, com el 1934?

El gran drama del País Valencià és el trencament de la «Política» —en majúscules— que es produeix en la Transició i durant la coneguda com *batalla de València*. Aquest terratrèmol de magnitud desconeguda en qualsevol escala humana va deixar la dreta valenciana òrfena de *realpolitik*, mentre que l'esquerra hi va entrar de ple, potser amb excés. En molts aspectes, al socialisme d'aquell moment i, en general, a l'esquerra li va molt bé el judici que el mateix Gazieli va aplicar al PSOE de 1932: «Los partidarios de la revolución social haciendo de conservadores y muchos conservadores que actúan como anarquistas auténticos». És una bona definició d'aquell període, però en molts sentits també d'aquest, quan alguns dirigents de la dreta semblen, pels seus atacs al raciocini, al diàleg i al consens científic sobre temes com la llengua o l'euroregió, radicals més preocupats per la destrucció del sistema que no per la seua supervivència i cohesió.

Sens dubte la *batalla de València* se'ns presenta com la frontera que marca l'inici de la degradació de la dreta valenciana com a grup social i polític. La Transició pactada entre Abril Martorell i Alfonso Guerra ha estat dramàtica per al País Valencià en més d'un sentit. Així s'entenen millor les paraules

les de Fabià Estapé. Estapé, en aquell lúcid pròleg, ens proporciona una explicació que ens serveix de guia o resposta urgent. A diferència de Catalunya, on la UCD d'Adolfo Suárez, Abril Martorell i Martín Villa, van decidir frenar l'esquerra rescatant Tarradellas i, amb ell, sense voler-ho potser, la legitimitat, la història i la memòria anterior a la guerra civil, al País Valencià aquesta mateixa UCD, incapaç de trobar un personatge semblant, va decidir inventar-se una dreta que mai no havia existit de forma estesa i generalitzada, una dreta inculta, alienada, una dreta anticatalana i anticatalanista i fins i tot, en el súmmum de la incapacitat, catalanòfoba, quan un dels seus trets essencials, de la dreta valenciana, havia estat la seua catalanofília, sentiment que no cal confrondre, és veritat, amb el de catalanisme. Un perfecte exemple de la tradicional catalanofília del conservadorisme valencià el tenim en una anècdota poc coneguda de l'Exposició Regional de 1909. Es tracta del rum-rum que el diari republicà *El Pueblo* va convertir en notícia quan el va publicar el 3 de juny de 1909: Lo Rat Penat i els organitzadors de l'Exposició havien volgut convidar Francesc Cambó com a mantenidor dels Jocs Florals d'aquell any. La notícia va aparèixer amb el típic menyspreu del periòdic fundat per Blasco Ibáñez envers el regionalisme català: «Con inexcusable imprudencia o con refinada malicia, se propuso alguien que Cambó viniese a Valencia como mantenedor de los Juegos Florales para cantar al pintat aucell y lo demás que Cambó gusta cantar. Con tal objeto fue invitado por los organizadores de la fiesta. Pero (...) Cambó ha husmeado y ha comprendido que debía guardar su discursito para mejor ocasión, si es que ésta llega alguna vez».

Bé doncs, oblidant que havien estat els seus avantpassats els que van signar aquesta aliança implícita amb el catalanisme conservador, la nova dreta nascuda de la Transició, que manipulava amb total impudícia els sentiments populars, perdia la seua identitat, la seua capacitat de generar un projecte per al país, més o menys social i just, i abdicava del protagonisme i de la responsabilitat de bastir un programa de forma autònoma a l'espanyol o almenys complementària.

La gran diferència, doncs, entre Catalunya i el País Valencià no és l'existència d'una burgesia en un país i no en l'altre. La gran diferència és la no-existència, al País Valencià, d'elements de continuïtat del conservadorisme polític valencià. Curiosament, en canvi, sí que s'observa la continuïtat d'altres factors típics de la dreta catalana i valenciana, com ja va fer notar Borja de Riquer. Per exemple, la reivindicació d'infraestructures i el discurs economicista centrat en l'acció estatal per a protegir i impulsar el progrés econòmic. Però el gran drama és que quan als anys vuitanta, i fins i tot avui, els empresaris valencians plantegen les seues reivindicacions econòmiques, *han perdut un autèntic model de país*. La dreta política no ha estat capaç d'acompanyar el discurs reivindicatiu economicista empresarial amb un projecte global de país, més o menys conservador, tant se val per al que ens interessa ara. Aquesta és la gran diferència amb Catalunya i fins i tot amb el País Valencià dels anys trenta. Villalonga, sense anar més lluny, sabia que la reivindicació economicista, la demanda d'inversions, els greuges comparats, les exigències al govern de Madrid de la classe econòmica valenciana d'aquells anys, tenien el seu contrapunt en la reivindicació política, per exemple,

d'una hisenda valenciana pròpia o fins i tot d'un concert econòmic, com proposava la Dreta Regional Valenciana de Lluís Lúcia. Reivindicar la millora de les inversions de l'Estat en el País Valencià era, doncs, només una part del pastís... Ara, dissortadament, és tot el pastís. I la responsabilitat no és dels empresaris que, mal que bé, han fet sempre el mateix i han continuat estrenyent allà on calia estrènyer. La responsabilitat és de la dreta política valenciana, que s'ha quedat sense projecte real de país, si més no des de la Transició.

FRACÀS DE LA POLÍTICA

La història recent del País Valencià és, doncs, la crònica del fracàs de la política. Les dues grans cimeres dels grans empresaris del període democràtic, Oriola (1989) i Peníscola (2005), no es diferencien en els punts essencials de les grans reivindicacions en infraestructures i atenció del govern central que podem veure als anys trenta, i fins i tot als setanta, al País Valencià (i a Catalunya!).

A Oriola, no sols s'hi va citar Teodor Llorente (ho féu José Enrique Silla, aleshores president de la Cambra de Comerç de València), sinó que també s'hi va fer una detallada petició d'infraestructures que recorda molt un autèntic programa regeneracionista: autopista a Madrid des de València i Alacant, ferrocarril a Aragó, autopista a Màlaga, eixida nord del port de València, ampliació del TGV a Barcelona i Múrcia, millora de les comunicacions aèries, construcció de centres integrats de mercaderies, transvasament de l'Ebre fins a Castelló i del Xúquer al Vinalopó, finalització dels embassaments de Bellús, Escalona i Tous...

Fet i fet, aquestes cimeres —o l'informe de la CEV de 1997 «Aportación empresarial a la Política de Infraestructuras», sota la presidència de Jiménez de Laiglesia—, són un calc exacte del discurs economicista propi del conservadorisme català i valencià del segle XX (recordem ara alguns altres informes del Centre d'Estudis Econòmics Valencians de Perpinyà i Villalonga), que va fer servir la reivindicació com a arma d'incidència política. Però el greu problema en el nostre cas és que aquest discurs ha restat deseparat, desproveït d'altres argumentacions polítiques típiques de la dreta, especialment d'un projecte global i sobretot cohesionat de país, una assimilació tranquil·la dels canvis i la seua integració en una tradició, una visió a mitjà i llarg termini, una preocupació social, una defensa dels interessos reals de l'economia valenciana, un respecte per les institucions...

Aquest és el gran problema del País Valencià. Abril Martorell i Guerra pactaren una política sense memòria i sense passat. I en aquest pacte qui més ha perdut, bé que de vegades sembla el contrari, ha estat la dreta. Perquè era la dreta valenciana la que havia desenvolupat més i millor un projecte de país que anava assajant des dels anys deu del segle XX, si més no des de l'Exposició Regional de 1909, i que arriba al seu punt més feliç als anys trenta sota la Dreta Regional Valenciana, l'únic partit —com recordava Josep Vicent Marqués el 1974— que complia les dues condicions de ser un partit polític propi valencià i desplegar la seua activitat més enllà de l'escala provincial. Fet i fet, amb la Transició, l'esquerra valenciana es podia permetre el luxe de començar de nou. Poc cosa tenia al darrere. La dreta valenciana, en canvi, perdia la seua ànima, el seu lligam amb

el país i esdevenia un instrument al servei d'altres interessos.

I tot això amb un altre terratrèmol en marxa: la dislocació de l'economia, els canvis en l'estructura econòmica valenciana que comportaven el creixement d'una altra classe empresarial lligada a interessos menys agraris, industrials o financers. Aquest fenomen de substitució d'elits associada a un trasbals econòmic és ben conegut també en altres indrets d'Europa. A Milà, per exemple, la vella burgesia milanesa dels Pirelli, dels Falck, dels Edison o dels Montecatini que havien dominat la ciutat des del principi del segle XX fou literalment agranada per allò que els italians denominen «nuovi centri neuralgici di potere» a principis dels anys seixanta, amb la nacionalització de les elèctriques. Des d'aleshores, el poder milanès va començar a passar de mica en mica a unes altres mans («nomi nuovi per interessi economici nuovi»), en aquest cas lligades a tres activitats econòmiques emergents: la Fira de Milà, la sanitat i el comerç. Sustentada en aquestes tres potes –ens permetríem fer una anàlisi semblant amb el port, la fira i els constructors al País Valencià?–, la nova classe dirigent de la capital llombarda va mostrar un dinamisme econòmic espectacular. Però, ai las!, com en el cas valencià, no sense cap assignatura pendent. Danilo Taino, periodista del principal diari italià, que es publica en aquella ciutat, ha recordat recentment que, malgrat el dinamisme mostrat per aquella nova classe i l'indubtable èxit econòmic, encara hi ha un tema sense resoldre. I aquest tema és la voluntat de dotar tot Itàlia d'un lideratge des de Milà i la necessitat d'aquesta nova classe en el poder de dotar-se dels valors altburgesos típics de l'anterior: l'exemple personal adobat amb una certa moderació

i honestedat privada, la visió a mitjà i llarg termini i la capacitat de tenir un projecte global per a Milà i per a Itàlia. Posats a parlar d'Itàlia, caldria explorar amb més temps la trajectòria paral·lela de la dreta allà i a casa nostra! La distància entre un Alcide de Gasperi i un Silvio Berlusconi no sembla ser més gran que la que hi ha entre la dreta valenciana dels anys trenta i la d'avui.

EMPRESARIS I POLÍTICS

I amb relació a l'actuació d'aquesta classe econòmica valenciana, cal dir que el camí seguit pels grans empresaris valencians en els darrers anys no ha estat en absolut tan decebedor com el dels seus alter egos polítics –deixem per a un altre moment la història de la petita i mitjana empresa valenciana que va conduir a la creació de l'Empresarial, organització de nom en valencià que, en aquest país, és ja tota una declaració. És veritat que els grans empresaris han intervingut en política en benefici dels seus propis interessos (el conegut «pacte del pollastre» de la primavera de 1995 entre el Partit Popular i Unió Valenciana, on els empresaris Federico Félix i Jiménez de Laiglesia tingueren un paper destacat, n'és una prova), però això ja era previsible. Ara bé, en un altre sentit, han contribuït a la vertebració del país o, almenys, han crescut i madurat amb ell. És interessant conèixer el procés pel qual els empresaris valencians han evolucionat des d'estructures de poder provincials, confederades i «verticals» a estructures d'àmbit «regional» i més democràtiques. Aquest fou el cas de la Confederació Empresarial Valenciana (CEV), nascuda el 28 de setembre de 1977 per confluència de tres

organitzacions de la província de València: la Confederació Valenciana d'Empresaris de Vicent Castellano –que provenia de les antigues organitzacions «verticals»; fet i fet, el 1974 Castellano era president del Consejo Provincial de Empresarios–, l'Agrupació d'Empresaris Independents de Vicent Iborra –una mena de representació individual dels empresaris–, i l'Agrupació Empresarial Valenciana de Silvino Navarro, organització vinculada amb l'ISE. Si l'organització provincial valenciana fou creada el 1977, aviat la seguiren la de Castelló (1978) i Alacant (1979). I poc després va nàixer la CIERVAL (Confederació Interprovincial d'Empresaris de la Regió Valenciana), estructura d'escala regional en la qual confluïren la CEV, la Confederació d'Empresaris de Castelló (CEC) i la Confederació d'Empresaris de la Província d'Alacant (COEPA). Aquesta organització empresarial d'àmbit valencià va nàixer al maig de 1981, un any abans de l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia del País Valencià (juliol de 1982) i dos anys abans de les primeres eleccions autonòmiques (primavera de 1983). Va ser una aportació empresarial a la vertebració de la societat valenciana que no cal menystenir, tot i que no fóra fins a l'estiu de 1991 –deu anys més tard– quan aquesta Confederació d'Empresaris abandonara definitivament la forma d'un sumatori provincial amb presidències rotatòries –sistema en vigor fins a la presidència de Pedro Agramunt, 1986-89–, per a adoptar una estructura realment valenciana, ja sota la presidència de Rafael Ferrando. Amb l'adopció d'una estructura i d'una forma de treball «regional» i no provincial, els empresaris valencians donaven un pas evident cap a la vertebració del país, perseverant en les indicacions que els seus avantpassats els aconsellaren als anys trenta.

El 1934, el president del Centre d'Estudis Econòmics Valencians, Lluís Buixareu va pronunciar un discurs en l'acte inaugural de la Conferència on reclamava la unitat dels valencians davant temptacions provincials: «Ya será hora de que no vayamos estableciendo distingos porque cuando hablamos del País Valenciano hablamos lo mismo de la [provincia] de Valencia estricta que de Castellón y Alicante». El 1993, José María Jiménez de Laiglesia –president aleshores de la CEV– defensava la importància de la vertebració dels empresaris del País Valencià amb paraules de sentit semblant: «No tendremos la fuerza para resolver los problemas (...) si no actuamos como lo hacen nuestros interlocutores, en especial el gobierno valenciano, regionalmente».

Tanmateix, i dissortadament, els empresaris també són d'aquells que han perdut la memòria en el camí de la transició del franquisme a la democràcia. Si en un llibre editat per la Federació Empresarial de la Metal·lúrgica Valenciana (FEMEVAL) el 2002 –*Empresas y empresarios valencianos, 1977-2002*–, era Xavier Ribera qui hi introduïa el tema de la història de forma tímida, amb les sorprenents fotografies de Lluís Lúcia, Villalonga i fins i tot de Cambó, en un altre llibre editat el 2003 sobre els 25 anys de la Confederació Empresarial Valenciana (CEV), hi podíem llegir una dedicatòria significativa: «En reconocimiento a los hombres y mujeres de empresa que con su trabajo y dedicación han hecho realidad el compromiso de aquellos entusiastas empresarios de finales de los setenta». De finals dels setenta..., no d'abans! La història contemporània dels valencians naix sempre «a finales de los setenta». Cap paraula explícita sobre les riques i intrèpides organitzacions empresarials anteriors. Cap referència a la

creació a València d'Unió Gremial el 1913 o de Fomento Industrial y Comercial del Reino de Valencia el 1918, que va seguir, per cert, de forma expressa el patró de la catalana Fomento del Trabajo Nacional, com afirmava *Las Provincias* el 14 d'abril de 1918: «ya están redactados los estatutos por los que ha de regirse el nuevo organismo que en breve ha de constituirse en Valencia y que será análogo al Fomento del Trabajo Nacional de Barcelona...». Cap paraula per a la fundació i el paper del Centre d'Estudis Econòmics Valencians (CEEV) el 1929 per un conglomerat de burgesos que va nodrir tant les iniciatives parlamentàries de la dreta de la DRV com de l'esquerra del PURA. Ni una paraula sobre la Federació Industrial, Mercantil i Agrícola del Regne de València, capitanejada per Vicent Noguera Bonora als anys trenta. Ni cap paraula a l'Instituto Social Empresarial, creat el 1947 amb orientació democratacristiana i que, segons Ramir Reig i Josep Picó, agombolava el sector més dinàmic i capaç de la burgesia valenciana com ara els Iborra, Reig, Navarro, Noguera, Attard, Castellano o Casanova, les famílies que el 1927 s'havien quedat amb el Banc de València aixoplugats sota la personalitat d'Ignasi Villalonga. Cap paraula a la feina trituradora de governs de Madrid feta per la poderosa UNEPA (Unió Nacional de l'Exportació Agrícola) als anys vint i trenta, amb dos valencians al capdavant: Carles Sarthou i Lluís Guijarro. Cap referència al missatge adreçat el gener de 1931 pels principals burgesos i organitzacions empresarials valencianes, Villalonga i Reig inclosos, al darrer ministre d'Afers Estrangers d'Alfons XIII demanant una decidida posició a favor de la unificació econòmica i política europea. Cap record a les setmanes d'economia valenciana de

1932 o al primer congrés d'economia valenciana de 1934 impulsat pel CEEV.

UNA DRETA SENSE PROJECTE DE PAÍS

Així, podem concloure que la dreta econòmica —o el centre, o el centredreta, tant se val—, d'aquest país sí que ha continuat, de vegades sense saber-ho, una tradició economicista i de reivindicació des dels anys vint i trenta d'aquest segle; però, en canvi, la dreta política valenciana va perdre, cap a 1975, la seua capacitat de crear un projecte cohesionador i estable, autònom o complementari del projecte modernitzador espanyol. Preocupada per altres coses i lligada a una dinàmica i a un *tempus* espanyol de la política que literalment ha matxucat els interessos socials, culturals i econòmics valencians, des de la Transició la dreta mai no s'ha plantejat articular un projecte específic per al país i, com Ramir Reig i Josep Picó advertiren, del 1977 ençà, en comptes de tenir un partit autonomista de centre —o de dreta—, el país va tenir un partit centralista amb alguns autonomistes.

I aquesta debilitat de la dreta política, enfront de la vivacitat de l'econòmica, ha fet que, quan alguns empresaris s'han llançat al camp de l'actuació política a partir de la mort del general Franco —com ja van relatar de forma contemporània Reig i Picó—, es trobaren, justament, amb la «no-política» típica de la Transició. Fet i fet, podem pensar que la temptació política dels empresaris, tan evident en els darrers temps, es produeix justament perquè la dreta «política» a penes si ha plantejat un projecte consistent i sòlid de país. I com en els vasos comunicants, l'espai deixat per uns és ocupat pels altres.

Que hi ha punts de contacte entre la dreta econòmica i política no pot sorprendre ningú, però potser si hi haguera una clara personalitat dels polítics de la dreta i un projecte capaç de suscitar el suport de grups socials i culturals diversos, no observaríem aquestes incursions empresarials, aquestes temptacions de desbordament. Per al prestigi dels empresaris d'aquest país seria, no cal dubtar-ho, molt millor.

Aquesta gran fractura entre elements del centredreta valencià és a la base de la fragilitat justament dels dos: la manca de referents polítics per la dreta econòmica explica una certa inconsistència dels seus discursos, una reiteració dels greuges i del victimisme i una actuació insegura i de vegades absentista ultra la reivindicació economicista. Mentre la dreta política —que, com a qualsevol país normal, hauria de representar altres interessos, valors i sectors a més dels estrictament econòmics— es veu absolutament interferida pel *sorpasso* empresarial. De la Transició ençà, l'actuació empresarial s'ha fonamentat en un buit que cap projecte cohesionador de país ha omplert. Inversions de l'Estat? Sí, però per a quines finalitats? Reivindicacions d'infraestructures? Sí, però per a quin tipus de territori? Més ensenyament tècnic i formació? Sí, però per a quina societat? Més aigua? Sí, però per a quin país? Aquest és el drama del nostre temps i el taló d'Aquil·les d'organitzacions empresarials de reconeguda solvència i bona voluntat. En passar, sense solució de continuïtat, de la presidència de la CEV i la CIERVAL, el 1989, a la presidència del Partit Popular, Pedro Agramunt inaugurava oficialment aquesta confusió entre dreta econòmica i política i, de retruc, mostrava la debilitat i limitació d'aquesta darrera, debilitat i limitació que s'ha allargassat dissortadament fins als

nostres dies. Malgrat la vistosa ocupació de tots els ressorts de poder polític.

LA DRETA DEL SEGLE XXI

Començàvem aquesta reflexió amb unes paraules de Gaziel. Tanquem-les novament amb Agustí Calvet. En aquell mateix article de 1931, Gaziel s'adreçava a les forces de la dreta espanyola exigint coratge: «O consolidáis la República y salís adelante con ella o pereceréis en el sueño de derribarla con el vano intento de retroceder». Avui, la dreta valenciana té una semblant cruïlla al davant: consolidar un País Valencià viable i cohesionat o desaparèixer com a grup social engolit per les forces del capital sense pàtria, pels demagogs, i laminat per la força de la indiferenciació regional espanyola. Si la dreta valenciana es decidira a triar aquesta darrera opció, hauria de travessar el seu propi Rubicó, com va assenyalar en un altre article Gaziel a Gil-Robles el 1934. Si en aquell any, el Rubicó del líder de la dreta espanyola era la mateixa República, avui el Rubicó de la dreta valenciana pot adoptar diferents formes: el respecte i l'ús de la llengua pròpia, l'ambició per un projecte cohesionat de país, el pensament estratègic de la societat en diferents àmbits econòmics i escales territorials, la idea de servir el país i no servir-se'n, la sobrietat personal, la moderació política, la capacitat d'assimilar els canvis i incorporar-los a una tradició, la llum de la llibertat individual, la voluntat de transacció, el respecte institucional, la no interferència en la societat, el no dirigisme... La dreta valenciana no pot prolongar en el segle XXI la política —la «no-política», caldria dir— de la Transició.

La dreta espanyola ja va intentar als anys trenta endinsar-se en la nova etapa

republicana amb les armes de la Restauració i Gaziell en va dir de l'intent que semblava tan inversemblant com veure una mòmia en un tramvia. El fracàs va ser rotund i no sols per a la dreta, sinó per a tot Espanya. Si la dreta valenciana no troba la seua autèntica política —i que conste que té exemples on mirar dins de casa—, el resultat tampoc no serà bo per a ningú.

No hem pretès, com va dir Josep Vicent Marqués el 1974, especular de forma ingènua «sobre lo que una verdadera burguesía debería hacer, que no es sino lo que a la izquierda le gustaría que hiciera la burguesía», tot i que de vegades ens vénen al cap unes altres paraules de Gaziell, el 1932: «Quisiéramos tener ya unas derechas republicanas fuertes, ágiles, jóvenes, inteligentes, vivaces. Nuestra impaciencia exige un verdadero milagro. Miramos continuamente hacia las derechas actuales y como el milagro no viene, nos sentimos defraudados». No demanem tampoc a la dreta que imite l'esquerra, ni tan sols el regionalisme o el nacionalisme més moderat d'altres zones, ni li exigim tampoc cap retractament oficial o cap declaració pública d'allò en què no creuen. Es tracta de demanar-li senzillament que actue amb responsabilitat i que respecte les regles del joc de qualsevol societat civilitzada, culta i lliure.

Gaziell ja ho va escriure: «¿Qué conviene más de esas derechas: que hablen con claridad o que se conduzcan con cordura? Lo esencial para mí no es que se declaren republicanas, sino que actuen dentro de la República. Pues si se dicen republicanas y en realidad no lo son, ¿qué saldremos ganando? Y en cambio si se acomodan al régimen, una de dos: o irán al fracaso o alcanzarán el éxito, y en ambos casos, se fortalecerá la República». □

aquest mes...

La Diputació del General va ser la principal institució de govern de Catalunya, des de la seva creació a mitjan segle XIV fins que va ser abolida l'endemà de l'11 de setembre de 1714. El perfil i l'evolució d'aquesta institució, de la qual la Generalitat contemporània ha pres només el nom, són peces clau per entendre la Catalunya medieval i moderna i les seves relacions amb la monarquia hispànica.

L'Avenc. Consell de Cent, 278, 1r 2a
08007 Barcelona - Tel. 93 488 34 82
lavenc@lavenc.com - www.lavenc.com

I al juliol/agost...
Viatge a la Rússia
soviètica

Enigma del passat i incògnita del futur

El paper de la petita i mitjana empresa valenciana*

Josep-Antoni Ybarra

La història empresarial valenciana no és la història d'un nombre limitat d'empreses paradigmàtiques en la seua activitat i en el seu entorn; cal advertir més aviat que la història empresarial valenciana és la gran història d'un extraordinari nombre de petites empreses anònimes. El paradigma que hauríem d'aclarir seria precisament aquest: com ha sigut possible que es desenvolupara en quantitat i varietat un volum considerable de petites empreses i que amb això s'estimulara l'aparició dels grans canvis productius i socials que s'han produït?

Per aquesta raó, per a la historiografia econòmica i empresarial, el cas valencià presenta una particularitat que planteja un repte considerable i sobretot diferent del referit en altres llocs. La història del País Valencià no és la història empresarial de grans indústries o grups regentats per un nombre limitat d'homes il·lustres amb noms i cognoms influents, sinó que la història empresarial en el cas valencià és la història d'un nombre gran de petites empreses dirigides per homes sense noms ni cognoms cèlebres, el poder i prestigi dels quals mai no va depassar els confins de la seua localitat. Per això, el desafiament és

considerable, ja que la realitat exigeix revisar la història a partir de la més elemental petita i mitjana empresa anònima (*pime*). Però, és possible parlar d'un model de creixement basat en *pimes*? Quines en serien les particularitats?

Els models econòmics que generalment s'han tingut en consideració com a paradigmes de processos d'industrialització i creixement s'han basat en la tradició anglosaxona. En aquests models, elements com ara indústries industrialitzadores, sectors de fort arrossegament d'activitats, grans empreses, invencions *ad hoc*, drets de propietat, fortes inversions en infraestructures, tecnologies, maquinària, etc., han sigut essencials. Tot això amb el suport, a més, de polítiques de liberalades de foment de les exportacions i de protecció de mercats a partir d'instruments comercials, aranzelaris o financers. En el cas espanyol els exemples més rellevants, amb els seus matisos corresponents, es referien a Catalunya i al País Basc.

Des d'aquest punt de vista, al País Valencià no pot parlar-se més que de «fracàs de la industrialització»; evidentment, no podia ser d'una altra manera. Al País Valencià a la fi del XIX i començament del XX no hi havia grans empreses, no hi havia activitats d'arrossegament i inducció productiva; no hi havia grups financers que pogueren influir en la política governamental; la

Josep-Antoni Ybarra és professor d'Economia Aplicada a la Universitat d'Alacant.

banca regional tenia els seus interessos en operacions de renda fixa emesa pel govern central i quedava allunyada de les necessitats regionals; les activitats industrials no passaven de ser treballs artesans tradicionals que a tot estirar pretenien modernitzar-se. Al cap i a la fi, el País Valencià no tenia els elements industrialitzadors que uns altres posseïen.

Amb aquestes teories i aquests models econòmics a l'ús, fins a la meitat del segle XX, s'interpretava millor el que no era el País Valencià que el que podia ser o el que en realitat ja començava a ser. Com a màxim, alguns d'aquests models tractaven de demostrar que l'agricultura valenciana, tan important com era, representava un paper de fre i esponja a l'hora d'explicar la manca de desenvolupament industrial. No es disposava d'interpretacions econòmiques generals del País Valencià més enllà de l'agricultura. Les tesis de Giralt, de Fuster o de Nadal eren tesis parcials o molt allunyades del que en realitat el País Valencià començava a ser ja: una regió amb característiques industrials.¹ La idea de Fuster de la no-industrialització no passava de l'anècdota alcoiana com a centre tèxtil i d'una breu referència al fet que al Vinalopó es feien sabates. Per contra, la industrialització *non nata* derivada de la seda i la inexistència d'una burgesia amb visió modernitzadora de la societat i de l'economia eren constants que es repetien com a elements explicatius de la falta d'indústria.

No obstant això, la realitat industrial emergent -i que posteriorment es va entendre analíticament com a protoindustrialització—² no encaixava en els models interpretatius; així se succeeixen nous fenòmens entorn de petits empresaris que inicien experiències comercials en els mercats

nacionals i exteriors partint d'activitats tradicionals, implantació d'horaris de treball en els quals les màquines no paren durant tota la setmana, demandes de crèdits en els quals l'aval ja no era el nombre d'hectàrees d'horta, salaris a destall, etc. Tota una nova etapa allunyada de la imatge del fatalisme agrari que tant ha caricaturat la imatge de l'economia i de la societat valencianes (arròs, taronja, tartana, Mediterrani). Es dissenya així un nou model de creixement econòmic, d'industrialització en aquest cas, en el qual les forces productives giren al voltant d'indústries de base local, de petites dimensions, especialitzada en activitats tradicionals, de fort contingut artesà, que van crear una nova societat industrial amb els seus avanços i les seues contradiccions.

Aquest model s'allunya de la tradició històrica anglosaxona que entén el creixement industrial com un model d'una sola direcció, ordenat i contextualitzat. En aquest sentit, la realitat posa de manifest que són pocs els pobles que poden escriure la seua història, i és per això que potser el País Valencià és un d'aquells que pot enorgullir-se'n, mentre que lluny d'aquell model únic de gran empresa, amb sectors d'arrossegament sobre altres activitats de base, amb grans inversions en maquinària, etc., el procés de creixement industrial s'ha desenvolupat d'altres maneres molt diferents, més d'acord amb l'especificitat que autors com ara Braudel, Landes o Hirschman han posat de manifest. El títol que Ernest Lluch va donar, el 1976, al seu llibre *La via valenciana*,³ és tot un reconeixement inicial al procés d'industrialització que emergia al País Valencià, com podria ser qualsevol altra de les vies de creixement que sorgiren: la xinesa, la italiana o d'arreu del món, sempre que es pogueren demostrar.

Així, ens trobem que, fins a la meitat del segle XX, el País Valencià és una regió amb perspectives de desenvolupament limitades; les seues activitats productives estaven molt centrades entorn de les tasques primàries (de la taronja, fonamentalment) i les activitats relacionades amb l'Administració pública i el sector terciari vinculat a la banca, al sector públic i, lleugerament, a un turisme escassament desenvolupat. La realitat econòmica del País Valencià s'explicava amb una sèrie de tòpics al voltant de la taronja, l'arròs i el Mediterrani. D'acord amb això, les coses no podrien transformar-se: el sector de la taronja limitava el seu creixement, l'agricultura arribava a uns límits incapaços de transcendir més enllà dels seus interessos, el capital financer valencià picotejava en la cort al servei d'interessos estatals centrals.

No obstant això, cinquanta anys més tard, les coses semblen haver canviat. Els nivells de renda s'apropen a la mitjana europea i l'estructura productiva està molt més equilibrada en pro de definir una regió avançada. Quina situació i qui han provocat els canvis que s'han produït? Com interpretar aquestes transformacions?

Si ens referim als últims cinquanta anys d'història econòmica valenciana, hem de considerar inevitablement tres aspectes: canvis, indústria i *pimes*; aquests són els tres elements que han caracteritzat l'economia valenciana. En els últims cinquanta anys d'història econòmica valenciana hi ha canvis i innovacions continus, generats fonamentalment en els entorns del sector industrial i amb una protagonista principal: la *pime*.

El rerepaís, la regió anònima que es dibuixa a partir dels anys cinquanta del segle XX, es reverteix amb activitats com el

tèxtil, el joguet, el calçat, l'estora, la ceràmica, el moble, el turisme i, sobretot, amb molta gent que arriba nova (un bon nombre d'immigrants entre ells) a aquestes activitats. De fet, el creixement del País Valencià mai no s'hauria pogut materialitzar sense la participació de l'immigrant arribat d'altres llocs.⁴ Gent amb expectatives, amb noves esperances, que no tenen res a veure amb els interessos capitalins ni capitalistes de les grans fortunes i de la burgesia comercial o dels grups financers. Apareix gent sense horts ni tarongers, sense capitals ni interessos fixos en la banca; gent que entén l'economia com a risc, com a competència i competitivitat, com a inversió, com a treball, com a crèdit, com a fer tornos, hores extres, anar a les fires a vendre. Aquest és el País Valencià que sorgeix des dels anys cinquanta, un País Valencià que no té res a veure amb aquella regió valencianollevantina, de caire agrari, fatalista i de vegades fins feliç, en la seua ignorància, dels anys vint. Apareix un nou País Valencià ric en diversitats econòmiques però pobre en explicacions i anàlisis.

Els canvis industrials protagonitzats per la *pime* s'analitzaven parcialment a través d'interpretacions i anàlisis aïllades, més o menys afortunades, sobre l'abast i el significat que per a l'economia valenciana havien tingut o tenien les *pimes*, les activitats tradicionals, la base exportadora, la tradició, l'experiència acumulada, el treball especialitzat, el paper de la dona o de la família, el coneixement productiu disseminat sobre la gent d'un territori, les economies externes socials, l'ambient industrial, etc. Tot això eren elements vàlidament considerats. Però per al cas valencià faltava la interpretació que conjuminara aquests aspectes i donara un model interpretatiu coherent i més pro-

fund. D'acord amb això, el model valencià arribava a ser l'*anècdota llewantina*, incapaç d'articular un model interpretatiu més enllà de la mera descripció. L'economia valenciana podia anar bé, malament o regular, però fins aquell moment no tenia un model d'interpretació, un coneixement general que s'escapara dels tòpics típics de la *pime*, el treball de la dona, la cotització de la moneda o l'especialització territorial.

Per a donar el pas cap a aquest model interpretatiu i analític amb força i capacitat suficients es necessitava un model que articulara tots aquests elements que aïlladament coneixíem. Aquest va ser el cas del model de creixement basat en *el districte industrial*,⁵ paradigma interpretatiu que uneix tots aquells aspectes i conforma una unitat conceptual i analítica que permet tenir eines interpretatives molt més comprensibles i potents de les que s'havien tingut fins aleshores. Aquest model interpretatiu possibilita, al seu torn, que puguem entendre el cas valencià no com l'*anècdota llewantina*, un cas atípic, excepcional i a part, tal com era habitual quan era analitzat en el si de l'economia espanyola en particular o en l'economia occidental en general. Amb aquesta interpretació sobre la base del model del districte industrial, el funcionament de l'economia valenciana es podia situar en el corrent analític que era tradicional quan s'interpretava el creixement econòmic fonamentat sobre la presència de *pimes*, les economies del territori, la importància de la tradició i la flexibilitat de la societat. Aquesta coincidència permet al País Valencià visualitzar el que ocorre en algunes regions europees, americanes i asiàtiques que són capdavanteres en el món industrial i advertir que les seues experiències econòmiques són en certa mesura semblants.⁶ La

virtualitat del concepte de districte industrial ha permès que l'economia valenciana tinguera un model teòric interpretatiu del funcionament d'aquesta economia.

No obstant això, entre les diferències amb models de creixement produïts en altres regions sobre la base del paradigma de districte industrial, resulta sorprenent que el procés de desenvolupament econòmic valencià s'haja produït bàsicament de forma espontània i sense estratègies ni objectius comuns, ni públics ni privats, conduents a arribar a la competitivitat. Amb excepció del que va ser la política industrial de creació d'instituts tecnològics, al País Valencià no s'ha desenvolupat una política industrial que pugua ser considerada com a tal i que contribuísca a potenciar els districtes industrials existents. Això resulta veritablement singular i adverteix de la falta d'estratègia i de política, ja que denota que la societat valenciana és una societat mancada de reflexió en conjunt —que permeta identificar i arribar a algun objectiu d'interès comú— quant al seu futur econòmic, per on es requereix avançar i de quins instruments es pot disposar. Malgrat això, el creixement produït corrobora el model de desenvolupament en el qual s'ha sostingut. Però quins són els elements que defineixen el model de desenvolupament de les *pimes* valencianes?

No es tracta ací d'enunciar tots els elements del districte industrial que han pogut participar en aquest model de desenvolupament, però sí d'advertir alguns d'aquests elements que poden ser eventualment singulars amb relació a altres experiències pròximes. Així, en primer lloc, s'ha de ressaltar l'especial importància que en el model valencià tenen les economies d'entorn industrial, no les economies internes d'es-

cala que, per a l'empresa, poden haver estat decisives en altres models tradicionals de creixement. En el model valencià, les que aporten autèntics avantatges són les economies externes (no les d'escala), ja que en l'exterior de l'empresa —però en el seu entorn pròxim— es trobaven aquells elements que en qualitat, diversitat i quantitat l'empresa singular necessitava per a completar el seu procés productiu. Així, una petita o mitjana empresa sola sempre actuarà a l'uníson amb altres petites i mitjanes empreses del seu entorn. La raó és simple: la competitivitat a què arriba una empresa singular depèn de la relació externa que troba amb altres empreses del seu entorn. Així doncs, són aquestes relacions exteriors les que permeten ser competitiu. És el sistema d'empreses i no l'empresa individual (encara que es pretenga mostrar molt dinàmica la *pime*) el fet que distingeix el conjunt i permet enfrontar-se als continus reptes que els mercats exigeixen. És en aquest entorn on es troben economies d'aglomeració i d'especialització que difícilment poden trobar-se fora dels espais territorials als quals ens referim.

Els efectes territorials que aquesta forma d'actuar provoca s'aprecien en l'especialització que en l'àmbit espacial es defineix. D'aquesta manera, la realitat industrial valenciana s'identifica amb un mosaic multicolor de nuclis especialitzats en diversos sectors i activitats. Aquests van des de la fabricació de paviments en la zona de Castelló a l'elaboració de xarxes al Baix Segura, passant per una immensitat de productes. No es descobrirà res de nou amb l'advertiment que el que hi ha són nuclis monoindustrials, especialitzats en determinades activitats productives. En l'àmbit econòmic, la localització d'activitats complementàries en

aquests nuclis es converteix no solament en una necessitat, sinó en la forma per assolir la competitivitat requerida en cada sector específic.

Juntament amb aquesta especialització territorial que infereix un grau addicional de competitivitat, cal advertir que els processos productius no es donen de forma integrada en les empreses individualment, sinó que és el territori el que uneix els processos que de forma parcial es produeixen en cadascuna de les empreses singulars. D'aquesta manera, les empreses actuen individualment com a fases d'una cadena més general que formen diverses empreses unides en l'àmbit territorial. Les *pimes* serien, doncs, fases d'un procés productiu, i el territori fa el paper de mesclador-catalitzador en el qual es combina tot el procés fins a oferir una àmplia gamma de productes distints, diferents i múltiples.

Cal destacar el mecanisme pel qual es produeix aquesta integració i desintegració de la cadena productiva a partir de petites i mitjanes empreses. Això s'explica pels efectes *spin off* que les empreses de major volum, pes i imatge en l'àmbit territorial i sectorial han exercit entre els seus obrers. Els operaris amb més coneixement, responsabilitat i professionalitat han tingut un incentiu per a crear la seua empresa, per a independitzar-se, encara que fóra creant una petita empresa que podia ser una secció tècnica o productiva de l'empresa de què s'han pogut desagregar. Aquest mecanisme ha estat generalitzat quant a la creació d'empreses: bastava amb les relacions personals i el coneixement del *saber fer* per a generar una empresa que permetera arribar a una posició competitiva en el mercat (en primer lloc local) dependent del seu nivell de competència (coneixement i

experiència), i que imprimira, a més, una diferència substantiva respecte als processos d'industrialització més tradicionals, com és el de fomentar la mobilitat social que aquest model duu implícit. Les empreses naixen, creixen i, de vegades, moren en una dinàmica contínua de canvi i superació. La complementarietat, la competitivitat, l'especialització i la diferenciació són els elements que fan que les petites empreses s'integren o no en cadenes més compactes. És per això que una de les característiques més singulars del procés d'industrialització valenciana és la creació d'empreses, el foment de la cultura empresarial i l'aparició de la figura de l'empresari com un subjecte de prestigi tal com pogués ser qualsevol altre professional liberal.

No obstant això, tot aquest procés que estem analitzant no hauria sigut possible sense una base estesa i generalitzada de «coneixement difós» en tot el territori. Ens referim a coneixement específic de processos, de productes, de treball, de mercats i de tots aquells elements que es requereixen per a poder exercir una competitivitat amb competència, allò que tradicionalment s'ha anomenat *know-how*. L'economia del coneixement i la gestió del coneixement, tan en voga en els moments actuals, són un element tradicional que explica el model de creixement industrial valencià. És el coneixement tàctic i específic existent en un territori determinat el que permet els canvis que contínuament es necessiten per a poder competir externament. La figura de l'«encarregat», com a element essencial en aquesta economia del coneixement, és fonamental per diverses raons. En primer lloc, perquè és el subjecte transmissor del coneixement en les empreses, ja que gràcies a ell es perfeccionen els processos, ell és qui

vigila els procediments, indica com cal fer-los, ensenya a aquells que s'incorporen; en definitiva, fa de difusor del coneixement. En segon lloc, perquè és una de les peces bàsiques a partir de la qual apareix la innovació en moltes empreses: d'ell parteixen les idees per a modificar els processos, els productes o les organitzacions existents, mentre que posseeix el coneixement i l'experiència per a insinuar com fer els canvis que se suggereixen i es necessiten. I ja, per fi, perquè és a partir d'ell –del coneixement específic que té– d'on sorgeixen la major part de les noves empreses ja que l'aparició de noves empreses naix de la recerca de la independència d'aquests subjectes. L'economia valenciana mai no hauria arribat al nivell de desenvolupament a què ha pogut arribar sense la figura de l'encarregat, no pel que significa en si en l'àmbit personal, sinó per la generació, gestió i transferència de coneixement productiu que aquesta figura ha representat en el seu entorn.

I ja, finalment, un altre dels elements essencials per a entendre el procés de creixement valencià és el fet d'haver generat un volum de capital *social i relacional* en l'àmbit local i territorial que ha permès que els costos transaccionals, formatius i innovatius es minoraren sensiblement. La relació interempresarial, sectorial, social, productiva i professional ha fet emergir competència individual, coneixement mutu, complementarietat productiva, diferenciació, aprenentatge, innovació, canvis, perspectives, llenguatge i ideals comuns. Quin pot ser el valor financer d'aquests elements si es poguessen produir i oferir en el mercat? Cal entendre que aquests elements són actius específics de difícil quantificació financera relatius al *saber fer*, a la

transmissió de coneixements, a l'accés al capital financer, al coneixement de temes específics, etc.; en definitiva, capital socialment escampat en un territori productiu específic. La propensió al canvi al País Valencià ha depès en gran mesura d'aquest capital social acumulat. La seqüència clàssica de desenvolupament ha sigut la d'obtenir uns beneficis que, materialitzats en una acumulació, podien invertir-se i, amb això, arribar a un creixement de la productivitat derivat d'aquella inversió realitzada. No obstant això, la qüestió referida als increments de productivitat en els districtes industrials com els valencians és la següent: són deguts a la utilització del capital social acumulat a què qualsevol subjecte situat en aquest espai pot accedir; com més s'usa, més productivitat individual i col·lectiva s'obté.

En definitiva, un model econòmic basat en *pimes*, però que és una mica més que la suma d'un esforç de *pimes* individuals. S'aclareix així aquest nou paradigma que explica com i per què es desenvolupen en quantitat, qualitat i varietat un volum considerable de petites empreses sobre la base de les quals es donen els grans canvis productius i socials al País Valencià.

No obstant això, els esdeveniments actuals, entrant ja en el segle XXI, semblen plantejar alguns interrogants prou importants tant pel que fa al model de creixement valencià en si com al model específicament consolidat d'acord amb la *pime*. De fet, en els últims anys, el País Valencià, amb relació al conjunt espanyol, ha retrocedit en termes reals quant a riquesa per habitant. Això fa que es pugui pensar que els últims anys ha passat de ser una regió rica a ser una regió amb dificultats i, fins i tot, en alguns casos, empobrida.

Seria motiu d'anàlisis específiques la interpretació d'alguns dels canvis que s'han produït i que estan donant-se, si bé aquest no és l'objecte del nostre escrit. N'hi ha prou d'advertir que el model de creixement fonamentat en *pimes* no té una dinàmica *per se* de creixement autosostingut sense límit. De fet, els problemes derivats de la forma de salvar les dificultats per a cooperar competint, què fer per a arribar a dimensions operatives en plantes de petites dimensions i així operar en els mercats globals, com dissenyar imatges de producte, de *saber fer* o de qualitat que siguin eficaces en els mercats internacionals, què i com introduir innovacions tecnològiques o de producte amb l'únic concurs financer i humà que pot tenir una petita empresa, són tan sols aspectes parcials de les greus dificultats en què el model de *pimes* es troba en aquests moments en una economia oberta i globalitzada. El fort procés de globalització deriva en una deslocalització important de les activitats tradicionals, com també en una alta competència dels països amb baixos costos salarials, que fa inviable la supervivència de moltes activitats. El tancament empresarial, la competència deslleial, la desconfiança generalitzada, l'atur desesperat i la falta de perspectives són aspectes ben presents en la realitat econòmica valenciana. Per a salvar aquests esculls és necessària la credibilitat en el model, confiança en els seus subjectes, polítiques en general, i expressament política industrial en particular. I, no obstant això, al País Valencià no s'ha tingut cap de les condicions anteriors. Per centrar-nos en l'última, el que s'ha tingut és un «país sense política», ja que, reiterem, en el cas valencià la política s'ha fet al marge de l'economia o, si es vol, la política ha sorgit amb retard respecte a les necessitats que ha plantejat

l'economia. Això no vol dir que no hi haja hagut cap política, però sí que s'ha fet d'esquena a les necessitats del conjunt i en benefici d'interessos particulars i partidistes (només cal pensar en actuacions com ara Terra Mítica, la Ciutat de la Llum o l'aeroport de Castelló). Ha sigut l'economia real la que ha fet camí sense comptar amb la política ni esperar-ne res perquè entenia que la política era la subvenció i el suport condicionat a l'individu i no l'orientació i la defensa de la col·lectivitat i per a la col·lectivitat.⁷

El dubte que queda és el de plantejar com serà possible sobreviure en un país sense política o amb una política condicionada a interessos partidistes, mentre la societat i l'economia tenen cada vegada més dificultats per a subsistir d'acord amb un model en el qual la *pime*, el treball, la competència de l'individu, la seua capacitat professional, el seu risc, les seues expectatives i els seus interessos estan allunyats del que són el nou ideari i els nous valors fonamentats en un model en el qual l'especulació immobiliària i l'explotació de la terra són els pilars en què se sosté el futur. El nou camí que es va llaurant és l'intent de passar «d'un país sense política a un país sense futur». No cal sinó analitzar la nova realitat productiva que sorgeix al voltant de l'empresa. Així veiem que, si fins ara l'economia valenciana ha sigut i és això, un conjunt de *pimes* localitzades en llocs determinats, amb un dinamisme insistent, amb una vocació constant per l'adaptació a noves realitats, per un desig continu de ser presents als mercats, amb capacitat de fer coses noves, de fer-les de maneres distintes i de fer-les en el mínim temps possible, això ha conformat un model econòmic que ha permès identificar el País Valencià com una regió pròspera en

el si de l'economia espanyola. A través dels seus districtes industrials s'han canalitzat produccions, exportacions, rendes, treball, innovació, creixement i desenvolupament. I si bé, en aquests districtes industrials, hi destaca el grau de creixement en termes econòmics, no per això hi són menys importants els aspectes relacionats amb la facultat que tenen per a fomentar la cohesió social, i també la possibilitat que brinden d'arribar a una mobilitat social entre els seus membres, ambdós requisits imprescindibles per a conformar una societat amb capacitat d'assolir un autèntic benestar entre els seus membres.

No obstant això, és precisament en els moments que aquests districtes industrials han començat a tenir problemes quan l'economia valenciana ha entrat en una dinàmica de regressió amb relació a altres regions espanyoles. Les exportacions valencianes han baixat, l'ocupació industrial no s'ha recuperat, la demanda ha disminuït i, a més, les expectatives no s'entreveuen amb claredat. Com a prova de la situació en què es troba el País Valencià, enfront d'altres condicions que van poder donar-se en moments anteriors, podem centrar-nos en la dinàmica que han pogut tenir les empreses com a indicador d'eficàcia. Així, al País Valencià hi havia el 2003 al voltant de les 300.000 empreses.⁸ D'aquestes, en els últims cinc anys se n'han creat unes 33.000, és a dir, el 12 % aproximadament. Això podria ser un indicador de l'agilitat i la vitalitat de l'economia. Ara bé, analitzant amb un cert detall aquest dinamisme en què ha consistit, diem:

– 10.366 empreses (el major nombre quant a volum de noves empreses), el 31,7 % de totes les noves empreses creades al País Valencià en aquests cinc anys, són

empreses de la construcció i, entre aquelles, el tipus d'empreses on s'ha centrat el creixement són les que tenen menys de 5 obrers (el 80 % de totes les noves empreses de la construcció).

– 4.810 empreses, el 14,7 % de totes les empreses creades, són immobiliàries, de les quals el 93 % són empreses amb menys de 5 empleats.

– 2.288 empreses, és a dir, el 7 % de les empreses valencianes creades, són de l'hostaleria (bars, restaurants), i cal destacar ací les empreses noves que tenen menys de 5 obrers.

– I ja, finalment, hi hauria un volum de noves empreses que se situarien entorn del 20 % de les creades, que es troben en el comerç, les agències de viatges, els taxis, els agents d'assegurances, etc. Aquests sectors han de considerar-se en termes de persones, perquè realment són això. En quasi tots els casos són empreses unipersonals i d'autònoms que no passen dels 2 obrers, i excepcionalment arriben a les 10 ocupacions.

Podem afirmar, per tant, que el creixement produït al País Valencià s'ha basat en aquestes activitats: la construcció, el sector immobiliari i un tipus de sector de serveis l'il·liputenc i desqualificat.

Enfront d'això trobem activitats i sectors que han tingut una dinàmica radicalment diferent. Així, tenim:

– El sector en què ha baixat més el nombre d'empreses ha sigut el de la fusta, on ha desaparegut el 5 % del teixit empresarial (amb 116 empreses menys en els cinc anys de referència). Les empreses desaparegudes són fonamentalment les de menys de 5 obrers.

– A continuació trobem el sector d'elaboració de productes alimentaris, en el qual s'han perdut 104 empreses (el 5 %

del teixit empresarial), que són fonamentalment empreses de menys de 2 obrers.

– El següent sector en importància per la pèrdua d'empreses és el tèxtil, del qual desapareixen 47 empreses, cosa que representa el 2 % del teixit empresarial. El que diferencia aquest sector de la resta és que les empreses que desapareixen ací són de volum mitjà i alguna de gran, i per això la repercussió en l'àmbit laboral és més destacada.

– Per importància quant a volum de pèrdua d'empreses hi ha, a continuació, el sector jogueter, amb la desaparició de 32 empreses en cinc anys. No obstant, potser és aquest el sector on la crisi és més palesa, ja que això significa la desaparició de l'11 % de tot el teixit industrial, a més del fet que el tipus d'empresa desapareguda correspon a les de grandària mitjana i en algun cas a grans empreses (més de 500 ocupacions).

– I, si bé hi ha altres sectors on ha disminuït el nombre d'empreses (indústria química o de fabricació de cautxú), per la seua importància cal esmentar el calçat. En aquest sector ha augmentat el nombre d'empreses al llarg d'aquests cinc anys, fet que podria ser un element discrepant amb la situació de crisi que manifesta el sector. El que ocorre, però, és que hi ha una forta reestructuració interna en el sector, de tal manera que han desaparegut les empreses mitjanes i grans i, en canvi, han aparegut tallers que treballen per a comercialitzadores sense obrers.

En definitiva, la nova via valenciana, sense política i sense model, està causant la demolició de l'estructura industrial tradicional tant pel que fa a les empreses com pel que fa a l'ocupació. La generació d'empreses, la confiança empresarial, les perspectives de futur, estan molt afeblides en

els sectors tradicionals. Evidentment, la repercussió, atesa l'especial manera com es localitzen aquests sectors en tot l'espai valencià, és destacada, i s'observa un enfonsament de l'interior industrial –els districtes industrials– enfront de les activitats costaneres, molt centrades en una dinàmica especulativa entorn del sector immobiliari, en un sector turístic d'escassa qualificació i en la destrucció del medi. Tan sols hi ha alguns sectors com ara la ceràmica, les arts gràfiques o les activitats relacionades amb la informàtica o la fabricació de maquinària, que aporten encara alguna esperança a la indústria valenciana.

Es necessita un acord sobre la figura del districte que en destaque la importància per a l'economia valenciana i que plantege la necessitat de desenvolupar polítiques específiques per a la seua expansió. Fins ara hi ha hagut una gran dissociació entre el que el districte industrial ha aportat a l'economia valenciana i, d'altra banda, les poques aportacions que ha rebut de la política valenciana per al seu funcionament. Amb aquest acord i aquesta política es distingiria no solament el que s'ha fet bé, sinó que el futur es mostraria menys incert. La *pime* valenciana requereix un reconeixement

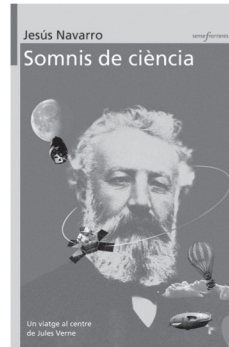
pel que va ser i el que va significar, de la mateixa manera que necessita aclarir moltes incògnites que avui té plantejades amb vista al futur.

Cal resituar novament l'esperança de l'economia valenciana davant una *pime* productiva allunyada de la dinàmica especulativa entorn del sector immobiliari depredador del medi com a única via de futur. Aquesta *pime* productiva ha de ser l'hereva d'aquells individus nascuts fa trenta o cinquanta anys al voltant d'una il·lusió creadora, autònoma, capaç de fer coses amb dignitat i coneixement. Hi ha una senda no esgotada entorn de la investigació, la diferenciació del producte, les activitats de suport, la logística, el terciari avançat, els productes tècnics, les economies de situació, el *pronto-moda*, la imatge de producte, les marques, la complementarietat de productes, etc., camins inexplorats en bona mesura, que són la continuació d'una direcció ja traçada i que tan sols és necessari prosseguir. El gran desafiament és no construir un futur destruint el passat, sinó construir un futur respectant-lo i fins i tot prenent-lo com a suport. En aquesta línia, la *pime* és, sens dubte, la gran aliada per al nostre futur. □

(*) Una primera versió d'aquest treball es va presentar en el curs «Empresa y Empresarios en la Historia de España», organitzat per la Universitat Internacional Menéndez Pelayo a la seu de València, del 13 al 17 de setembre de 2004; el títol inicial va ser «Lecciones para la Historia valenciana: El papel de la pyme». L'autor vol agrair els suggeriments de Gustau Muñoz al text inicial, perquè, una vegada incorporats al text definitiu, aquest ha millorat sensiblement.

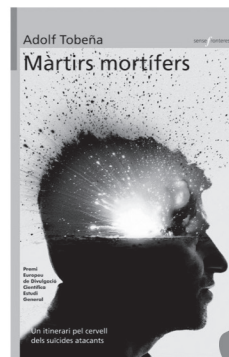
1. E. Giralt (1968), «Problemas históricos de la industrialización valenciana», *Estudios Geográficos*, 112/113: 369-395; J. Fuster (1962), *Nosotros los valencianos*, Barcelona, Edicions 62; J. Nadal (1975), *El fracaso de la revolución industrial en España 1814-1913*, Barcelona, Ariel.
2. Com a exemple paradigmàtic vegeu l'excel·lent llibre de R. Aracil i M. García Bonafé (1974), *Industrialització al País Valencià: El cas d'Alcoi*, València, E. Climent. Posteriorment hi ha hagut un planter excel·lent d'aportacions, com és el cas de J. M. Bernabé amb el calçat o L. Torró i J. Cuevas amb el tèxtil.
3. E. Lluch (1976) *La vía valenciana*, València, E. Climent.
4. R. Pérez Casado (1970) «Demografia», en E. Lluch (dir.), *Estructura econòmica del País Valencià*, vol. 1, València, L'Estel, pp. 69-116; D. Mollà (1979) *Estructura i dinàmica de la població al País Valencià*, València, F. Torres.
5. G. Becattini (1987) *Mercato e forze locale: Il distretto industriale*, Bolonya, Il Mulino; S. Brusco (1982) «The Emilian model: Productive decentralisation and social integration», *Cambridge Journal of Economics*, 6, pp. 167-184.
6. Z. J. Acs (ed.) (1996) *Small Firms and Economic Growth*, vol. 1 i II, O. K. Cheltenham, Edward Elgar Publishers Limited, G. Benko, i A. Lipietz (eds.) (1992), *Les régions qui gagnent*, París, PUF; F. Pyke i W. Sengenberger (eds.) (1992), *Industrial districts and local economic regeneration*, Ginebra, International Institute for Labour Studies; A. J. Scott (1993) *Technopolis: High-Technology Industry and Regional Development in Southern California*, Berkeley i Los Angeles, CA, University of California Press.
7. Seria interessant aclarir el sentit condicionat que la política té en el cas valencià mentre que la política es veu com l'acció de la subvenció, de l'estómac agraït, del favor o del favoritisme.
8. Les dades que s'apunten a continuació s'han obtingut del Directori Central d'Empreses, INE.

sense *f*ronteres

Un viatge al centre de Jules Verne

Novetat març

Un itinerari pel cervell dels suïcides atacants

Novetat febrer

Ciència i ètica de la clonació humana

PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

www.bromera.com edicions

bromera

La indústria del xafardeig televisat

Julio A. Máñez

Assegurava el psiquiatre Carlos Castilla del Pino, en els primers anys de la transició del franquisme a la democràcia, que la proliferació de revistes de nus femenins podia considerar-se una benedicció, ja que van ser moltes les persones de sexe masculí que van tenir la primera ocasió de la seua vida de penetrar-se d'una vegada per sempre de les peculiaritats de l'anatomia femenina. No es tracta de suggerir cap tipus de paral·lelisme entre l'eclosió d'aquest tipus d'afortunat esdeveniment i les conseqüències que potser es deriven de la proliferació actual, sobretot des de les televisions, tant públiques com privades, d'aquesta classe de mal educat xafardeig que es basa en un solapament pervers de successos distints que tindrien en comú, segons el parer dels programadors, l'indubtable atractiu que la recepta (més aviat poció) exerceix sobre milions d'espectadors: la barreja en un mateix espai (ja siga matutí, de sobretaula, o nocturn) d'un problema tan ardu com el dels maltractaments a dones amb l'exercici d'una desimboltura sense complexos a propòsit de les fluctuacions de la vida, diguem-ne sentimental, de gent més o menys famosa. En el tractament d'ambdós assumptes coexisteix aquesta perversió del gust que es delecta en la dissort aliena.

LA IMPROVISACIÓ FINGIDA

El nexce d'unió seria ací més aviat de desunió. Una cosa és mostrar a les clares les desconegudes fins aleshores –llevat del seu cercle més íntim– mamelles d'un emblema nacional com la Marisol, com va fer en el seu moment una revista d'àmplia difusió estatal, i una altra molt distinta l'interès per estar al corrent de la vida amorosa d'Andrés Pajares una vegada divorciat de la seua primera dona. Cal dir, per a començar, que el desvelament selectiu de la intimitat física, en general mitjançant instantànies fixes que de vegades semblen haver estat captades a l'atzar mentre que en altres es tracta clarament de posar per a ensenyar allò que el gran públic desconeix encara, a fi d'augmentar la venda d'exemplars (observem, de passada, que l'obsessió pel tiratge d'aquell tipus de revistes de nus és el més semblant al que ara es defineix com la lluita a mata-degolla per obtenir els majors nivells d'audiència respecte als espais televisius), que aquest desvelament, en fi, no diu res sobre la conducta personal o íntima dels que es prestaven a aquestes exposicions. En algunes pàgines d'aquelles revistes el lector podia observar certes protuberàncies morfològiques, però això no afegia cap detall de rellevància sobre la conducta íntima d'aquesta nuesa promocionada. És precisament aquesta inflexió –en la qual

Julio A. Máñez és periodista i escriptor. Col·labora habitualment en *El País*, edició valenciana.

la mostra del cos importa menys que l'atribució més o menys fantasiosa de relacions interpersonals, sempre que tinguen aquest caràcter que els moralistes antics qualificaven d'escabroses, adornada de detalls aliens a la versemblança però creïbles d'alguna manera per a l'espectador— la que ompli d'una manera aclaparadora, tenint en compte les franges horàries de més alta audiència, la programació de la majoria de les cadenes televisives generalistes.

Es tracta, en la majoria dels espais televisius d'aquesta classe, d'una escenificació, d'un no-res improvisat (i diari: la persistència és ací una arma carregada de futur) posat en escena on cal que alguna cosa ocorrega perquè alguna cosa siga mostrada. Aquesta peremptorietat del que és actual constitueix una de les majors pressions il·lusòries a les quals es veu sotmès el mitjà, sense temps per a verificar o contrastar o respectar el desig de bona part dels protagonistes involuntaris de l'espectacle. Ho va mostrar molt bé Federico Fellini en *La dolce vita*, fa més de quaranta anys: munta guàrdia davant l'entrada de la casa d'algun famós i abans o després vendrà una exclusiva, per la qual potser et guanyaràs una punyada però que et durà a la glòria informativa. Clar que Fellini ja no existeix sinó en la nostra memòria agraïda, i li produiria espant estètic el que la televisió ha esdevingut. Una televisió, d'altra banda, que tant de menyspreu li causava.

Per a enllaçar amb el principi d'aquest recorregut, no és ocios preguntar-se pels beneficis, fins i tot inadvertits, que l'espectacle de la intromissió televisiva en la intimitat de les persones ofereix a l'espectador. Al cap i a la fi, no és el mateix descobrir en paper *couché* que el cos de la dona és exactament un cos de dona que veure en

directe, des del sofà, com s'esbronquen un munt de desaprensus a compte dels atributs sexuals d'un tipus que només és famós per haver-los mostrat, o a propòsit de les fastuoses relacions d'una *tonadillera* de fama amb un agosarat regidor de Marbella. Quin alliberament, quina projecció il·lusòria és la que es produeix en aquests casos?

LA BREGA COM A PARADIGMA

Deu ser molt potent, si es jutja pels índexs d'audiència que s'obtenen. El xafardeig televisiu de mitjan matí es completa amb el de mitjan vesprada, i ambdós amb el de la nit, el famós *prime time* (vasos comunicants i redifusió dels moments àlgids. No hi ha manera de sostraure's a aquest influx). Res no autoritza a pensar que els espectadors no siguen més o menys els mateixos, amb l'excepció de l'horari televisiu a hospitals, residències d'ancians i altres llocs d'immobilitat forçada. L'executiu agressiu o el que penca en la construcció no deuen veure els espais de matí, ni tan sols els de mitjan vesprada. Però no importa, l'omnipresència d'aquest tipus de programació s'ocupa que ningú dispose de coartades d'horari per a desatendre-la. Poques emissions d'aquesta classe, fins i tot en el supòsit improbable que abunden les persones que opten per no veure-les, escapen a l'eficàcia de la seua redifusió. La programació televisiva ofereix escombraries hàbilment disseminades durant tota la seua programació diària, de manera que ningú disposa d'una excusa convincent per a no sumar-s'hi. Un element central d'aquesta classe de programes és la brega com a paradigma de conducta rellevant. L'espectador habitual, tant com el recentment captat,

sap per endavant que abans o després algú proferirà una inconveniència acollida entre grans riallades, o presumirà de silicona anatòmica, o arremetrà contra alguna figura de fama que ocuparà la pantalla l'endemà per defensar-se de les suposades ofenses de què ha estat objecte, etcètera. És l'obsenitat picaresca, el territori d'una ficció tot just elaborada. Tant se val que tot estiga pactat per endavant o no, el que importa és el repertori d'agressions que s'espera rebre des de la pantalla. Ací l'espectador pot sentir-se fastiguejat, segons la delicadesa de la seua dieta, però mai defraudat. Perquè, en efecte, aquests programes tenen la virtut d'eliminar el present, sempre tediós, per acollir-se a la màgia d'un futur que aboliria el temps, però no l'instant que el nodreix. Si André Malraux deia que l'inconvenient de la mort és que converteix la vida en destí, l'inconvenient d'aquests programes és que converteixen la vida en la successió de l'instant etern.

Així, la brega no és efectiva, no enganxa l'espectador, tret que tinga aspecte de resultar raonablement interminable. Cal que els problemes, reals o fingits, de la cançonetista de fama duren almenys una setmana. Després es fa com que s'obliden, fins que quinze dies més tard tornen al primer pla d'actualitat, amb un pretext nimi: la visita al centre sanitari per a una ecografia, una festa nocturna amb un acompanyant distint, el fet d'anar a recollir els seus fills al col·legi... No és freqüent que l'espectador recorde els episodis de les intricades aventures dels personatges de la programació fem una setmana després de la seua emissió. Així, doncs, cal recórrer sempre al recordatori abans de matxucar de nou el tema.

I ací és on es fusionen els aspectes més interessants de la definició d'aquest temi-

ble assumpte. Un assumpte del qual no es pot entendre res si no es considera que per als seus freqüentadors des del sofà del saló menjador és una extensió il·lusòria de la seua vida domèstica, independentment de la seua professió, les seues hores d'oci, les seues preferències lectores o la seua afició per la música clàssica. La paradoxa, que potser no ho és, consisteix en el fet que es pot ser lector devot de José Saramago, a segons quines hores i en funció de circumstàncies encara no prou estudiades, i alternar aquesta afició, probablement d'entreson, amb la participació com a espectador televisiu en la programació d'espais que serien, en principi, una mica més prescindibles. Fins i tot en segons quins segments de població, sobretot pel que fa al pantanós territori de les professions liberals, no es pot descartar així com així la persistència de lectors poc menys que clandestins de James Joyce subjectes a la disciplina de l'horari televisiu que els suggereix convertir-se en marcians per unes hores, aquestes que duen al son, apegats a una realitat il·lusòria, quan es considera que ja n'hi ha prou i que demà serà un altre dia.

LA SUCCESSIÓ INFINITA DEL PRESENT

Però el dia serà el mateix. L'oferta televisiva, fins i tot en els seus espais fragorosament informatius, no fa sinó repetir més del mateix, en la confiança que la vida domèstica dels espectadors no està subjecta a grans canvis, tret de la intromissió de la sort en la loteria o de la desgràcia d'una mort inesperada. Perquè una altra característica del mitjà, sobre la qual tornarem més endavant, és la seua esbalaïdora ab-

sència de sorpreses. El que se suposa que funciona, segons el tòtem dels índexs d'audiència, es repeteix amb lleugeres variants fins a la societat, i d'ací el prestigi informatiu dels espais que cobreixen una notícia inesperada, al seguiment de la qual, en general reiteratiu, es poden dedicar no menys de sis hores diàries, com va ocórrer amb l'11-S, l'11-M i tants altres desastres que assolien més o menys puntualment la consciència dels espectadors. En l'interregne s'actua exactament com si l'espectador mancara tant de consciència com de criteri. És una oferta basada en la continuïtat, és a dir, en la presumpció que res no haurà de canviar en la vida de ningú mentre es mantinga la graella de programació i les seues ofertes estacionals. En un sentit estricte, cal que no hi haja modificació significativa en la vida dels espectadors perquè es mantinguen en antena un bon nombre dels espais que s'emeten. Les línies de força de la programació televisiva s'assenten en una convicció profundament conservadora. La revolució no serà televisada, deien els situacionistes, potser enduts per la il·lusió d'un espontaneisme que es transformaria per art de màgia en la rebel·lió generalitzada de les masses. Ací disposen de la seua gran assegurança de permanència. Siga quin siga el canvi d'expectativa en la vida diària de milers de persones, se suposa que sempre acabaran recorrent al televisor, ja siga en horari de matí, de vesprada o de nit, no ja per oblidar els seus problemes, sinó per perpetuar la il·lusió que, malgrat tot, comparteixen l'addicció a un difuminat però molt cert efecte de participació al qual suposen que tots estem endollats. No és ja que la televisió per cable estiga a punt de convertir-se, a escala global dins dels límits de l'auge de

la globalització, en l'element personal integrador d'una indubtable disgregació social, com a referència significativa que desborda les preferències personals, sinó més aviat que possibilita el desplaçament del discurs d'un mateix cap a altres persones que han estat vistes per quasi totes les persones pròximes en la televisió.

Mai tants milions de persones no s'havien connectat al mateix temps a una ficció que passa per ser la crònica exacta del que succeeix. Bona part de la seua eficàcia consisteix en la seua capacitat per a ficar-se en el territori d'allò domèstic, fins al punt de fondre-s'hi. Per esmentar algunes obvietats, és necessari abandonar la privacitat d'allò domèstic per anar al cinema, veure una obra teatral, assistir a un concert, recórrer els quadres o les escultures d'una exposició. I per a això cal prendre la determinació d'eixir, vestir-se, quedar tal vegada amb els amics. La televisió es veu en pijama, en la intimitat sovint fingida de la llar, cosa que introdueix una relació il·lusòria entre el caràcter social de l'esdeveniment i la disposició des de la qual es contempla. És l'exemple més clar possible del que un sociòleg va anomenar «la multitud solitària».

PERÒ DE QUÈ S'ENTRETENEN?

De fet, la televisió funciona no com una finestra oberta al món, sinó com el finestrot que permet a l'espectador ficar-se sense risc en la vida de persones a les quals, en general, no té el gust de conèixer, ja es tracte d'una crònica sobre l'últim atemptat a Bagdad, els morts subsaharians per hipotèrmia en una pastera a la deriva entre

l'estret i les costes d'Almeria o la solsidea d'un edifici incendiat al centre de Madrid. Tot és u i el mateix, és a dir, es tracta de la finestreta de l'horror subsumida en una graella de programació que passa immediatament a una altra cosa a fi que les imatges anteriors no pertorben la consciència de l'espectador. Llevat de quan es tracta d'una gran catàstrofe, terrorista o d'origen natural, on la delectació pot ser insistent fins a l'exasperació.

Hi ha una pregunta que quasi ningú es fa, ni tan sols aquest curiós comitè de savis que va lliurar el febrer passat un informe al govern sobre la reorientació global de RTVE. En la seua formulació més suau consistiria a indagar de què exactament té necessitat l'espectador d'entretenir-se. La formulació forta és preguntar-se per què el relat fragmentari de les dissorts o les misèries de la vida aliena s'ha convertit en la seua forma predilecta d'entreteniment. És una nova versió de la fal·làcia de l'ou i la gallina. Es transmet fem sense reciclar per atendre la demanda, o es recorre a aquests trucs per mantenir la fidelitat de l'audiència? Quina atàvica necessitat d'embrutir-se duria l'espectador a veure amb gust el cul d'un d'aquests pallassos de *prime time*, que no té un pèl d'idiota ni per darrere ni per davant?

La sospita, més que la hipòtesi si més no aproximativa, tindria a veure amb una versió tecnològicament perversa. La televisió, com a intromissió icònica en la intimitat de la llar, estava condemnada per endavant a dur aquesta intromissió fins al final, això és, a desvelar la vida privada de les persones o personatges que siguen fins a la saleta d'estar. Però no de qualsevol persona o personatge. És dubtós que filòsofs,

científics, artistes, intel·lectuals, poetes i altres ciutadans que es guanyen la vida d'una manera digna i honrada es prestaren a confessar les seues intimitats, fingides o no, davant d'una audiència de milions d'espectadors. Del que es tracta, doncs, és de crear, de produir més aviat, el personatge televisiu. Un personatge no gaire escrupolós, que ha assolit cert renom popular per l'oscil·lació de les seues relacions, i que està disposat a exposar-se a la mirada del públic sempre que el circuit de les diverses cadenes televisives li permeta viure d'això. Correlativament, la televisió crea la figura del periodista de pantalla especialitzat en el xafardeig i l'insult, el muntatge d'una presumpta notícia a partir d'una col·lecció d'indícis frívols i la propensió a donar per segur el que assevera sense molestar-se a esmentar les seues fonts, que seran quasi sempre del carrer.

Es crea així un teixit d'interessos en el qual s'acaba no sabent qui viu de qui, si aquesta classe de periodistes a costa dels famosos d'ocasió o si aquests famosos dels autodenominats periodistes. Per a complicar més les coses, alguns d'aquests famosos (per cognom, relacions sentimentals airejades per interès, per la seua condició de velles glòries en declivi, etc.) es converteixen al seu torn en professionals d'aquest nou periodisme de sobretaula televisada, així que ja no hi ha manera d'esbrinar si figuren en el càsting com a convidats del nuvi o de la núvia, o quant de temps cal suportar les impertinències dels que es fan passar per periodistes en aquesta classe de programes per a ingressar per dret propi en el gremi dels impertinents que formulen les preguntes.

EL FORMAT ÉS EL MISSATGE

En realitat, en el mateix format d'aquests programes va inscrit el caràcter intercanviable dels seus protagonistes, de manera que l'interrogat d'avui per la bateria de periodistes fingits pot passar a convertir-se, en cosa de setmanes, en interrogador de qualsevol altre desgraciat o desgraciada que s'emporta uns euros per relatar (enmig de la brega corresponent) les misèries de la seua vida. És cert que aquesta patètica col·lecció de trapelleries deu el seu temible èxit a l'absolut desvergonyiment del seus freqüentadors de plató, però també ho és que, probablement, l'espectador mitjà, si és que aquesta abstracció existeix fora de la nostra obsessió per l'estadística, seria en principi una mica més pudorós a l'hora de manifestar les seues explosions de goig insensat davant la mirada de milions d'espectadors. N'hi ha prou de reparar en el caràcter reservat amb el qual, fins i tot entre amics i amigues, s'exposen certs problemes íntims per a certificar que estem davant d'una realitat impostada, en el sentit precís que aquesta classe de programes escombraria no respon exactament al protocol de relacions personals observables entre amplis nuclis de població.

El problema és determinar quan i per què la realitat fingida, o pactada, d'aquesta classe de programació es converteix en realitat per si mateixa, amb l'afegit del seu fatal atractiu per a molts milions d'espectadors. Teatre, cinema, novel·la, poesia: ací l'espectador, per emotiu que li siga el resultat, sap que es troba en el territori de la ficció elaborada perquè sembla real. En els programes de televisió que ens ocupen ocorre exactament al revés: una realitat,

normalment insignificant, arriba a les cotes d'una ficció a la qual mai no s'hauria atrevit el més imaginatiu dels creadors. Però, una vegada més, ¿per què aquest impostat, i sempre precipitat, efecte de realitat a través de la petita pantalla troba el seu aliment en un astut i molt mesurat aliatge entre l'afició pels desastres, naturals o no, i els vaivens de la suposada vida amorosa d'uns personatges en quasi tot aliens a l'experiència pròpia? I per què fascina tants espectadors, assegudets al sofà de casa? Cert és que alguns, una mínima part, assisteixen en ocasions com a convidats per veure de prop la brega de cada dia o per a eixir també en la tele, encara que siga en un pla de conjunt per aplaudir no se sap quina pausa publicitària quan el regidor així ho ordena. Però aquesta possibilitat, la de participar en El Programa, és insuficient com a funció explicativa.

Paradigma de la realitat en tant que mostra del succés en acte, la televisió sempre oscil·la entre la veracitat de les imatges i la fal·làcia explicativa, perquè ignora els matisos de què es nodreixen els esdeveniments d'una realitat sempre dispersa i en procés de conformació. Informar en un flaix de vint segons, amb la veracitat que es desprèn de les imatges filmades, que a l'Iraq han donat mort a vuit persones mitjançant el recurs al cotxe bomba no diu molt sobre la situació d'aquest desgraciat país, pel mateix motiu que la intervenció prostàtica d'un exmarit d'una néta del general Franco en un programa de varietats fem no afegeix res a la seua biografia, ni a la de la seua exdona, ni a la del *Generalísimo* que els donà la seua benedicció. I doncs s'escampa la sospita que de la televisió no s'apren res, llevat d'alguns en-

tomòlegs quan passen un documental sobre la conducta de les mosques o els ecologistes militants quan es programa un espai sobre la devastació de la selva amazònica. Res, en resum, de què no es puga obtenir informació més detallada per altres fonts. L'avantatge de la televisió és que fa com que informa valent-se, en els seus diversos formats, que en realitat serien únics, del recurs a la fusió de les imatges reals i la xerrameca que contribueix a contextualitzar el que veiem.

La noció d'«aldea global» de McLuhan és menys trivial del que sembla a primera vista. Siga quina siga l'endevinació que emmascara en formular-la, la veritat és que es compleix. Al cap i a la fi, què més pobletà, al nivell de les antigues perruqueries de senyores de barriades de perifèria sense possibles, que aquests programes on el delicat territori dels sentiments és exposat amb una espontània cruesa que no respecta per a res l'expressió del sentiment veraç. Perquè hi ha en aquests programes una altra classe de perversió sentimental. És freqüent que alguns convidats vessen llàgrimes autèntiques i i mostren una pena que els acora en contar les seues desgràcies davant el conductor o la conductora del programa. Tal vegada ignoren que estan envoltats de carronyers. Però no poden ignorar que estan contant una cosa íntima i dolorosa no a la seua amiga o veïna de tota la vida, sinó a través d'una graella de programació que ben bé pot ser vista entre riallades per diversos milions de persones des de casa, cap de les quals no té la menor idea del que hi ha de cert en aquest relat però que gaudeixen amb el dolor aliè. Aquest ritual, que sembla exposar sense decòrum problemes íntims al fòrum il·lusori de la ciutadania, fa com que ignora tota

relació interpersonal, confiant que la multiplicació dels receptors del missatge serà més eficaç que la seua orientació exclusiva cap al restringit cercle de les persones més implicades. Es tracta d'amplificar el cercle (a més d'eixir en la tele com a víctima o botxí durant uns minuts) d'escoltes més que de l'expectativa que l'esperança de resoldre qualsevol problema està en relació directa amb el nombre de persones que el coneguen. Aquesta mòrbida delectació del sofriment, o de vegades de l'alegria, és mortal per als seus protagonistes en l'instant que l'espectador decideix apagar el receptor.

REDIFUSIÓ DE LA SOLITUD

Podria parlar-se d'una duplicació, tant en els programes de famoseig indecent com en aquells on alguna víctima del que siga exposa el rosari dels seus patiments. En ambdós casos, abans d'eixir en pantalla s'ha comentat l'assumpte amb les persones més pròximes. Però passa com si ja res no fóra cert si la seua existència no està certificada per les imatges de la petita pantalla. Desconfiança i solitud. Desconfiança que els problemes reals o imaginaris es puguin resoldre en el cercle, siga quin siga, on es mou l'afectat. Solitud que du a una amplificació impostada de l'esdeveniment i a donar per fet que el que em passa és tan seriós que fins i tot ha eixit en la tele. Aquesta ficció insolidària d'una solidaritat inexistent, en la qual es mouen grans comptes de resultats, és obscena no ja perquè converteix en espectacle públic l'esfera del que és privat, sinó perquè cap de les empreses productores d'aquesta classe de programes provocatius o de llàgrima fàcil

no té el mínim interès per conèixer a fons els problemes dels desgraciats que els poblen. El resum? Aquesta classe de televisió fomenta una vegada i una altra el perillós sentiment de l'autocompassió entre les seues víctimes, i el de la violència entre els seus botxins. La comunicació, i els seus avantatges terapèutics o d'atenuació de l'ansietat, es perd a favor d'una exposició pública de la dissort, o de l'alegria que no contribueix a orientar ni una cosa ni l'altra. Falta fer, com tantes altres coses, un estudi sobre com se sent una persona maltractada després de la seua aparició televisiva, pel mateix motiu que no se sap res sobre la satisfacció íntima, o el seu contrari, de la colla que es fa passar per periodistes en els programes de major èxit. Basta citar, encara que m'havia proposat no dir noms, el que va passar en les pantalles amb el cas de les xiquetes d'Alcàsser o amb la mort de Carmina Ordóñez, on l'horror d'aquests successos era una bagatel·la al costat de l'horror televisiu que cobria la *informació* en els dos casos. No són records. Al febrer passat vam assistir a aquest mateix seguit de suposicions, sospites i veritats a mitges, insistents fins a la barroeria, sobre l'incendi a Madrid de l'edifici Windsor... Són tantes, i tan diverses, les coses que passen, que mai no faltará material televisiu per a la depredació carronyera. Però, una vegada més, a què són deguts els alt nivells d'audiència d'aquesta classe de patètics programes?

L'EXPLICACIÓ INSUFICIENT

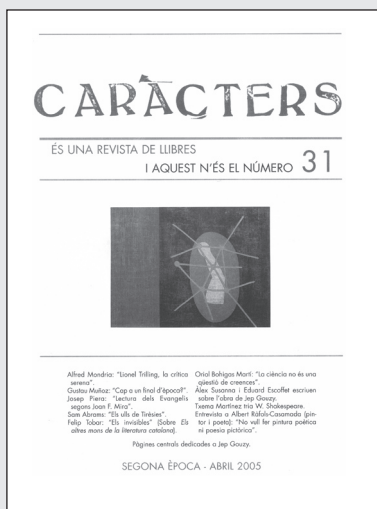
És una resposta que no cap en aquest article, i que tal vegada hauria de ser d'una vegada objecte d'estudis pluridisciplinars

en profunditat. Però res no indueix a l'esperança en un territori on s'obtenen diners fàcils a canvi de quasi res. És clar que omplir vora vint-i-quatre hores de programació televisiva en les diferents cadenes no és fàcil (al cap i a la fi, una pel·lícula dura un parell d'hores, i una visita al museu, incloent-hi el cafè al bar, un parell d'hores) i que ací cap el que siga. Hi ha, potser, altres raons per al desconsol, independentment que la cadena emissora siga privada o de titularitat pública. Entre les quals no deu ser la menor la disposició temerària de bon nombre de professionals a fer diners com siga, i sabent que la vida professional en aquests programes de xafardeig no dura per sempre. Però l'oferta que genera aquesta predilecció no basta per a avaluar raonablement l'èxit d'audiència. En aquest sentit cal témer el pitjor en un futur pròxim. És plausible suposar que, quan es cremen alguns d'aquests programes, seran substituïts per uns altres encara més descarats, immersos com estan en una espiral en la qual sempre oferiran el que suposen que demana el públic. La hipòtesi més desesperançadora, encara que només alguns indicis suggereixen que es tracta de la més versemblant, du a considerar que el nivell d'estupidesa militant creix en progressió geomètrica amb relació al creixement de la població. De manera que audiències de vuit milions de persones per a una folklorica esgrogueïda que ens conta els seus amors de descencís amb un cubà ben plantat aviat seran una nimietat al costat dels divuit que assistiran impàvids, en viu i en directe, a l'esquarterament d'un nen a mans dels seus pares que, a més, se'l cruspiran per a berenar. Aquesta eventualitat, potser no tan llunyana com alguns creuen, tindria tant a veure amb la vida pri-

vada, familiar, personal o professional dels espectadors com el contingut dels programes que ara consumeixen. És a dir, res, més enllà de les fantasies il·lusòries que duren el temps que va des del sopar en família fins al raspallat de dents per anar-se'n a dormir.

En qualsevol cas, sembla que no hi ha dubte sobre el fet que l'estupidesa de milions de ciutadans s'incrementa de manera exponencial. El circ romà no contenia més espectadors que l'estadi de Mestalla. La televisió, en la seua versió més sinistra, està abocada a entretenir siga com siga molts milions d'espectadors, que seran cada vegada més nombrosos, i que estaran perfectament equipats per a desplaçar cap al fem com de neó de la petita pantalla l'absència de grans emocions en la rutina de les seues

vides. No és que es veuran reflectits en els programes, tremends, que estan per venir, sinó que admiraran sense resistència una transgressió il·lusòria que mai no s'atreverien a introduir com a guia de les seues vides quotidianes. En una delegació d'aquesta classe rau, em sembla, l'èxit de molts d'aquests programes que perverteixen, potser de manera irremeiable, la digna funció del sentiment, encara que siga el de la vergonya, del qual Marx va dir que era revolucionari. S'ha convertit, per fi, en un apòsit que, no se ben bé per quina raó, em recorda en tot la mort d'un torero de fama en la sinistra infermeria d'una plaça de tercera categoria, entre una asfixiant mescladissa estiuenca de sang coagulada i mosques de somriure burleta i maxil·lars agressius. En fi. □

CARÀCTERS

REVISTA DE LLIBRES

Núm. 31 Abril 2005

Alfred Mondria: «Lionel Trilling, la crítica serena»

Gustau Muñoz: «Cap a un final d'època?»

Josép Piera: «Lectura dels Evangelis segons Joan F. Mira»

Sam Abrams: «Els ulls de Tirèsies»

Felip Tobar: «Els invisibles»

(Sobre Els altres mons de la literatura catalana)

Oriol Bohigas Martí: «La ciència no és una qüestió de creences»

Àlex Susanna i Eduard Escoffet escriuen sobre l'obra de Jep Gouzy

Txema Martínez tria W. Shakespeare

Entrevista a Albert Ràfols-Casamada (pintor i poeta):

«No vull fer pintura poètica ni poesia pictòrica»

Publicació Trimestral:

Gener · Abril · Juny · Octubre

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Av. Blasco Ibàñez 32 - 46010 València Tel.: 963 864 090 Fax: 963 864 493 E-mail: Vicent.

Elkarbide: un manifest per la pau i el diàleg al País Basc

NOTES

PRESENTACIÓ

La situació política al País Basc es troba lluny d'afectar o d'interessar només els bascos. Ha condicionat i continua condicionant de manera molt determinant la política de l'Estat espanyol, en particular el mainstream o corrent principal, que serveix per a situar tots els altres. Fa quatre anys, en ple govern d'Aznar i amb un PSOE que no marcava distàncies pràcticament amb l'estratègia del Partit Popular, les eleccions basques es van plantejar com un xoc de trens entre dos nacionalismes oposats i llançats a gran velocitat, el basc i l'espanyol, aquest últim no reconegut com a tal i autopresentat sota l'etiqueta de «constitucionalisme». Per extensió, tot el qui s'hi oposàs a aquest nacionalisme espanyol-constitucionalista, al País Basc i fora del País Basc, no deixava d'esdevenir sospitós. Sospitós de connivència amb la irracionalitat del nacionalisme exclouent i, finalment, amb la mateixa violència terrorista. Carod Rovira i fins i tot l'innocent valencianisme polític, en un moment o altre, n'han pogut ser acusats. Quatre anys després, el PP continua amb la mateixa estratègia, fins i tot després de l'enfonsament electoral que acaba de patir, i no s'està d'escampar la seua acusació de tractes amb els terroristes al mateix

Partit Socialista. Però, afortunadament, el context ja no és el mateix després del triomf de Rodríguez Zapatero a Madrid ara fa un any, la desactivació de l'estratègia de la tensió que aquesta victòria ha comportat, el retorn de la centralitat política (el mainstream) a solcs més assenyats i, sobretot, la constatació —que aquestes eleccions han evidenciat clarament— que la pluralitat política al País Basc és més gran del que se'n havia volgut fer creure, com bé ho demostra l'existència —i el suport electoral aconseguit— d'opcions que, al mateix temps que condemnen sense pal·liatius la violència d'ETA, reclamen l'exercici del dret d'autodeterminació i el respecte a la decisió del poble basc lliurement expressada. En la societat civil, aquesta opció ha estat defensada, entre moltes altres plataformes més o menys conegudes fora del País Basc, pel col·lectiu Elkarbide, que agrupa quatre-cents professors universitaris d'ideologia molt diversa però que comparteixen el desig comú de trobar una sortida pacífica i negociada al conflicte polític basc, lluny alhora de la violència d'ETA i de la política d'il·legalitzacions duta a terme pel govern central. La iniciativa d'Elkarbide ha estat recentment desautoritzada pel filòsof Fernando Savater, impulsor de la plataforma ¡Basta ya!, que ridiculitza l'altura intel·lectual

i moral dels seus components, superior en tot cas a la dels altres professors universitaris que ni tan sols condemnen la violència i s'alineen al costat de Batasuna. El lector de L'Espill té ara ocasió de conèixer de primera mà la posició i els postulats d'Elkarbide, expressats en el manifest que van fer públic el passat 16 de març, un mes abans de les eleccions al Parlament Basc.

ELKARBIDE.

INICIATIVA UNIVERSITÀRIA PER UNA EUSKAL HERRIA DEMOCRÀTICA, PACÍFICA, ECOLÒGICA I SOLIDÀRIA

Fa quasi dos anys, un nombrós grup de professores i professors universitaris vam crear una «iniciativa pel diàleg» que anomenarem Elkarbide. Eren dies en què el govern de José María Aznar i una part del poder judicial, després d'haver il·legalitzat Herri Batasuna, amenaçaven amb la presó la Mesa del Parlament Basc, i en què es va aprovar legislació específica per a empresonar el mateix lehendakari si persistia a dur fins a un referèndum la seua proposta de nou Estatut Polític. Dies negres per al pensament i la raó, en els quals moltes llibertats bàsiques es veien conculcades o amenaçades a Euskal Herria, i on fins dialogar semblava delictes. Temps de *trágala* des del govern de l'Estat i de silenci de tants demòcrates, quan no d'aplaudiment i col·laboració d'alguns companys universitaris convertits en inquisidors.

Durant aquests quasi dos anys Elkarbide ha centrat tota la seua activitat, precisament, a donar la paraula a punts de vista molt distints de l'àmbit polític, social i cul-

tural, amb el diàleg i la comunicació com a base, amb la finalitat d'impulsar un profund canvi en la cultura política del nostre país. Fem un balanç positiu de la tasca realitzada tant dins de la universitat com fora.

Som encara lluny d'una Euskal Herria democràtica, pacífica i justa socialment, tot i que hi haja, també, algunes clarianes entre els núvols. Això en si mateix justificaria una plataforma d'opinió i debat a favor d'aquesta Euskal Herria a la qual aspirem. Però en el context actual de mudances i transicions és encara més urgent convertir Elkarbide en un corrent universitari d'opinió que propicie la reflexió, les propostes, el diàleg i l'organització de tribunes i taules. Passem, doncs, a convertir-nos en una plataforma en defensa de les idees que a continuació s'expressen.

No parlem ni parlarem en nom d'Euskal Herria, ni de la major part de la ciutadania basca. No som una elit prescriptora que es proclama portaveu ciutadà i dicta *ex cathedra* el que és i no és justícia o democràcia. Solament parlem i parlarem en nom de qui som. Des de les nostres idees i propostes (i, per què no, des de les nostres emocions i desitjos) defensarem amb afany una Euskal Herria més humanitzada, democràtica, identificable, integradora, solidària i digna. Però ho farem sent conscients que no es tracta d'un catecisme, sinó d'unes idees en clau de discussió, fins i tot dins del nostre propi col·lectiu.

De cap manera naixem per influir en pròximes conteses electorals en benefici de tal o tal partit, la nostra tasca se situa en el terme mig i des d'una pluralitat d'opcions polítiques particulars realment notable.

Les nostres idees compartides principals són:

1. Euskadi és una nació amb identitat pròpia, i especificitats culturals i lingüístiques, que es fonamenta en la societat basca i la seua història col·lectiva, i és avui un subjecte polític amb dret a decidir el seu futur. L'anomenat «problema basc» és, a parer nostre, un conflicte polític, democràtic, originat per la negació del dret a l'autodeterminació de les persones amb residència estable a Euskal Herria, a decidir la forma d'articular les seues relacions administratives amb altres comunitats i pobles i amb els estats en els quals se situen, utilitzant per a això les vies del debat, la presa de posició i la negociació. El dret de decisió dels bascos implica avui el dret de consulta, sense que ningú pugui ni haja d'impedir-lo. En aquest mateix sentit, la perspectiva d'una Europa articulada sobre la voluntat de les seues diverses comunitats nacionals constitueix el nostre horitzó, en el qual Euskadi siga un subjecte amb representació internacional pròpia.

Recentment s'ha aprovat per majoria al Parlament Basc una Proposta d'Estatut Polític. Independentment de l'opinió que meresca a uns i a altres, és una proposta legitimada per la institució representativa màxima de la Comunitat Autònoma Basca i que no pot rebutjar-se sense més a les Corts. Correspon solament a la societat basca la decisió o bé de donar-li suport o, si s'escau, modificar-la, o d'autoconsultar-se sobre metodologies i procediments.

2. L'anomenat «problema basc» s'expressa també, dins de la mateixa Euskal Herria, en diferències d'identitat nacional entre persones, opcions polítiques i majories ciutadanes de les seues diverses comunitats territorials. Per això la defensa d'un projecte de constitució política pròpia

i comuna per al seu conjunt només tindrà legitimitat democràtica, a llarg termini, i des del respecte a la lliure decisió prèvia i particular d'Iparralde, Nafarroa i la Comunitat Autònoma Basca i, sempre, des de la garantia del reconeixement ple dels drets de les minories resultants.

3. La violència armada d'ETA ha acompanyat històricament el conflicte nacional basc. Però d'això no pot derivar-se cap justificació, ni moral ni política. La resolució del conflicte basc només pot i ha de produir-se en l'espai de l'acció política i de la decisió ciutadana. Encara que busque autajustificar-se en els dèficits democràtics o en els comportaments antidemocràtics de l'Estat, ETA, avui, és un agent que vulnera drets essencials, deshumanitza les relacions ciutadanes i degenera les llibertats democràtiques. Per això ha de cessar immediatament i definitivament.

4. En qualsevol cas, no es pot esperar que ETA pare o que el conflicte basc es tanque per a humanitzar les expressions més agudes d'aquest conflicte: les de la violència i, en primer lloc, aquesta dolorosa quantitat de víctimes produïdes per ETA, però també les víctimes de tantes actuacions repressives dels cossos de seguretat (inclosos l'allunyament dels presos) i, fins i tot, les mateixes víctimes de la dictadura constitueixen la més profunda ferida de la nostra societat. Fins i tot si es troben vies polítiques adequades per a superar les manifestacions de dèficit democràtic no s'arribarà a la convivència ni a la dignitat social sense tancar aquesta ferida, sense reconèixer l'atemptat moral, polític i social que s'ha realitzat contra totes aquestes víctimes de la violència, i sense la necessària reparació.

5. Si aquesta és l'hora d'encarar decididament una resolució democràtica al conflicte nacional basc, no ho és menys per a plantar cara a altres qüestions que impedeixen crear una societat més habitable, més digna i més solidària. Elkarbide vol manifestar el seu compromís obert:

- Per a sostenir i aprofundir el sentiment i el moviment antimilitarista internacional, en primer lloc contra l'agressiva i unilateral política militar de l'administració nord-americana.

- Per a aconseguir un canvi radical en els comportaments davant la creixent bretxa de desenvolupament entre el nostre Nord ric i el Sud empobrit, incloent aquest problema en el conjunt de la política financera i pressupostària pròpia (fins i tot a càrrec de ritmes inferiors de desenvolupament i de consum en la nostra societat).

- Per a la inclusió en la legislació bàsica de principis que garantisquen el dret al treball i a una renda bàsica equivalent al salari mínim per a aquells que manquen d'ingressos o capitals suficients, així com els assoliments de l'estat de benestar (educació, salut, habitatge, etc.).

- Per a passar de les declaracions retòriques a mesures pràctiques adequades al criteri de «desenvolupament sostenible»: resolucions jurídiques i polítiques educatives per a la contenció del consum energètic; compliment íntegre de tota la legislació internacional existent referent a això; subordinació dels criteris de desenvolupament al de la no degeneració mediambiental.

- Per a eradicar definitivament la tortura i els maltractaments a les comissaries de l'Estat espanyol, insistentment denunciats per organismes internacionals com ara l'ONU, Amnistia Internacional o el mateix Ararteko de la CAB.

- Per a enfrontar-se a aquestes altres manifestacions de violència oberta o de violència i discriminació soterrades que erosionen la dignitat mateixa de les persones, en primer lloc la violència de gènere en la mateixa llar.

- Per a la defensa de noves mesures jurídiques, polítiques i econòmiques d'impuls en la cultura i l'educació: discriminació positiva en la normalització en l'ús social de l'euskera; desenvolupament i finançament adequat de les diverses àrees de la cultura d'Euskal Herria; garanties d'inversions per a la qualitat docent i investigadora en el sistema d'ensenyament; compromís amb la qualitat i una gestió transparent, plural i democràtica dels mitjans de comunicació públics, que incloga garanties d'accés també per a les minories.

6. Una millora de la qualitat democràtica i la dignificació de l'espai públic requereix incloure la democràcia participativa, el recurs a la participació ciutadana, en la presa de decisions polítiques i administratives.

Finalment, el dret a decidir no és un criteri que només valga per a determinar l'articulació administrativa d'Euskal Herria amb altres pobles, amb els Estats espanyol i francès, o amb Europa. La societat basca té capacitat sobrada per a intervenir en la definició de prioritats de l'acció pública, des de qüestions pressupostàries fins a decisions infraestructurals d'impacte, passant per resolucions de caràcter polític.

Naturalment, els governs elegits, des dels municipis fins a les més altes esferes, han de governar i desenvolupar els programes que van presentar, admetent la supremacia del Parlament Basc com a titular de la sobirania popular. Però és de molt dubtosa qualitat

democràtica el criteri que la intervenció ciutadana en l'esfera pública es reduïssa en exclusiva a votar en les eleccions. Cal buscar un equilibri positiu entre l'acció dels governs i la participació ciutadana en

la presa de decisions. Avui, francament, aquesta última és quasi inexistent. Per això reivindicar-la, experimentar-la i articular-la ha de ser el punt de vista prioritari envers la recerca d'aquest equilibri. □

L'ESPILL

Núm. 18 — hivern 2004

La generació Al-Qaida. *François Burgat*

Leo Strauss i la retòrica de la guerra contra el terror.

Nicholas Xenos

Sexualitat, adopció i identitat. *Antoni Defez*

Les euroregions i el País Valencià. *Francesc Burguera*

EL LLEGAT INTEL·LECTUAL D'UN HISTORIADOR:
PIERRE VILAR (1906-2004)

Una història en construcció. *Pedro Ruiz Torres*
Ensenyar a pensar històricament. El llegat de Pierre
Vilar. *Rosa Congost*
Pierre Vilar i el País Valencià. *Pau Viciano*

DOCUMENTS

Estat, nació, pàtria, a Espanya i França: 1870-1914.
Pierre Vilar
Discurs en els Jocs Florals de la Llengua Catalana
(París, 1965). *Pierre Vilar*

Ataüllar un humanista. Aspectes de l'obra de Joan
Crexells. *Adrià Chavarria / Xavier Ballester*
Cròniques d'una vida sense justícia. *Maria Àngels
Viladot*

La llengua d'Antoni Canals. *Victor Labrado*
Anna Murià o la construcció (auto)biogràfica. *Mont-
serrat Bacardí*

NOTES

Hugo la va inventar. *Ferran Garcia-Oliver*

LLIBRES

Theodor W. Adorno: retrat d'un mandarí marxista.
Enzo Traverso

La projecció de la imatge historiogràfica catalana.
Jaume Aurell

Al-Qaida, Europa i els Estats Units. *Daniel Arenas*

El moment present de l'economia valenciana: del *boom* immobiliari a la sostenibilitat

Ernest Reig

LA CONJUNTURA ACTUAL

A desgrat del fet que, com afirma el Nobel Paul Samuelson al començament d'un dels capítols del seu conegut manual *Economia*, «totes les afirmacions breus sobre Economia són falses... a excepció potser d'aquesta», m'arriscaré però a definir la conjuntura actual de l'economia valenciana amb una frase molt curta: bastant bona.

És cert que al llarg de 2004 s'ha produït una certa desacceleració, però al llarg dels darrers cinc anys el creixement del Producte Interior Brut valencià s'ha situat al voltant del 3 % anual, el que no es gens menyspreable, tenint en compte el context no massa enlluernador que marca la conjuntura de les economies més potents de la Unió Europea.

Aquest creixement ha permès una important creació d'ocupació, que no s'ha manifestat de forma tan intensa com a altres regions en termes de reducció de l'atur, com a conseqüència del fet que la població

activa valenciana –que coincideix si fa no fa amb l'oferta de treball disponible– ha crescut al llarg del darrer any 1,5 punts percentuals per damunt de la mitjana espanyola. Mentrestant l'ocupació solament ha augmentat dues dècimes més que la mitjana, i això explica que estiga costant més rebaixar les xifres de l'atur al País Valencià. Amb tot i això la taxa d'atur, entorn al 10 % es històricament baixa, en relació a les que hem viscut durant les tres darreres dècades, i la creació d'ocupació encara progressa a bon ritme.¹

Una vegada més hem assistit a una discrepància entre l'augment global de la producció de béns i serveis, reflectit en les xifres del PIB, i el nivell de renda relatiu de la població valenciana: amb un augment del PIB lleugerament superior al de la mitjana espanyola entre 1999 i 2004, en canvi, quan considerem la variació en termes del PIB per habitant al llarg del mateix període ens trobem que aquesta darrera magnitud ha augmentat en forma acumulada el 9,46 % al País Valencià, i l'11,47 % al conjunt de l'Estat. Per tant, i si haguérem de fer cas del que ens diu l'Institut Nacional d'Estadística ens trobaríem entorn al 94 % de la mitjana estatal de PIB per càpita i fins i tot hauríem retrocedit una mica en termes relatius els darrers anys. La informació que recentment ha aportat FUNCAS,

Ernest Reig és catedràtic d'Economia Aplicada de la Universitat de València. Aquestes notes corresponen a la intervenció de l'autor a l'acte de presentació, a la Facultat d'Economia de la Universitat de València, del llibre *Economia espanyola i del País Valencià*, coordinat pel professor Vicent Soler i editat per Publicacions de la Universitat de València, el dia 9 de maig de 2005.

la Fundació de les Caixes d'Estalvi per a la Investigació Econòmica i Social, és una mica més favorable quant a l'evolució, però no pel que fa al nivell relatiu, ja que situa la renda disponible de les famílies valencianes per sota de la mitjana estatal, concretament en el 96 % per a l'any 2004.

No és, però, el moment més idoni per a filar molt prim en matèria de taxes de creixement, de productivitat o d'augment de l'ocupació, ja que la comparació de les magnitud actuals amb les dels últims anys ofereix incerteses importants, originades per l'afloreament d'ocupació submergida, lligada a la immigració, que ha forçat molt recentment una revisió metodològica de l'Enquesta de Població Activa –la principal eina de què disposem per a conèixer l'evolució del mercat de treball–, i que sens dubte forçarà també l'INE a revisar aviat les xifres del PIB.

En tot cas el que palesen les estadístiques disponibles és la continuïtat d'un model històric de creixement al País Valencià més aviat extensiu que intensiu. Un creixement que acumula població, factors productius i renda, en una estreta franja litoral i augmenta a un ritme pausat però continuat el pes econòmic i demogràfic del País al si de l'Estat. Aquesta acumulació s'ha centrat principalment en sectors productius d'escassa complexitat tecnològica, que paguen salaris inferiors als de la majoria de les regions espanyoles i que s'han vist impulsats per una important dinàmica demogràfica. A hores d'ara aquesta dinàmica demogràfica descansa molt majoritàriament sobre la immigració. Una altra novetat dels últims anys és que el creixement recolza bàsicament en l'expansió de l'ocupació als sectors terciaris i la construcció. Els serveis són l'opció natural d'expansió econòmica

als països desenvolupats, on l'agricultura es contrau i les manufactures amb prou feines mantenen els nivells absoluts d'ocupació. El que resulta més colpidor és el ràpid augment del pes relatiu del sector de la construcció. L'any 1996 representava aproximadament el 9,5 % de l'ocupació total al País Valencià. L'any 2000 havia augmentat dos punts: n'era l'11,5 %. A la darrerria de 2004 encara havia pujat fins el 13 %, doblant probablement el volum d'ocupació existent en aquest sector pels volts del 1996.

MÉS ENLLÀ DE LA VISIÓ CONJUNTURAL

Més enllà de la visió de curt termini, les perspectives són més fosques. Les debilitats de l'actual procés d'expansió econòmica es fan paleses, i una de les més notables és l'excessiva gravitació del procés de creixement entorn al cicle expansiu que, recolzat en l'augment demogràfic, la creació d'ocupació i els baixos tipus d'interès real, està vivint el sector de la construcció. Però no es aquest l'únic aspecte preocupant.

El creixement de la producció, la base de la prosperitat material d'un país, descansa sobre la combinació d'un augment del nombre de persones ocupades i d'un augment de la productivitat individual amb què aquestes persones treballen. I els nivells de productivitat responen fonamentalment a les dotacions de capital físic i tecnològic de què gaudeixen per terme mitjà les persones ocupades i també al capital humà –les habilitats productives fruit de l'educació i l'aprenentatge laboral– que posseeixen. És molt probable que a mitjan de la dècada passada la reducció de l'atur fóra contemplada com a prioritària per una gran part de

la societat, i en aquest sentit la important expansió de l'ocupació que ha caracteritzat els últims anys ha representat una contribució ben positiva. No és menys cert, però, que amb un ritme tan esquitit com l'actual d'increment en la productivitat no anirem col·lectivament massa lluny. Sense augments notables de la productivitat no hi ha espai per a millores significatives del salari real, ni per a pactes reductors de la jornada laboral, ni recursos invertibles per les empreses que creen els llocs de treball del futur. Disortadament, l'orientació de l'esforç inversor de la societat ha anat els darrers anys molt més cap a l'augment del capital immobiliari que no cap a finalitats més productives.

El Sistema Valencià de Ciència i Tecnologia, l'altra peça bàsica junt amb la formació de capital per aconseguir elevar la productivitat, ha estat qualificat, amb tota justícia, de feble, desequilibrat i mancat d'articulació interna. L'esforç valencià en termes de despesa en activitats d'investigació i desenvolupament queda per baix dels tristos nivells espanyols, mostra un gran desequilibri a favor del sector públic, en especial del seu segment universitari, que contrasta amb la petita contribució de les empreses privades, i dona mostres finalment d'absència de sinèrgies entre els distints agents del Sistema. La creixent rellevància dels resultats assolits pels investigadors i científics valencians, que ultrapassen clarament, segons indicadors plenament objectivables, el nostre pes demogràfic en el context de l'Estat, no es trasllada amb facilitat a l'àmbit productiu. I els nivells de formació de la població activa valenciana encara estan per sota dels que caracteritzen les comunitats autònomes més avançades en aquest terreny, com Madrid, el País Basc, Navarra i Catalunya.

Curiosament, no és d'aquest tipus de debilitats o mancances del que es fan ressò de manera més sovintejada els mitjans de comunicació. És més fàcil trobar primeres planes que ens parlen de pèrdua progressiva de ritme de les exportacions –i és ben cert que es redueix el nostre pes relatiu dins el potencial exportador del conjunt de l'Estat– i fins i tot de reduccions en termes absoluts de les exportacions dutes a terme per empreses dels nostres sectors industrials tradicionals, com ara el moble, el tèxtil i les joguines.

Ara bé, al tractar aquest tema tan carregat de continguts emocionals, ja que sembla que les aptituds comercials i la capacitat exportadora formen part del codi genètic dels valencians, ens hauríem d'alliberar en primer lloc de l'obsessió pel signe de la balança comercial. D'entrada, perquè la balança que habitualment manegem és molt parcial: s'ocupa solament de les importacions i exportacions que intercanviem amb països estrangers, i no dels fluxos comercials amb la resta de l'Estat, que representen un volum molt considerable. I també, perquè els economistes fa temps que sabem que –contràriament al que intuïtivament es podria pensar– el signe de la balança comercial no té cap connotació en termes de benestar, i que la competitivitat dels països no es calcula com la de les empreses, ni és merament l'agregació de la competitivitat de cadascuna d'aquestes. Té molt més a veure amb la trajectòria a llarg termini de la productivitat per persona ocupada i amb l'expansió de llocs de treball, que no amb les xifres de comerç exterior.

Ara bé, és realment preocupant la crisi exportadora dels nostres sectors tradicionals? Ho és sense dubte, però per raons potser una mica diferents del que hom

tendria a pensar. El problema central de l'evolució de les exportacions valencianes és que denota una pèrdua d'avantatges comparatius, probablement irreversible, en els sectors que durant els anys seixanta i setanta protagonitzaren el nostre peculiar miracle econòmic, *sense que aparentment estiguen sorgint les alternatives productives escaients*, o almenys no amb la intensitat que convindria. No cal anar molt lluny per esbrinar la raó d'aquesta desaparició de capacitat competitiva en uns sectors fortament dependents dels costos salarials. La comparació amb un país emergent com la Xina i amb els nous socis comunitaris de l'Est d'Europa –que, per cert, no solament competeixen amb baixos salaris, sinó que també gaudeixen d'un capital humà gens menyspreable– és molt significativa. La Xina, amb un PIB per càpita de 4.690 dòlars, paga sous de 0,80 dòlars per hora. Polònia gaudeix d'un PIB per càpita de 10.450 dòlars i uns costos laborals horaris de 2,91 dòlars. Mentrestant a Espanya el PIB per càpita és de 21.450 dòlars i els costos laborals per hora puguen a 11,98 dòlars, és a dir quinze voltes els xinesos i més de quatre voltes els polonesos.²

Davant d'aquests fets, davant d'aquesta crònica d'una mort anunciada –fa anys que es coneixia el calendari de liberalització comercial del tèxtil– el problema és que l'ajustament de la nostra estructura productiva en la direcció de noves especialitzacions sectorials no s'està produint al ritme necessari. El pes relatiu de les indústries manufactureres que l'OCDE classifica com de *demanda dèbil*, que solen coincidir amb les menys progressives tecnològicament, no ha disminuït, sinó que fins i tot ha augmentat al llarg de la darrera dècada al País Valencià, passant del 60 % l'any

1993 al 64 % l'any 2000 en termes de l'ocupació total del sector manufacturer.³

Venim d'una etapa en què l'eficiència en la manufactura de productes i serveis estandarditzats era la font dominant dels avantatges competitius, i en què les empreses accedien a la tecnologia per via de les llicències de fabricació, de la inversió directa estrangera i de la imitació. Ara, i d'acord amb la terminologia encunyada per Michael Porter, el guru nord-americà de la gestió empresarial, hauríem de passar a una *etapa dirigida per la innovació*. Per a endinsar-nos en aquesta fase de desenvolupament el que importa és l'habilitat per a produir béns innovadors emplaçats a la frontera de la tecnologia, fer servir els mètodes més avançats i trobar els nínxols específics i diferenciats d'especialització de cada empresa.

Avui l'estructura industrial valenciana no està orientant-se en un grau substancial cap a sectors intensius en tecnologia i amb bones perspectives d'expansió de la demanda. Tampoc no assistim a la consolidació d'un nombre suficient de projectes dins dels propis sectors tradicionals, que puguen representar una alternativa viable, capaç de generar valor afegit i de fer front a la competència dels països amb baixos costos salarials, a l'estil del que representen empreses com la sueca IKEA en la indústria del moble o la gallega INDITEX al tèxtil i la confecció. Fer el que fan aquestes empreses d'èxit exigeix logística, professionalització de la gestió, dimensió d'empresa i capacitat d'aprofitament del capital humà, en forma de tècnics especialitzats. Si al món acadèmic hom ha dit de vegades que cal publicar o morir, al món globalitzat d'avui hauríem de dir: *outsourcing*⁴ o perir. Estar en condicions d'aprofitar les oportunitats

per al tràfic internacional i la fragmentació rendible del procés de producció, que ha estat possible a partir de l'abaratiment de les tecnologies de tractament i transmissió de la informació o bé conformar-se amb el paper de distribuïdors i comercialitzadors de mercaderies produïdes a altres indrets. Innovació i logística tendents a reduir costos de producció i a diferenciar el producte de cara als consumidors o resignació davant la desaparició d'una cultura industrial. Les velles polítiques de foment de les exportacions, a l'estil dels anys seixanta, han restat obsoletes. Ara del que es tracta és d'internacionalitzar les empreses, i sobretot de crear-ne de noves, basades en el coneixement.

CAP A UNA VISIÓ MULTIDIMENSIONAL DEL PROCÉS ECONÒMIC

La relació dels «mals» esmentats, que naturalment sempre són relatius, segons els països o regions amb què ens comparem, és ben coneguda. No faré d'arbitrista: les solucions no són fàcils. Ara bé, m'agradaria finalitzar aquestes reflexions anant una mica més enllà de les mancances abans esmentades: crec que a començament del segle XXI els ciutadans de les societats avançades hauríem d'assumir una *visió multidimensional* del procés econòmic, i que això ens ajudaria a entendre millor els reptes a què ens enfrontem.

Fa temps que em fa una mica de fàstic el tipus de reduccionisme que limita l'anàlisi de l'esdevenir econòmic tan sols a dos indicadors: el Producte Interior Brut per habitant i l'ocupació. És obvi que la conseqüència més immediata d'aquest reduc-

cionisme és un substancial empobriment del debat polític. Amb molt poc de trellat ens deixem sovint endur per un fals debat en què avaluem els governs autonòmics pel seu èxit en termes d'augment d'aquestes dues magnituds. Persones perfectament serioses pretenen avaluar legislatures senceres en funció de la suposada habilitat dels governants de torn en relació al creixement econòmic o la reducció de l'atur. Però és evident que en la relació de competències de les comunitats autònomes no figuren ni la política monetària, que es fa a Frankfurt, ni les palanques bàsiques de la política fiscal, o de la legislació en matèria laboral i de Seguretat Social, que per raons perfectament comprensibles romanen a Madrid. Demanar responsabilitats en aquests terrenys als governs autonòmics, o permetre que s'adjudiquen medalles per aquests quefers és forçar una mica massa la teatralitat pròpia del llenguatge polític, i és sobretot llençar cortines de fum sobre àrees de govern en què les responsabilitats autonòmiques són, tot al contrari, ben reals i concretes: l'ordenació del territori, la protecció del medi ambient, l'educació, la sanitat pública, les polítiques d'innovació i un llarg etcètera. Polítiques en què l'encert o el fracàs no es pot valorar d'acord amb un sol indicador.

Més enllà de les distorsions que pugui induir dins el debat polític, una visió unidimensional del procés econòmic limita la capacitat d'anàlisi. Potser per això hauríem de situar al centre de les reflexions sobre els processos econòmics i socials el concepte de sostenibilitat, que no pateix d'aquestes limitacions. Ben al contrari, la sostenibilitat descansa sobre una triple dimensió—econòmica, social i mediambiental. Es tracta d'un concepte normatiu que permet tenir en

compte les transaccions i intercanvis que cal fer entre la persecució d'objectius econòmics –com el creixement de l'ingrés i el manteniment de l'estabilitat macroeconòmica–, els objectius socials –com l'equitat o la cobertura de necessitats bàsiques–, i els ecològics –com la protecció dels ecosistemes amb un elevat valor d'existència o la regeneració dels recursos naturals. D'acord amb la famosa definició de la Comissió Brundtland, el desenvolupament sostenible és aquell que «fa front a les necessitats del present sense comprometre la capacitat de les generacions futures per a fer front a les seues pròpies necessitats».⁵

La idea de sostenibilitat remet al capdava a la capacitat de la societat per a mantenir indefinidament les seues possibilitats de consum –incloent-hi el consum de béns públics, com ara la possibilitat de gaudir de la biodiversitat i dels espais naturals del planeta– i de producció. Per als economistes té l'atractiu d'expressar la necessitat de mantenir intactes el conjunt de capacitats productives en termes de capital. Ara bé, ja no es tracta tan sols del capital físic, privat o públic, sinó també del capital social i del capital natural i ecològic. A més, en la seua faceta social, ens recorda que la sostenibilitat inclou també una dimensió d'equitat i no sols de creixement.

Què tenen en comú, des d'una perspectiva econòmica, fenòmens com la pluja àcida que patim a la comarca dels Ports, la pèrdua o reducció de zones humides valuoses a la Safor, la intrusió salina als aqüífers litorals, els perills de la urbanització incontrolada a les valls de la Marina? La resposta és senzilla: la pèrdua de capital natural i la consegüent reducció dels serveis mediambientals que aquest produeix per al conjunt de la societat. Ara bé, ens hem

acostumat a no valorar monetàriament aquesta pèrdua. Això implica una notable diferència amb el tractament que donem al consum de capital físic –equipaments productius, infraestructures, mitjans de transport– a la Comptabilitat Nacional a l'hora de calcular el PIB. Aquest és comptabilitzat correctament, minvant el valor net del PIB anual, però el primer, en canvi, no. La conseqüència n'és que sobrevalorem el grau de riquesa i benestar que assolim, quan oblidem ajustar les nostres magnituds econòmiques per a reflectir la minva de les funcions del capital natural que se'n deriva de fer-lo servir en forma no sostenible. No cal dir que hi ha un munt de dificultats metodològiques i estadístiques per retre operativa la idea de sostenibilitat, però com a mínim hauríem de fer ús del concepte si més no per tal d'ordenar correctament les nostres idees entorn al que vol dir desenvolupament i benestar.⁶

És clar també que al País Valencià tampoc valorem com pertoca alguns efectes externs, que estan acompanyant la fase actual de fort creixement demogràfic i boom immobiliari: la delinqüència organitzada a determinats nuclis litorals del sud del País, amb les consegüents i obligades despeses en seguretat ciutadana, les obres públiques necessàries per tal d'assimilar l'expansió de la urbanització dispersa, les càrregues addicionals que ha de suportar el sistema sanitari públic. En definitiva, els costos i beneficis estrictament privats no són els únics rellevants quan el que està en joc és el benestar del conjunt de la col·lectivitat. L'equació consistent en la privatització dels beneficis i la socialització dels costos sembla més vigent que mai.

L'any passat la meitat dels aproximadament 100.000 habitatges que sortiren al

mercat immobiliari valencià eren segones residències, i probablement la meitat d'aquestes són adquirides per compradors estrangers. ¿Haurem d'assistir impassibles a la conversió del nostre territori en un espai destinat a l'establiment de segones residències, per a les quals, segons sembla, existeix una demanda il·limitada que abasta no solament el conjunt de l'Estat sinó molts altres països europeus? De moment resulta prou significatiu de la dinàmica territorial recent el fet que el sòl urbanitzat al País Valencià ha experimentat un increment que frega el 60 % entre 1990 i 2000—sense comptar per tant amb l'expansió posterior—, mentre que el teixit urbà continu solament ho ha fet en un 11 %.⁷ No es tracta de menysprear els avantatges competitius del nostre territori per a activitats turístiques o residencials, un aspecte important del nostre potencial econòmic. El problema sorgeix quan no hi ha una ordenació del territori que organitze en forma sostenible l'espai físic, responsabilitat que hauria de ser exercida pels poders locals i autonòmics. Es tracta de ser conscients dels efectes a termini mitjà d'aquest procés sobre la qualificació dels llocs de treball creats, sobre els comptes públics i sobre el manteniment del capital ecològic amb què encara comptem. Per no parlar de la radical despersonalització de petits nuclis rurals sobre els quals de sobte s'insereix una operació urbanística que indueix un augment de població que de vegades arriba a superar el total de població autòctona.

Conèixer la nostra realitat és condició necessària per a incidir sobre ella i obres com *Economia espanyola i del País Valencià* ens han de ser de gran utilitat en aquesta tasca.⁸ □

1. Segons la darrera Enquesta de Població Activa (1er trimestre de 2005) la variació de l'ocupació al País Valencià hauria estat d'un 5,3 % al llarg de l'any passat (i d'un 5,07 % per al conjunt d'Espanya). Aquestes xifres probablement exageren els augments d'ocupació, com a conseqüència dels canvis metodològics de l'Enquesta, com a mínim en 1 punt. De tota manera, taxes de creixement de l'ocupació situades entre el 3,5 i el 4 %, que són més plausibles, haurien de ser considerades com a molt positives i prou elevades.
2. Cal afegir que els mercats de les exportacions valencianes no estan creixent al mateix ritme que els de l'àrea del Pacífic, i que això està influïnt també negativament en la seua evolució recent.
3. Per a una anàlisi més detinguda de les característiques actuals de l'estructura industrial valenciana vegeu de C. Andrés i F. Mas el capítol «El sector industrial» a Vicent Soler, ed. (2005): *Economia espanyola i del País Valencià*, PUV.
4. Es tracta de la capacitat de les empreses de proveir-se exteriorment de productes intermedis i fins i tot de contractar part del seu procés productiu amb altres empreses, o amb filials estrangeres de la mateixa empresa, i d'aquesta forma aprofitar els avantatges de les diferents alternatives de localització existents en un moment donat. Aparentment, la flexibilitat operativa de moltes empreses nord-americanes els ha permès fer ús a gran escala de l'*outsourcing*, adquirint així importants avantatges competitius sobre les seues homòlogues europees. D'aquesta forma han pogut mantenir els llocs de treball més productius i ben remunerats als EUA, alhora que obtenien importants reduccions de costos de producció que els permetien continuar sent competitives i eixamplar el seu mercat.
5. World Commission on Environment and Development (1987): *Our Common Future*, Oxford University Press.
6. He abordat aquest tema amb més deteniment a E. Reig (2004): «Sostenibilidad económica y Medio Ambiente: ¿debemos modificar las medidas convencionales de la productividad?», *Revista Valenciana de Economía y Hacienda*, 10 (1).
7. Dades de la Conselleria de Territori de la Generalitat Valenciana, publicades pel diari *El País*, edició valenciana, de 4/1/2004.
8. Una versió ampliada d'aquest text s'inclou al llibre de J. Romero i M. Alberola (eds.): *Los límites del territorio: el País Valenciano en la encrucijada*, PUV, 2005.

L'obligació de recordar i de perdonar

Daniel Arenas

The Ethics of Memory

Avishai Margalit

228 pp., 2002, Harvard UP, Cambridge, Mass.

Ética del recuerdo

Avishai Margalit

112 pp., 2002, Herder, Barcelona

Comencem per un exemple, atès que Avishai Margalit es declara un filòsof il·lustratiu més que un filòsof demostratiu. Un home oblida el nom, o el color dels ulls, de la dona de qui es va enamorar un estiu fa deu o onze anys. És això mereixedor de lloança o de censura? O és indiferent? Significa simplement que ja no l'estima o significa també, de manera retroactiva, que aleshores l'estimava menys del que es pensava? Traslladem ara l'exemple a un nivell col·lectiu: consideràriem lloable, o censurable, que els catalans mantinguessin en l'obscuritat de l'oblit la derrota de 1714? L'amnèsia i el record afecten la importància i el significat dels fets en el moment passat? D'altra banda, podem obligar algú o

algun grup de persones a recordar o a oblidar alguna cosa? Podem recriminar-lo o lloar-lo, si la memòria i l'oblit no estan del tot subjectes a la nostra voluntat, si no se'ls pot controlar del tot?

Aquest és el tipus de preguntes que es plantegen, tant a nivell individual com col·lectiu, en aquest bell llibre d'Avishai Margalit, professor de filosofia de la Universitat Hebrea de Jerusalem. Com en el seu llibre anterior, *La sociedad decente* (Paidós, 1997), on alerta que la prioritat d'una societat ha de ser evitar la crueltat i la humiliació (fins i tot abans de plantejar-se ideals com ara la llibertat i la igualtat), Avishai Margalit disseca amb una prosa nítida i entenedora, i amb gran humanisme, les qüestions crucials sobre un tema esquivol però de gran importància. És una llàstima que la traducció castellana d'aquest llibre no es basi en el text anglès, que és més complet i conté més capítols, sinó en una versió prèvia alemanya, més breu.

Els exemples de Margalit provenen principalment de la relació del poble jueu amb el seu passat, però les preguntes són molt rellevants per a pensar l'obligació que tenim de recordar la història recent del nostre país: la guerra civil, el franquisme i la transició. Que aquests temes despertin cada cop més interès ho demostra l'èxit de la novel·la de Javier Cercas, *Soldados de Salamina*. I és que podríem dir que, després d'anys de menyspreu, torna a valorar-se la memòria. Possiblement, això no és tant un símbol de decadència de la nostra civilització com el resultat del fet que aquesta se sent més amenaçada que mai. Però la relació amb el passat no és un problema exclusiu del nostre país. A Sud-àfrica s'ha creat el Comitè per la Veritat i la Reconciliació per passar comptes amb l'antic règim d'*apartheid*; a Alemanya

va ser menester pensar no sols com explicar i explicar-se el passat nazi sinó també, més recentment, què fer amb els documents de la Stasi i tot el bagatge de la RDA, i a França no és fàcil trobar la manera de tractar el règim de Vichy o la guerra d'Algèria. En aquests casos, i molts d'altres, seria millor oblidar certes coses per començar de nou? Si ens esforcem a mantenir el record, no alimentem així el desig de venjança en comptes del de reconciliació? O tenim una obligació moral de conservar en la memòria certes persones i esdeveniments?

Per començar a abordar aquestes qüestions, Margalit proposa distingir entre la moral de la memòria i l'ètica de la memòria. Mentre que èticament sí que estem obligats a recordar, moralment només ho estem en alguns casos excepcionals. La distinció entre ètica i moral no és un joc de paraules. Margalit la recull del filòsof anglès Bernard Williams, recentment traspasat, que argumentava que l'ètica se centra en els familiars, amics, amants i veïns, i la moral es basa en conceptes com el d'ésser humà, el de dona o el de persona malalta. En el cas de l'ètica, el que ens fa actuar d'una determinada manera i el que justifica la nostra acció és la relació que tenim amb la persona: «l'ajudo perquè és la meva filla o la meva germana». En el cas de la moral, el que ens fa actuar i justifica la nostra acció és un atribut de la persona com ara la seva dignitat: «l'ajudo perquè és un ésser humà». Es podria dir que l'ètica es preocupa per la regulació de les relacions amb aquells que són més a prop, i la moral amb els que són més lluny. Segons la distinció d'un altre pensador contemporani, Michael Walzer, en el primer cas es tracta de les relacions denses (*thick*) i en el segon de les tènues (*thin*). L'exemple paradigmàtic diria que, si

hi ha dues persones que estan en igual perill de mort (per incendi, per ofegament al mar, etc.) i un espectador les pot salvar, moralment és igual que salvi l'una que l'altra. Però si una de les persones és la muller o la filla de l'espectador, aquesta persona tindria més pes ètic i seria en principi èticament inacceptable que es decantés per l'altra. Segons aquesta visió, actuar èticament no seria moralment incorrecte, car la moral seria indiferent respecte a l'individu concret. Sigui com sigui, cal fer constar que aquesta visió no està exempta de polèmica i que, entre altres, els kantians més estrictes no l'acceptarien.

Per explicar millor les relacions ètiques, Margalit hi afegeix la qüestió de la cura (en alemany, *Sorge*). Aquest és un dels termes que Heidegger va incorporar al vocabulari filosòfic i que la teoria feminista ha reivindicat per defensar una ètica de l'empatia, la compassió, la fidelitat i l'amor, per contraposició a la moral dels principis, les normes i els drets. La cura, l'atenció i la preocupació per l'altre pertanyen primerament a l'àmbit de les relacions denses, a l'àmbit de l'ètica i no al de la moral. De fet, segons Margalit, la moral és necessària precisament en aquells casos que no hi ha cura, en aquells casos que els altres ens són indiferents. Ara bé, les persones amb les quals tenim una relació de cura són aquelles amb les que compartim un passat i unes memòries d'aquest passat. Així, quan ens preguntem si hem de recordar persones i esdeveniments del passat, estaríem parlant d'una obligació com les obligacions de tipus mèdic. Si volem tenir salut, hem de fer exercici, no menjar aliments greixosos, etc. De manera similar, si volem tenir relacions ètiques, hem de recordar el passat comú amb aquesta persona o grup de persones.

Ara bé, no hi ha cap obligació de mantenir relacions ètiques. És possible portar una vida solitària i mantenir únicament les nostres obligacions morals. Ser ètic és un bé opcional, i per tant la memòria també és una opció, encara que en la pràctica estem ja immersos en diferents xarxes de relacions denses.

Així doncs, per la seva relació amb la cura, la memòria és com un ciment que fa que es mantinguin unides les relacions denses, és a dir, les relacions ètiques. Però quina és l'extensió de l'ètica? Una comunitat política o cultural pot ser una comunitat ètica o és, a tot estirar, una comunitat moral? Des del punt de vista del liberalisme polític una societat hauria de ser considerada com una comunitat moral, i no s'hauria de basar en relacions denses com ara l'amistat i la família, car això comportaria la negació de l'autonomia del subjecte i en la pràctica portaria també a conflictes sense interrupció. En canvi, per a Margalit, la comunitat política i cultural ha de ser considerada també com una comunitat ètica, una comunitat que comparteix una memòria. Això no significa defensar a ultrança la tradició com a font de legitimitat, ni justificar la nostàlgia o el sentimentalisme, tendències cap a les quals pot fàcilment lliscar la defensa de la memòria. Certament, en els règims democràtics s'entén que la legitimitat prové dels resultats d'unes eleccions i no d'un passat més o menys remot. Però sorgeix la pregunta sobre si una democràcia necessita també mantenir una memòria col·lectiva, si pot basar-se exclusivament en el present i en el futur. Efectivament, sorgeix el dubte sobre si l'oblit del passat convertiria la democràcia en un simple mecanisme per a canviar els governs de manera no violenta, en comptes de ser un mode de vida compartit.

Ara bé, la humanitat en general pot ser una comunitat de memòria, és a dir, una comunitat ètica amb relacions denses basades en la cura? Efectivament, hi ha casos en què la humanitat en general hauria de vetllar per mantenir la memòria. Es tracta dels grans crims i atrocitats contra la humanitat, actes paradigmàtics d'humiliació i de crueltat contra l'ésser humà: els gulags, els camps de concentració nazis, Hiroshima, etc. Evitar la humiliació i la crueltat hauria de ser, per a Margalit, la base de tota societat, segons deia en el seu llibre anterior, *La sociedad decente*. Però reconeix que és difícil formar institucions que mantinguin viva aquesta memòria, perquè el problema de la humanitat en general és que és anònima i es fa difícil mantenir la comunicació, i a més no som capaços de recordar igualment totes les atrocitats (per exemple, recordem Kosovo més que Rwanda). Contràriament a la visió cristiana que voldria fer de tota la humanitat una comunitat ètica basada en l'amor, segons Margalit les relacions amb la humanitat en general són sempre relacions tènues, que no es poden basar en la cura. Són relacions morals i la moral, tot i ser àmplia geogràficament, és curta en memòria. Potser aquesta memòria moral de la humanitat en general no és possible si no es fa amb relació a una comunitat ètica particular. Així, per exemple, sobre el monument en memòria de l'Holocaust que es construirà al centre de Berlín, Margalit es pregunta: és un monument de la humanitat per a la humanitat, o els que són recordats haurien de ser recordats com a jueus i gitans? I els alemanys que alcen el monument haurien de fer-lo per expressar-se en tant que alemanys o en tant que membres de la humanitat? En altres paraules, la pregunta que fa Margalit és si el monument hauria

de ser l'expressió i l'intent de reconstrucció d'una comunitat ètica o d'una comunitat moral. La seva resposta és que els projectes més prometedors són els que parteixen d'una comunitat natural de memòria.

Aquí és, a parer nostre, on trobem a faltar que Margalit ens aclareixi dos punts essencials. Tot i reconèixer que s'ha de mantenir també la memòria moral de la humanitat, ens deixa sense explicar-nos com es pot fer si sempre es privilegia, com ell fa, la memòria ètica de les col·lectivitats. A més de ser descriptiu, el privilegi de les comunitats ètiques més petites no es converteix en una tesi normativa que impedeix precisament la formació de la humanitat com a comunitat ètica? I és que Margalit està convençut que la humanitat no serà mai una comunitat ètica. Però sí que creu que hi ha comunitats ètiques «naturals». Ara bé, per què hem de creure que el poble jueu o el català o el francès són comunitats ètiques naturals de la mateixa manera que ho són la família, els amics o els veïns? Potser caldria tenir en compte en aquest punt que unes tals comunitats de memòria no són fruit només d'unes relacions denses produïdes espontàniament, sinó també d'una imposició més o menys suau a través d'institucions religioses, educatives i estatals. Així, doncs, Margalit pot caure en el perill típicament comunitarista d'acceptar acríticament l'*statu quo*. En altres paraules, el que es troba a faltar és algun tipus de reflexió sobre la imposició i la manipulació de la memòria. En un dels molts exemples que posa Margalit es pregunta si hi ha una memòria col·lectiva que connecta els serbis contemporanis amb els que van perdre la guerra contra els turcs el 1389 al Camp de les Merles. Ell creu que certament Milosevic va aprofitar-se i utilitzar la memòria d'a-

questa batalla, però afegeix que la memòria hi era, i que va ser mantinguda viva per l'església ortodoxa servia. Però precisament això també es pot entendre com un altre exemple de manipulació per part d'una església que cultivava una certa memòria (i n'esborrava d'altres) per alimentar l'odi als musulmans i així mantenir el seu poder en la societat. En definitiva, Margalit creu que hi ha comunitats de memòria que configuren nacions, més que no pas nacions, institucions i grups de poder que configuren comunitats de memòria. Nosaltres no n'estem tan segurs.

Un altre dels temes que aborda aquest llibre, i que està estretament lligat amb el de la memòria, és el de l'oblit i el perdó: hi ha coses que estem èticament obligats a oblidar? O n'hi ha prou amb perdonar sense oblidar? Què és el que es recorda i què és el que s'oblida quan es perdona? No cal posar exemples aquí sobre la importància d'aquesta qüestió sobretot en aquells contextos on hi ha hagut o hi ha encara conflictes violents. El llibre ofereix una anàlisi molt interessant de les imatges o metàfores que la religió ens ha llegat i que configuren la nostra noció de perdó: el perdó com a acció de rentar i esborrar una taca de sang, com a acció de compartir una càrrega, de tapar o cancel·lar un deute, i la idea del pecat com a càrrega que cal traslladar a un cabrit per a sacrificar-lo. Però el més important és la visió del perdó com a superació dels sentiments d'ira i enuig, que poden portar al desig de venjança. En el fons, el perdó ajuda a viure millor els qui perdonen. Aquesta és l'obligació principal que hi ha en el perdó. Però, en segon lloc, també es poden entendre les obligacions relacionades amb el perdó seguint el model de les obligacions en l'antic costum de donar i rebre

regals. De la mateixa manera que hi ha una obligació implícita de no rebutjar un regal, hi ha també una obligació de no rebutjar l'expressió de remordiment i la petició de perdó. A diferència dels intercanvis comercials, tant els regals com el perdó no tenen una utilitat immediata, però serveixen per a formar i refermar els llaços socials. Així, el perdó restaura la relació entre ofès i ofensor. Però no significa l'oblit ni l'esborrament de l'ofensa. Simplement la tatxa, la qual cosa vol dir que se la recorda i se la rebutja a la vegada. Per tant, si bé no hi ha una obligació general d'oblidar, sí que cal superar el ressentiment que ens acompanya quan ens sentim ofesos. I això és així, segons ens diu encertadament Margalit, perquè ens permet viure millor amb nosaltres mateixos i amb aquells amb qui volem formar comunitats de cura. □

Metafísica experimental

Jesús Navarro

Els dèficits de la realitat i la creació del món

Ramon Lapiedra
248 pp., 2004, PUV

Molts dels temes clàssics de la reflexió filosòfica no es poden abordar actualment sense tenir en compte els resultats de les ciències de la naturalesa, particularment de la física i de la biologia. Després de l'adveniment de la teoria de la relativitat, les idees sobre l'espai i el temps van ser profundament modificades i durant el primer terç del segle XX van ser àmpliament discutides. Contràriament a una llegenda que encara perdura en l'imaginari popular, els conceptes bàsics de la física relativista poden ser entesos amb uns coneixements rudimentaris de matemàtiques, la qual cosa no vol dir, ni de bon tros, que siguin intuïtius. Una vegada acceptada la hipòtesi, verificada fins ara pels experiments, que la velocitat de la llum en el buit és independent de l'observador que la mesure, no és difícil entendre i acceptar que dos observadors poden obtenir diferents resultats en les mesures d'interval temporal i espacial. Tampoc no cal ser expert en allò que en matemàtiques es diu matrius i tensors per a entendre que l'espai i el temps són entitats que no poden existir sense la matèria.

La situació és més complicada pel que fa a la mecànica quàntica. Aquesta es basa en

un quadre formal inevitable i no fàcilment simplificable, i duu a resultats que escapen a la intuïció més imaginativa, on la realitat es mescla amb les seues representacions i interpretacions. Sembla clar que l'ús d'un formalisme poc evident i encara menys intuïtiu faça absolutament necessària una interpretació. La qüestió en el cas de la mecànica quàntica és, però, que aquesta interpretació no és una mera traducció de termes matemàtics, sinó que d'alguna manera forma part essencial de la teoria. Avui encara aquesta interpretació és objecte de debat, continuació de l'iniciat ja en la dècada dels anys 1920 per protagonistes tan conspicus com ara Niels Bohr i Albert Einstein. El llibre de Ramon Lapiedra aporta certament elements interessants per a entendre els termes d'aquest debat. Més de la meitat del llibre es dedica als problemes relacionats amb la interpretació de la mecànica quàntica, com aborda el coneixement de la realitat objectiva, i quines en són les implicacions. Amb aquests elements, l'autor comença considerant dues qüestions epistemològiques clàssiques: determinisme i realisme. Està tot prèviament determinat per uns antecedents? Existeix una realitat prèvia a l'experiència i independent d'aquesta?

La mecànica quàntica és el marc teòric que ha permès la comprensió d'una gran quantitat de nous fenòmens, i que ha obert el pas a l'aparició de noves tècniques i nous invents. A més a més, està associada amb el major poder predictiu mai assolit en la ciència: en alguns casos, l'acord entre prediccions teòriques i mesures experimentals coincideix en onze xifres significatives. Però aquesta construcció intel·lectual tan reeixida té conseqüències conceptuals que poden repugnar a la nostra visió de la reali-

tat. Que imagine el lector que en una caixa s'ha col·locat una moneda. Després de fer-li unes quantes sacsejades, el lector té un 50 % de possibilitats d'encertar en quin «estat» (per utilitzar la terminologia quàntica) es trobarà la moneda: cara o creu. Però segurament no dubtarà mai que la moneda estarà en una d'aquestes dues possibilitats (a condició, naturalment, d'haver sacsejat prou la caixa per a evitar que la moneda quede plantada), i afirmarà que el fet d'obrir la caixa no servirà més que per a saber si ha encertat o no. Les coses no serien tan senzilles si la moneda fóra un objecte quàntic: la mecànica quàntica diria que l'estat cara o creu de la moneda no està definit, i és el procés de mesura (l'obertura de la caixa) el que el determina. En paraules tècniques, la situació de la moneda es caracteritzaria per una funció matemàtica, que conté ambdues possibilitats (cara i creu), i l'acte de mesura, que d'alguna manera implica una interacció entre l'objecte quàntic i un sistema macroscòpic, determina allò que en termes tècnics s'anomena el «col·lapse de la funció d'ona» a una de les dues possibilitats. Aquesta situació contraintuïtiva va dur Schrödinger a imaginar un experiment mental on, en comptes d'una moneda, es té un gat i, mitjançant un dispositiu adient, s'arriba a una superposició de gat viu i gat mort, cosa que és una aberració per a la nostra intuïció. Lapiedra dedica un capítol sencer a analitzar aquest experiment tan sàdic i a mostrar que encara que hi conté les dificultats conceptuals de la mecànica quàntica, de fet, l'anomenada paradoxa del gat de Schrödinger no és tal.¹

La idea del gat era mostrar una situació paradoxal en el món macroscòpic, però la qüestió es pot plantejar en termes d'objectes quàntics, com fa Lapiedra amb experiments

que involucren l'espín de l'electró. L'espín és una característica dels objectes quàntics que es manifesta en presència d'un camp magnètic, i fa que aquests s'orienten com si foren brúixoles microscòpiques. Convé aclarir que l'espín no és l'única propietat quàntica que desafia la nostra intuïció sobre la realitat, però sí que és aquella que permet dissenyar experiments relativament senzills, tot i mantenir la complexitat conceptual de què parlem. En el cas de l'electró, l'espín val $\frac{1}{2}$ i només hi ha dues possibilitats d'orientació, indicades com + o - (podria haver-se dit nord i sud, però aquests signes estan associats a operacions matemàtiques que generalitzen aquest cas particular). Aleshores, si ens preguntem en quin estat + o - es troba l'orientació de l'espín de l'electró, la resposta de la mecànica quàntica és que la pregunta no té sentit. Fins que no es faci una mesura per determinar-la, l'espín de l'electró no tindrà cap orientació, és el procés de mesura el que la crearà. Això significa, en paraules de Lapiedra, que darrere de qualsevol observació no hi ha sempre una realitat que funcione com un antecedent exhaustiu d'aquella observació, perquè la mateixa observació pot produir una part de la realitat observada. La realitat està en part determinada (el valor de l'espín), i en part és inexistent abans de la mesura (la projecció de l'espín). Amb una imatge suggestiva, l'autor parla d'una «realitat foradada», la realitat quàntica conté deficiències ontològiques.

En el llarg debat mantingut per Einstein i Bohr, el primer va imaginar un altre experiment mental. Juntament amb Podolski i Rosen, el 1935 van publicar un article intítulat «Pot la descripció quàntica de la realitat ser considerada completa?», que va originar els anomenats experiments EPR, per

les inicials dels seus autors. En aquest article s'analitza el cas de dos partícules amb una correlació d'espín tal que si la projecció d'una d'elles és + la de l'altra és -. La intenció era mostrar que la mecànica quàntica és incompleta, en el sentit que li falta alguna informació per a descriure el sistema; aquesta incompletesa de la teoria evitaria la disjuntiva paradoxal que sembla contenir la funció d'ona. Però Bohr va mostrar que les correlacions quàntiques fan que l'estat d'una partícula no pugui sempre ignorar els seus orígens, de manera que el debat no es va acabar. Val a dir que aquest tipus de qüestions, tot i que siguin fonamentals des d'un punt de vista conceptual, no ocupen ni preocupen la majoria dels físics en la seua tasca quotidiana. En general, els científics s'interessen per qüestions que puguen dur a prediccions, que hauran de ser verificades o falsejades per l'experiència o per la consistència interna de la mateixa teoria. En cas contrari, es tracta de qüestions que van més enllà del que pot fer la física, són qüestions meta-físiques en el sentit literal. D'alguna manera és el que volia dir Newton amb la seua frase «Hipotesis non fingo», quan confessava que no tenia cap explicació a l'origen de la gravetat.

Però el 1964, gràcies als treballs de Bell, aquests problemes es van plantejar en termes que poden arribar a ser contrastats pels experiments, així que es pot abordar l'estudi experimental de la metafísica. Bell va imaginar una sèrie de mesures de projeccions, segons tres direccions diferents, de l'espín de dos partícules. Si existeix una realitat d'aquestes projeccions prèvies a la mesura, tal com ens diria una estricta actitud realista, aleshores els conjunts de mesures haurien de satisfer una desigualtat, que Lapiedra demostra en apèndix. Però

aquesta desigualtat serà violada si l'embolic² de la funció d'ona fa que els espins de les partícules continuïn correlacionats encara que aquestes s'allunyen a grans distàncies. Lapiedra discuteix a bastament en un capítol específic la desigualtat i les seues conseqüències. A partir de 1984, els experiments iniciats per Aspect han mostrat que no se satisfà la desigualtat de Bell, cosa que desautoritza la hipòtesi del realisme i confirma l'existència de la «realitat quàntica foradada per dèficits ontològics»: l'experiment sí que crea una part de la realitat. Com el lector pot imaginar, encara que Lapiedra no ho esmente per raons d'espai i per no desviar-se de la seua exposició, el debat sobre aquestes qüestions encara continua. Alguns físics pensen que potser una teoria a un nivell més profund que la mecànica quàntica podrà conciliar les nostres intuïcions sobre la realitat i les teories físiques, però de moment les coses són com són.

Una vegada discutit el problema fonamental del realisme i del col·lapse de la funció d'ona, Lapiedra dedica un capítol a discutir la possibilitat que els efectes quàntics puguen ser amplificats pel cervell humà i tenir conseqüències sobre el determinisme i el lliure albir. Aquesta és la part més original i més especulativa del llibre, amb reflexions i suggeriments personals, no deduïts inevitablement de la mecànica quàntica, però sí inspirats en les anàlisis que se n'han fet. És possible que darrere del funcionament del nostre cervell hi haja present la indeterminació quàntica? Deu tenir aquesta indeterminació res a veure amb el lliure albir? En un intent de plantejar aquestes qüestions en termes físics, parla l'autor d'una desigualtat semblant a la de Bell, amb l'ajut de la qual es podria mesurar el grau de

determinisme en els humans. Malauradament, no dona informació sobre quins són aquests experiments amb actes mentals ni quina és la desigualtat. Pensa potser en experiments telepàtics? No ho sabem, i l'autor ens deixa amb les ganes de conèixer-ne els detalls. L'últim capítol del llibre conté un bon resum divulgatiu sobre l'origen de l'univers, segons les teories cosmològiques actuals. Hom disposa actualment d'un esquema prou clar a partir de temps de l'ordre de 10^{-43} segons (temps de Planck, en llenguatge tècnic) després del gran esclafit o *big bang* inicial. I què hi havia abans? I abans de l'abans? La indeterminació quàntica impedeix parlar d'un no-res absolut, i les fluctuacions quàntiques permeten crear i aniquilar contínuament energia, en intervals de temps donats per les relacions d'incertesa. Les teories actuals no poden anar més enllà del temps de Planck, perquè cal una teoria quàntica de la gravitació. Sens dubte el lector deu haver sentit parlar de «teories de cordes» o «teories de tot», que són els intents actuals per acomplir el vell somni d'Einstein, d'unificar en un únic corpus teòric les quatre interaccions fonamentals de la naturalesa. Per a alguns, aquesta unificació, que representaria una teoria quàntica de la gravetat, resoldria tots els problemes conceptuals. Tot això és possible, però encara no s'ha arribat a construir la teoria.

El llibre es dirigeix a filòsofs, professionals o *amateurs*, en general a persones interessades en aquests vells interrogants. Per això l'autor evita escriure moltes expressions matemàtiques, i això fa que l'estil siga de vegades molt prolix. També, l'autor ha tingut presents físics interessats en qüestions conceptuals, entre la física i la filosofia. Però en aquesta relació de lectors potencials

del llibre caldria afegir de manera destacada els estudiants de física. Tenint en compte que aquests temes meta-físics no se solen tractar en els cursos de llicenciatura, hi trobaran una introducció senzilla i suggeridora a l'estudi dels fonaments de la mecànica quàntica. □

1. La figura que acompanya l'anàlisi de la paradoxa del gat conté un error trivial: tal com està representada, no existeix cap raig reflectit sinó dos raigs transmesos. Basta fer que el raig incident arribe de l'esquerra, com és la convenció usual, perquè tot siga correcte. Alternativament, es pot girar l'espill en un angle de 90° . Aquest error no afecta la discussió sobre la paradoxa, però pot complicar les coses al lector no familiaritzat amb els esquemes habituals dels físics.
2. *Embolic* és l'afortunada traducció que fa Lapiedra de la paraula anglesa «entanglement». Amb aquest terme s'indiquen certs tipus de correlacions quàntiques que fan que un sistema siga més que la suma de les seues parts: no és possible assignar un estat quàntic definit a cada part per separat. La computació i la criptografia quàntiques trauen partit d'aquest embolic.

No te'n quedis al marge

Els Marges

NÚMERO 76 - PRIMAVERA DE 2005

Vuit poemes

Vladimir Holan

Sobre poesia i sobre la meua poesia

Toni Clapés

Rilke pensat per Heidegger

Manuel Carbonell

Giđe o Dostojevski?

Jordi Malá i Peguerols

La poètica postcubista de Josep M. Junoy

Jordi Mas i López

Manuel Milà i Fontanals, traductor clandestí de Giambattista Casti

M. Nieves Moliz Moliz

Cartes de Salvador Espriu a Vilama Devi i a Manuel de Seabra

Victor Martínez-Gil

Cami de sirgu que no es pot recórrer a peu

Simeon Skarbec

tercera època

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS

www.elsmarges.com

www.lavenc.com

elsmarges@lavenc.com

Consell de Cent, 278 1r 2a

08007 Barcelona

tel 93 488 34 82

fax 93 487 47 76

Distribució: Enlace

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0735-89-3100159143).
- Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dígits) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros Rest a del món: 30 euros

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es